

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

МЕДЯНИК ІННА СЕРГІЇВНА

УДК 34.01(1-074):342.15

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА**

08 Право
081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.С. Медяник

Науковий керівник:
Наливайко Лариса Романівна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
академік Національної академії наук
вищої освіти України

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Медяник І.С. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: теоретико-правова характеристика. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Дніпровський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Дніпро, 2024.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній правничій науці комплексним загальнотеоретичним дослідженням, в якому на підставі аналізу зарубіжного досвіду, правової доктрини, національного законодавства та міжнародних стандартів розкрито зміст, структуру та особливості механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Визначено, що механізм реінтеграції ТОТ України є багатогранним явищем, що включає низку елементів та має наукове й практичне значення. Механізм реінтеграції ТОТ України має міжгалузевий та міждисциплінарний характер. Дослідження наукових, аналітичних та інших джерел надає підстави констатувати, що механізм реінтеграції ТОТ України не став предметом комплексного вивчення ані у межах юриспруденції, ані в рамках інших суспільних наук. Розроблення цілісної наукової концепції механізму реінтеграції ТОТ України та встановлення її сутності і змісту, удосконалення її складових з метою розроблення унікальної національної моделі, враховуючи зарубіжний досвід, виступає первинним державотворчим завданням України та всього її народу. Уявлення про місце тематики механізму реінтеграції ТОТ України у системі знань загальнотеоретичної юриспруденції узагальнено на таких рівнях: предметний (забезпечення формування єдиного теоретичного підґрунтя та взаємозв'язку наукового пошуку); методологічний (розвиток та вдосконалення сучасної системи методології правничої науки); системоутворюючий (розширення системи юридичних знань новими висновками та положеннями у взаємодії з іншими науками, зокрема суспільними); освітній (формування знання у різних категорій

населення про механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України та дотичні до нього явища).

Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України – сукупність логічно взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, методів та принципів пізнання, застосування яких спрямовано на удосконалення існуючого та здобуття нового знання, отримання достовірних результатів та реалізацію прикладних завдань у сфері реінтеграції ТОТ України. Принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є система поглядів/установок, що розкривають ставлення вченого до певних явищ та процесів. Основними науковими принципами дослідження механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України є принцип детермінізму, принцип конкретності, принцип об'єктивності, принцип історизму, принцип комплексності, принцип розвитку, принцип єдності теорії та практики, принцип всебічності, принцип несуперечливості, термінологічний принцип. Розгляд обраної проблематики дозволив систематизувати комплекс сучасних методологічних проблем щодо дослідження механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України, розв'язання яких сприятиме удосконаленню наукової концепції.

Наголошено, що реінтеграційний досвід зарубіжних країн (Косово, Боснія та Герцеговина, Македонія, Хорватія тощо) свідчить про необхідність залучення міжнародних організацій (тимчасові адміністрації), розробки гуманітарних програм, визначення адаптивних інструментів із захисту основних прав людини, гармонізації національних нормативно-правових актів із міжнародними документами з питань реінтеграції, рецепції окремих положень законодавства країн-членів РЄ та ЄС під час реінтеграції ТОТ України. Реінтеграція ТОТ є процесом, що має три основні компонента: державна політика, суб'єкти (виконавці), засоби (інструменти) реінтеграції. Успішність реінтеграції ТОТ, ефективність вольових дій з боку вищих органів державної влади, з чого і складається відповідна політика, залежить від належного правового врегулювання взаємовідносин між відповідальними суб'єктами, що застосовують відповідні засоби, у тому числі спираючись на зарубіжний досвід. Розробка та впровадження державної програми реінтеграції ТОТ вимагає залучення більш ширшого кола суб'єктів, зокрема представників наукової

спільноти, громадянського сектору, міжнародних правозахисних організацій. Для уніфікації їх діяльності пропонується створити відповідний майданчик, взявши за приклад Кримську платформу. Наявність єдиного центру з акумуляції відповідних законотворчих та організаційних ініціатив, включаючи успішний зарубіжний досвід з реінтеграції, дозволить зробити програму реінтеграції ТОТ дієвою та адаптивною під конкретну ситуацію. Реінтеграція тимчасово окупованих територій включає територіальний контекст (повернення територій) та індивідуальний контекст (повернення людей). Територіальний контекст передбачає здійснення реінтеграційних заходів військово-дипломатичним шляхом, а для повернення людей на деокуповані території слід залучати соціально-гуманітарний інструментарій. Застосування гуманітарних засобів є важливим заходом, оскільки індивідуальний контекст реінтеграції передбачає повернення до соціально-гуманітарного простору України людей, які мешкали на окупованих територія, або які в силу обставин були вимушені здійснити внутрішнє переміщення чи мігрувати за кордон.

Визначено, що механізм реінтеграції ТОТ України є комплексною, міжгалузевою, складною системою взаємопов'язаних нормативно-правових, інституційних та процедурно-функціональних елементів, що спрямована на досягнення інтегрованості (політичної, економічної, соціальної, інформаційної та ін.) деокупованих територій в складі Української держави. Його ознаки: є системним утворенням, що складається з низки елементів; має конкретну кінцеву мету, завдання, функції; характеризується правовою регламентованістю, єдністю складових та упорядкованістю; має комплексний, міжгалузевий, публічно-правовий характер, включає в себе політичні, правові, соціальні, економічні та інші засоби; передбачає послідовні стадії юридичної діяльності уповноважених суб'єктів; має регламентовані внутрішні та зовнішні зв'язки між складовими, застосовує різноманітні методи, засоби і способи функціонування; йому притаманна стабільність та динамічність, безперервний процес трансформації; темпоральні рамки дії механізму можливо окреслити початковим та кінцевим моментом; базується на засадничих, фундаментальних ідеях та цінностях – принципах; забезпечується загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями. До структури механізму реінтеграції ТОТ

віднесено нормативно-правову, інституційну (система суб'єктів) та організаційно-функціональну (мета, завдання, функції, процедури, засоби, методи, способи, гарантії) складові.

Правове забезпечення механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України визначене такими нормативно-правовими актами, як: Конституція України; міжнародні акти, ратифіковані в установленому порядку; закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Документи, що закріплюють правові засади механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України поділено на три умовні групи: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус тимчасово окупованих територій України; 2) нормативно-правові акти, що визначають політику та регулюють процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України; 3) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус суб'єктів механізму, які проводять реінтеграцію.

Інституційну складову механізму реінтеграції ТОТ України визначено як систему суб'єктів (інституцій), що в єдності реалізують мету та завдання функціонування досліджуваного механізму. До інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ України входять органи загальної та спеціальної компетенції, але їх повноваження частково не узгоджені та не конкретизовані. Запропоновано класифікацію суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ України.

Запропоновано безпекове середовище розуміти як сукупність динамічних суспільних відносин, що виникають, існують і трансформуються в сприятливі або небезпечні (потенційні та реальні) для громадянина, суспільства та держави явища (загрози), сформовані під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Актуальними залишаються питання забезпечення можливості держави адаптуватися до змін у безпековому середовищі. Основними напрямками у цій сфері є перманентний політичний тиск на агресора та створення міжнародної коаліції на підтримку деокупації; налагодження комунікації між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства; створення уніфікованої Стратегії реінтеграції усіх тимчасово окупованих територій; широка інформаційна кампанія про механізм евакуації з ТОТ; звільнення всіх незаконно затриманих громадян Росією;

удосконалення процедури екстериторіальної реєстрації речових прав на нерухоме майно, розташоване на ТОТ; отримання безоплатної правничої допомоги; розвиток об'єднаних розвідувальних спроможностей сил оборони для отримання достовірної та повної інформації про стан забезпечення прав людини і громадянина на ТОТ та порушень цих прав з метою своєчасного ухвалення рішень щодо відповідальності винних осіб у повоєнний період тощо. На тимчасово окупованих територіях України здійснюється систематичне порушення прав людини і громадянина. До основних таких прав та засобів їх порушення віднесено: *право на життя; право на свободу та особисту недоторканність; право на свободу пересування; право на повагу до приватного і сімейного життя; право на соціальне забезпечення і здоров'я; право на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації; право брати участь в управлінні державними; право на справедливий суд.*

Механізм відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя визначено як сукупність правових норм, інституцій, процедурних правил та засобів їх реалізації, спрямованих на поновлення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та правосуддя відповідно до норм національного законодавства та принципів міжнародного права. Визначено його ознаки.

Ключові слова: *територіальна цілісність, державний кордон, анексія, деокупація, механізм реінтеграції, тимчасово окуповані території, права і свободи людини, інституційна система, органи публічної влади.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Медяник І. С. Зарубіжний досвід формування в Україні моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 3 (124). С. 298-305. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-298-305.pdf

2. Медяник І. С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 70-75. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288575>

3. Медяник І. С. Безпекове середовище та виклики правового захисту на тимчасово окупованих територіях: шляхи подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2 «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». С. 308-315. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/sp2/NV_spec_2-2023-308-315.pdf

4. Медяник І. С. Механізми відновлення органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України: теоретико-прикладні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 101-105. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/17.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Медяник І. С. Актуальні проблеми вироблення та впровадження державної політики з питань тимчасово окупованих територій. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28 лютого 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 367-369.

2. Медяник І. С. Організаційно-правове забезпечення процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 17 березня 2023 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 536-538.

3. Медяник І. С. Зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих територій: досвід для України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 червня 2023 р., м. Київ. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 12-14.

4. Медяник І. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «безпекове середовище». *Актуальні проблеми державотворення та правозастосування*:

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 7 груд. 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 136-140.

5. Медяник І. С. Права людини на тимчасово окупованих територіях: основні проблеми забезпечення. *Innovative Development in the Global Science: 3rd International Scientific and Practical Conference, January 26-28, 2024, Boston, USA. Boston: Independently Published, 2024. P. 208-212.*

6. Медяник І. С. Плюралістичний підхід у дослідженні механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.; у 2-х ч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 208-210.*

7. Медяник І. С. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: загальнофілософські підходи пізнання. *Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану: збірник тез наук.-практ. конф., м. Харків, 15 квітня 2024 р. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2024. С. 144-148.*

SUMMARY

Medianyk I. S. Mechanism of reintegration of temporary occupied territories of Ukraine: theoretical-legal description. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis on competition of a scientific degree of Doctor of Philosophy on a specialty 081 – Law. – Dniprovsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2024.

The dissertation is one of the first comprehensive general theoretical studies in domestic jurisprudence, in which, based on the analysis of foreign experience, legal doctrine, national legislation and international standards, the content, structure and features of the mechanism of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine are disclosed.

It was determined that the mechanism of reintegration of the TOT of Ukraine is a multifaceted phenomenon that includes a number of elements and has scientific and practical significance. The mechanism of reintegration of the TOT of Ukraine has an interdisciplinary and interdisciplinary nature. The study of scientific, analytical and other sources provides grounds for stating that the mechanism of reintegration of the Ukrainian National People's Congress has not become the subject of a comprehensive study either within the framework of jurisprudence or within the framework of other social sciences. The development of a coherent theoretical and applied concept of the mechanism of the reintegration of Ukraine's TOT and establishing its essence and content, improving its components with the aim of developing a unique national model, taking into account foreign experience, is the primary state-building task of Ukraine and all its people. The idea of the place of the topic of the mechanism of the reintegration of the TOT of Ukraine in the knowledge system of general theoretical jurisprudence is summarized at the following levels: subject (ensuring the formation of a unified theoretical basis and the interconnection of scientific research); methodological (development and improvement of the modern system of legal science methodology); system-forming (expansion of the system of legal knowledge with new conclusions and provisions in interaction with other sciences, in particular, social sciences); educational (formation of knowledge among different categories of the population about the mechanism of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine and related phenomena).

The methodology of research into the mechanism of reintegration of the TOT of Ukraine is a set of logically interconnected methodological approaches, methods and principles of knowledge, the application of which is aimed at improving existing and acquiring new knowledge, obtaining reliable results, and implementing applied tasks in the field of reintegration of the TOT of Ukraine. The principles of the study of the mechanism of reintegration of the TOT of Ukraine are a system of views/attitudes that reveal the scientist's attitude to certain phenomena and processes. The main scientific principles of research into the mechanism of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine are the principle of determinism, the principle of specificity, the principle of objectivity, the principle of historicism, the principle of complexity, the principle of

development, the principle of unity of theory and practice, the principle of comprehensiveness, the principle of non-contradiction, and the terminological principle. Consideration of the selected issues made it possible to systematize a complex of modern methodological problems regarding the study of the mechanism of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine, the solution of which will contribute to the improvement of the scientific concept.

It is emphasized that the reintegration experience of foreign countries (Kosovo, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Croatia, etc.) shows the need to involve international organizations (temporary administrations), develop humanitarian programs, define adaptive tools for the protection of basic human rights, harmonize national legal acts with international documents on issues of reintegration, the reception of certain provisions of the legislation of the member states of the Council of Europe and the EU during the reintegration of the TOT of Ukraine. The reintegration of TOT is a process that has three main components: state policy, subjects (executors), means (tools) of reintegration. The success of the reintegration of the TOT, the effectiveness of voluntary actions on the part of higher state authorities, which is what the relevant policy consists of, depends on the proper legal regulation of relations between the responsible subjects, who apply appropriate means, including relying on foreign experience. The development and implementation of the state program for the reintegration of TOT requires the involvement of a wider range of subjects, including representatives of the scientific community, the civil sector, and international human rights organizations. To unify their activities, it is proposed to create a suitable platform, taking the Crimean platform as an example. The presence of a single center for the accumulation of relevant legislative and organizational initiatives, including successful foreign reintegration experience, will make the TOT reintegration program effective and adaptable to a specific situation. Reintegration of temporarily occupied territories includes a territorial context (return of territories) and an individual context (return of people). The territorial context provides for the implementation of reintegration measures through military and diplomatic means, and for the return of people to the de-occupied territories, social and humanitarian tools should be involved. The use of humanitarian means is an important measure, since the individual context of reintegration involves the return to the

social and humanitarian space of Ukraine of people who lived in the occupied territory, or who due to circumstances were forced to carry out internal displacement or migrate abroad.

It was determined that the mechanism of reintegration of the TOT of Ukraine is a complex, interdisciplinary, complex system of interrelated normative-legal, institutional and procedural-functional elements, which is aimed at achieving integration (political, economic, social, informational, etc.) of the de-occupied territories within the Ukrainian state. Its features: it is a systemic formation consisting of a number of elements; has a specific final goal, task, functions; characterized by legal regulation, unity of components and orderliness; has a complex, interdisciplinary, public-legal character, includes political, legal, social, economic and other means; provides for successive stages of legal activity of authorized subjects; has regulated internal and external connections between components, uses various methods, means and ways of functioning; it is characterized by stability and dynamism, a continuous process of transformation; the temporal framework of the action of the mechanism can be defined by the initial and final moment; is based on basic, fundamental ideas and values - principles; is provided by general and special (legal) guarantees. The structure of the TOT reintegration mechanism includes normative-legal, institutional (system of subjects) and organizational-functional (goals, tasks, functions, procedures, means, methods, methods, guarantees) components.

The legal support for the mechanism of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine is determined by such regulatory and legal acts as: the Constitution of Ukraine; international acts ratified in accordance with the established procedure; laws of Ukraine and subordinate legal acts. The documents establishing the legal foundations of the mechanism of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine are divided into three conditional groups: 1) normative legal acts establishing the legal status of the temporarily occupied territories of Ukraine; 2) normative legal acts defining the policy and regulating the process of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine; 3) normative legal acts establishing the legal status of the subjects of the mechanism that carry out reintegration.

The institutional component of the mechanism of the reintegration of the TOT of Ukraine is defined as a system of subjects (institutions) that in unity realize the purpose and

task of the functioning of the mechanism under study. The institutional system of the mechanism for the reintegration of the TOT of Ukraine includes bodies of general and special competence, but their powers are partially not coordinated and not specified. The classification of subjects of the mechanism of reintegration of the TOT of Ukraine is proposed.

Proposed to understand the security environment as a set of dynamic social relations that arise, exist and transform into favorable or dangerous (potential and real) phenomena (threats) for citizens, society and the state, formed under the influence of internal and external factors. Issues of ensuring the state's ability to adapt to changes in the security environment remain relevant. The main directions in this area are permanent political pressure on the aggressor and the creation of an international coalition to support de-occupation; establishment of communication between public authorities and institutions of civil society; creation of a unified strategy for the reintegration of all temporarily occupied territories; a broad information campaign about the mechanism of evacuation from TOT; the release of all illegally detained citizens by Russia; improvement of the procedure for extraterritorial registration of property rights to immovable property located on the TOT; obtaining free legal aid; development of the joint intelligence capabilities of the defense forces to obtain reliable and complete information about the state of human and citizen rights in the TOT and violations of these rights in order to make timely decisions regarding the responsibility of guilty persons in the post-war period, etc. In the temporarily occupied territories of Ukraine, human and citizen rights are systematically violated. The main such rights and means of their violation include: the right to life; the right to freedom and personal integrity; the right to freedom of movement; the right to respect for private and family life; the right to social security and health; the right to freedom of expression and freedom of mass media; the right to participate in state management; the right to a fair trial.

The mechanism for restoring the work of public authorities and justice is defined as a set of legal norms, institutions, procedural rules and means of their implementation, aimed at restoring the functioning of state authorities, local self-government and justice in accordance with the norms of national legislation and the principles of international law. Its signs are determined.

Keywords: *territorial integrity, state border, annexation, deoccupation, reintegration mechanism, temporarily occupied territories, human rights and freedoms, institutional system, public authorities.*

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT BY DISSERTATION TOPIC

Scientific works in which the main scientific results of the dissertation were published:

1. Медяник І. С. Зарубіжний досвід формування в Україні моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (124). С. 298-305. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-298-305.pdf

2. Медяник І. С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 70-75. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288575>

3. Медяник І. С. Безпекове середовище та виклики правового захисту на тимчасово окупованих територіях: шляхи подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2 «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». С. 308-315. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/sp2/NV_spec_2-2023-308-315.pdf

4. Медяник І. С. Механізми відновлення органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України: теоретико-прикладні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 101-105. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/17.pdf>

Scientific works certifying the approval of the dissertation materials:

1. Медяник І. С. Актуальні проблеми вироблення та впровадження державної політики з питань тимчасово окупованих територій. *Верховенство права: доктрина і*

практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28 лютого 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 367-369.

2. Медяник І. С. Організаційно-правове забезпечення процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 17 березня 2023 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 536-538.

3. Медяник І. С. Зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих територій: досвід для України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 червня 2023 р., м. Київ. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 12-14.

4. Медяник І. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «безпекове середовище». *Актуальні проблеми державотворення та правозастосування*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 7 груд. 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 136-140.

5. Медяник І. С. Права людини на тимчасово окупованих територіях: основні проблеми забезпечення. *Innovative Development in the Global Science: 3rd International Scientific and Practical Conference, January 26-28, 2024, Boston, USA*. Boston: Independently Published, 2024. P. 208-212.

6. Медяник І. С. Плюралістичний підхід у дослідженні механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.; у 2-х ч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 208-210.

7. Медяник І. С. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: загальнофілософські підходи пізнання. *Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану*: збірник тез наук.-практ. конф., м. Харків, 15 квітня 2024 р. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2024. С. 144-148.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....	29
1.1 Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України як предмет наукового пізнання.....	29
1.2 Методологія дослідження механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України	45
1.3. Зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій та його імплементація в Україні	66
Висновки до першого розділу	91
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ЙОГО СТРУКТУРА	95
2.1. Поняття, ознаки, структура, функції механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України.....	95
2.2. Нормативно-правові засади механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України	123
2.3. Інституційна складова механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України	146
Висновки до другого розділу.....	171
РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....	174
3.1. Формування безпекового середовища та права людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях	174
3.2. Теоретико-прикладні аспекти відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України.....	197

3.3 Відновлення та розвиток деокупованих територіальних громад: організаційне, правове та інституційне забезпечення	218
Висновки до третього розділу	242
ВИСНОВКИ	246
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	254
ДОДАТКИ	305

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БПД – безоплатна правнича допомога

ВС – Верховний Суд

ВРУ – Верховна Рада України

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КК України – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

Мінреінтеграції України – Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України

НПО – неприбуткові (некомерційні) організації

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОМС – органи місцевого самоврядування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

РЄ – Рада Європи

РНБОУ – Рада національної безпеки і оборони України

СБУ – Служба безпеки України

ТОТ – тимчасово окуповані території

ЦНАП – Центри надання адміністративних послуг

ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади

абз. – абзац

ст. – стаття

п. – пункт

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Деокупація та реінтеграція тимчасово окупованих територій (далі – ТОТ) України є пріоритетним її завданням та всього українського суспільства. Ці процеси виступають основою для відновлення територіальної цілісності України й взагалі подальшого її існування як незалежної, самостійної європейської держави. У сучасному науковому просторі гостро постала потреба перегляду інструментарію забезпечення прав людини і громадянина в умовах нинішніх безпекових загроз, серед яких тимчасова окупація територій України. Сучасні виклики та загрози безпековому середовищу, спричинені військовою агресією Росії, істотно змінили фундаментальний характер безпеки в Україні та світі.

В умовах, коли існує потреба розвитку нового уявлення про правову дійсність в Україні, формування якісного доктринального підґрунтя для теорії та практики механізму реінтеграції ТОТ України, враховуючи плюралізм політичних, соціальних, економічних, аксіологічних та інших чинників, виступає прерогативою для влади та громадськості. Повномасштабне вторгнення Росії та продовження активних бойових дії на території України спричинили масштабні негативні наслідки в економічній, політичній, соціально-гуманітарній, безпековій та інших сферах. Ліквідація цих наслідків та відновлення постраждалих територій, особливо тих, що були чи поки що залишаються під окупацією, є складним і багатогранним процесом, що потребує участі багатьох суб'єктів та залучення відповідних ресурсів.

До вирішення стратегічних питань із впровадження дієвих реінтеграційних інструментів мають бути залучені науковці, кадровий, організаційний, фінансовий ресурс, представники громадськості, правозахисних та інших неурядових організацій, експертне середовище, в тому числі на міжнародному рівні. Українське суспільство, яке сьогодні стикається із додатковими проблемами прав людини, має розраховувати на постійне підвищення обізнаності про те, що держава постійно бере участь у вирішенні нагальних і стратегічних питань, пов'язаних із поверненням громадян на ТОТ після їх деокупації. Тому важливо, щоб ці зусилля спрямовувалися у конкретне русло, формуючи цілісний механізм реінтеграції ТОТ, в центральній

площині якого перебуває людина, забезпечення її прав і свобод. Значення цієї проблеми також полягає у необхідності відновлення довіри населення до державних інституцій, що може бути підірвано через тривалу окупацію територій. Важливим аспектом є також інтеграція деокупованих територій у загальнодержавну систему управління, що сприятиме зміцненню національної єдності та територіальної цілісності України.

Проблематикою механізму реінтеграції ТОТ України вчені почали займатися з 2014 р., а у 2022 р. – цей дослідницький напрям, на жаль, став ще більш актуальним, внаслідок широмасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Серед дослідників, які вивчали та продовжують займатися цим напрямом слід відзначити представників різних галузей знань – юриспруденції, політології, історії, соціології, науки державного управління та ін. – Т. Анцупова, Б. Бабін, М. Баймуратов, В. Боняк, М. Бурдін, В. Демиденко, О. Задорожній, Н. Камінська, О. Келембет, О. Копиленко, Т. Короткий, І. Кресіна, Т. Линник, Б. Логвиненко, О. Мережко, Є. Мінакова, В. Мірошніченко, Л. Наливайко, О. Резнікова, Н. Ржевська, Д. Селіхов, Т. Сироїд, С. Сьомін, М. Степико, Н. Шаптала, Т. Шевчук, В. Явір та ін. Потреба розробки та практичного впровадження механізму реінтеграції ТОТ України після деокупації зумовило вибір теми, визначення мети та завдань дисертаційної роботи.

Теоретичною основою дослідження виступили дисертації, монографії, наукові статті тощо вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері юриспруденції, філософії, історії, соціології та інших суспільних наук.

Нормативною основою дисертації є чинне національне законодавство України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Емпіричною основою дисертації є інформаційно-довідкові видання, судова практика, статистичні дані тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана на кафедрі теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ відповідно до Стратегії діяльності Міністерства з

питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України на 2024-2026 роки, затвердженої Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 26 квітня 2024 р. № 126, Національної стратегії у сфері прав людини (§ 22. Забезпечення та захист прав осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України), затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р., Стратегії інтегрованого управління кордоном до 2025 р., затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р., Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 117/2021, Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21 (пріоритетним напрямом подальших правових досліджень визначено «Конституційно-правове регулювання механізму реалізації публічної влади в Україні»); загальноуніверситетської теми наукових досліджень Дніпровського державного університету внутрішніх справ «Теоретико-методологічні та прикладні проблеми державотворення та правотворення в Україні».

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є комплексна теоретико-правова характеристика механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України, враховуючи зарубіжну практику, визначення напрямів її впровадження в умовах деокупації.*

Для досягнення зазначеної мети у дисертації поставлено такі *завдання*:

- охарактеризувати механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України як предмет наукового пізнання;
- сформулювати визначення поняття та розкрити методологію дослідження механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України;
- охарактеризувати зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих територій та напрями його імплементації в Україні;

- розкрити поняття, ознаки, структуру та функції механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України;
- проаналізувати нормативно-правову основу механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України;
- охарактеризувати інституційну складову механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України;
- сформулювати визначення поняття «безпекове середовище»; визначити основні напрями формування безпекового середовища та забезпечення прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях;
- розкрити поняття, ознаки механізму відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя й принципи їх діяльності; визначити основні напрями відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України;
- проаналізувати організаційне, правове та інституційне забезпечення відновлення та розвитку деокупованих територіальних громад.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Предметом дослідження є теоретико-правова характеристика механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети було використано комплекс загальнофілософських підходів, загальнонаукових, спеціальних та власних методів правознавства. Застосування *діалектичного підходу* надало можливість визначити закономірності відповідних подій та явищ, й головне – спрогнозувати тенденції щодо розвитку механізму реінтеграції ТОТ України; визначити та охарактеризувати місце процесу реінтеграції ТОТ у суспільних та політико-правових процесах України у їх динаміці (підрозділи 1.1, 1.3, 3.1, 3.2, 3.3). Застосування *синергетичного підходу* надало можливість охарактеризувати причинно-наслідкові зв'язки формування України як незалежної, суверенної, демократичної держави та реінтеграції ТОТ України, визначити напрями розвитку цього механізму у воєнний та повоєнний періоди (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 3.1, 3.2, 3.3).

За допомогою *системного підходу* розкрито специфіку комунікації, проблеми та шляхи їх подолання серед суб'єктів здійснення реінтеграції ТОТ України (підрозділи 2.1, 2.3, 3.2, 3.3). Використання *системно-структурного методу* уможливило здійснення комплексного аналізу складних динамічних елементів, що перебувають між собою в органічній єдності (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). *Антропологічний підхід* у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ забезпечив його пізнання крізь призму людиноцентризму (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). Використання *герменевтичного підходу* уможливило розкрити правильні інтерпретаційні аспекти механізму реінтеграції ТОТ України, визначити зміст низки термінів (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Компаративістський метод* використано під час дослідження зарубіжного досвіду реінтеграції тимчасово окупованих територій (підрозділ 1.3). За допомогою *формально-юридичного методу* поетапно розкрито системні параметри механізму реінтеграції ТОТ України, враховуючи етапи національного державо- та правотворення, воєнний стану, безпекове середовище, проведено аналіз вітчизняного законодавства та практики органів публічної влади (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). *Логічний метод та метод узагальнення* застосовано у всій роботі під час обґрунтування та аргументації тієї чи іншої авторської позиції.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є одним із перших у вітчизняній правничій науці комплексним загальнотеоретичним дослідженням, в якому на підставі аналізу зарубіжного досвіду, правової доктрини, національного законодавства та міжнародних стандартів розкрито зміст, структуру та особливості механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано низку нових теоретичних положень, висновків і пропозицій щодо механізму реінтеграції ТОТ України, зокрема:

уперше:

- інституційна складова механізму реінтеграції ТОТ України визначається як система суб'єктів (інституцій), що в єдності реалізують мету та завдання функціонування досліджуваного механізму. До заходів реінтеграції деокупованої території може бути залучена різна кількість інституцій залежно від характеру і

наслідків окупації, її тривалості тощо. До інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ України входять органи загальної та спеціальної компетенції. Утворена низка спеціальних інституцій, відповідальних за реінтеграцію ТОТ, але їх повноваження частково не узгоджені та не конкретизовані. Суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ класифіковано за такими критеріями: за характером компетенції; за галуззю права; за сферами діяльності; за типом зв'язків з державою; за підставами участі у процесі реінтеграції; за часом функціонування; за формами реалізації діяльності; за територією функціонування та розкрито їх види;

- сформульовано визначення поняття методології дослідження механізму реінтеграції ТОТ України – сукупність логічно взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, методів та принципів пізнання, застосування яких спрямовано на удосконалення існуючого та здобуття нового знання, отримання достовірних результатів та реалізацію прикладних завдань у сфері реінтеграції ТОТ України. Основними науковими принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ є принципи детермінізму, конкретності, об'єктивності, історизму, комплексності, розвитку, єдності теорії та практики, всебічності, несуперечливості, термінологічний принцип. Систематизовано комплекс методологічних проблем щодо дослідження механізму реінтеграції ТОТ України, розв'язання яких сприятиме удосконаленню наукової концепції;

- визначено поняття «механізм реінтеграції ТОТ України» як комплексну, міжгалузеву, складну систему взаємопов'язаних нормативно-правових, інституційних та процедурно-функціональних елементів, що спрямована на досягнення інтегрованості (політичної, економічної, соціальної, інформаційної та ін.) деокупованих територій в складі Української держави. До структури механізму реінтеграції ТОТ віднесено нормативно-правову, інституційну (система суб'єктів) та організаційно-функціональну (мета, завдання, функції, процедури, засоби, методи, способи, гарантії) складові. Визначено ознаки та функції механізму реінтеграції ТОТ;

- запропоновано розуміти механізм відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя як сукупність правових норм, інституцій, процедурних правил та засобів їх реалізації, спрямованих на поновлення функціонування органів

державної влади, місцевого самоврядування та правосуддя відповідно до норм національного законодавства та принципів міжнародного права. Ознаками механізму відновлення є нормативно-правове забезпечення; інституційне забезпечення; законність, легітимність, процедурність, ефективність, гарантованість, міжнародна підтримка. Розкрито принципи відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя;

удосконалено:

- положення про те, що дослідження наукових, аналітичних та інших джерел надає підстави констатувати, що механізм реінтеграції ТОТ України не став предметом комплексного вивчення ані у межах юриспруденції, ані в рамках інших суспільних наук. Розроблення цілісної наукової концепції механізму реінтеграції ТОТ та встановлення її сутності і змісту, удосконалення її складових з метою розроблення унікальної національної моделі, враховуючи зарубіжний досвід, виступає первинним державотворчим завданням України та всього її народу. Уявлення про місце тематики механізму реінтеграції ТОТ України у системі знань загальнотеоретичної юриспруденції узагальнено на таких рівнях: предметний; методологічний; системоутворюючий; освітній. У дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України запропоновано виокремлення таких основних наукових підходів: 1) синергетика традиційних та новаційних підходів у юридичній науці та інших суспільних науках; 2) закономірності розвитку знань про механізм реінтеграції ТОТ у теоретичній юридичній науці; 3) застосування досліджень окремих вітчизняних та зарубіжних наукових напрямів та шкіл;

- положення про те, що реінтеграція ТОТ включає *територіальний контекст (повернення територій)* та *індивідуальний контекст (повернення людей)*. Територіальний контекст передбачає здійснення реінтеграційних заходів військово-дипломатичним шляхом, а для повернення людей на деокуповані території слід залучати соціально-гуманітарний інструментарій. Дослідження реінтеграційних програм окремих країн світу (Хорватія, Молдова, Грузія та ін.) дозволило виявити, що така політика неодмінно містила потужний гуманітарний компонент;

- положення про те, що основою поновлення деокупованих територіальних громад є організаційне, правове та інституційне забезпечення *Організаційне забезпечення* – система заходів, спрямованих на створення ефективної структури управління, координацію між різними учасниками процесу, оптимізацію управлінських структур та ефективне використання фінансових і матеріальних ресурсів. *Правове забезпечення* – система елементів, що включає адаптацію нормативно-правової бази для врегулювання нових умов функціонування органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства на цих територіях; створення і реалізацію правових механізмів, що регулюють процеси відновлення та реінтеграції; визначення процедур для оцінки завданих збитків, відновлення інфраструктури та соціальних об'єктів, а також гарантування прав громадян, які постраждали внаслідок окупації. *Інституційне забезпечення* – система органів, установ та організацій, що гарантують ефективне управління, фінансування та контроль за процесами поновлення та реінтеграції цих територій, що дозволить налагодити ефективне управління, оперативне відновлення інфраструктури і соціальних послуг, а також реалізацію передових практик для стійкого розвитку і реінтеграції постраждалих територій;

- науковий підхід щодо системи заходів відновлення роботи органів публічної влади на деокупованих територіях: проведення стабілізаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням діяльності районних військових адміністрацій, створенням резерву державних службовців для роботи на деокупованих територіях, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням їх діяльності; реформування судової системи, підготовка кадрів у сфері правосуддя, забезпечення доступу до юридичної допомоги та створення сприятливого середовища для незалежного суддівства; залучення міжнародних партнерів для фінансування та консультування; перевірка кваліфікації працівників правової системи, забезпечення їх незалежності від політичного впливу; проведення інформаційної кампанії, залучення громадськості та забезпечення прозорості діяльності органів влади;

дістало подальшого розвитку:

- дослідження реінтеграційного досвіду зарубіжних країн (Косово, Боснія та Герцеговина, Македонія, Хорватія тощо), що свідчить про необхідність залучення міжнародних організацій (тимчасові адміністрації), розробки гуманітарних програм, визначення адаптивних інструментів із захисту основних прав людини, гармонізації національних нормативно-правових актів із міжнародними документами з питань реінтеграції, рецепції окремих положень законодавства країн-членів РЄ та ЄС під час реінтеграції ТОТ України. Реінтеграція ТОТ є процесом, що має три основні компоненти: державна політика, суб'єкти (виконавці), засоби (інструменти);

- систематизація нормативно-правових актів, що закріплюють правові засади механізму реінтеграції ТОТ України: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус ТОТ України; 2) нормативно-правові акти, що визначають політику та регулюють процес реінтеграції ТОТ України; 3) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус суб'єктів механізму, які проводять реінтеграцію. Національна правова рамка є ключовою у регулюванні реінтеграції ТОТ України. Політику реінтеграції ТОТ України та її процесуальні аспекти визначають переважно підзаконні нормативно-правові акти. Необхідне ухвалення Національної стратегії реінтеграції деокупованих територій України та Стратегії інформаційної політики щодо деокупованих територій України;

- зміст поняття безпекового середовища – сукупність динамічних суспільних відносин, що виникають, існують і трансформуються в сприятливі або небезпечні (потенційні та реальні) для громадянина, суспільства та держави явища (загрози), сформовані під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Визначено основні напрями забезпечення безпекового середовища на ТОТ;

- положення про те, що основними правами, що систематично порушуються на ТОТ є *право на життя* – вбивство як позасудова страта та ін.; *право на свободу та особисту недоторканність* – свавільний арешт та затримання, насильницьке зникнення з ТОТ; *право на свободу пересування* – насильницьке утримання на ТОТ та примусове переміщення цивільних осіб до Білорусі та РФ; *право на повагу до приватного і сімейного життя* – незаконні обшуки та вилучення майна; *право на*

соціальне забезпечення і здоров'я – обмеження доступу до власних активів та заощаджень громадян для оплати медичних послуг; *право на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації* – відключення українських телевізійних каналів, насильницьке зникнення й свавільне затримання працівників ЗМІ та ін.; *право брати участь в управлінні державними справами* – недопущення громадян України до участі в управлінні державними справами безпосередньо або через вільно обраних представників, права голосувати і бути обраним тощо; *право на справедливий суд* – порушення презумпції невинуватості, права захищати себе або мати адвоката на судовий розгляд без надмірної затримки, на апеляцію або перегляд, розгляд незалежним і безстороннім судом.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання:

– у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження механізму реінтеграції ТОТ України (акт впровадження у наукову діяльність Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 14 листопада 2024 р.);

– в освітньому процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Теорія держави та права», «Конституційне право», «Міжнародний захист прав людини», «Практика Європейського суду з прав людини», «Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» та ін., а також при підготовці навчальних посібників, підручників, розробці робочих програм навчальних дисциплін та методичних рекомендацій з цих дисциплін;

– у сфері правотворчості – у діяльності суб'єктів правотворчості як теоретичне підґрунтя для вдосконалення чинного законодавства у сфері механізму реінтеграції ТОТ України;

– у сфері правозастосування – у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час реалізації своїх повноважень у сфері реінтеграції ТОТ України (акт впровадження у діяльність Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 14 жовтня 2024 р., Дніпропетровської обласної ради від 24 жовтня 2024 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, їх новизна та практична значущість дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ та були оприлюднені на таких науково-практичних конференціях: *міжнародних*: «Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів» (Дніпро, 2023); «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (Дніпро, 2023); «Восьмі таврійські юридичні наукові читання» (Київ, 2023); «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (Дніпро, 2024); «Innovative Development in the Global Science» (Boston, 2024); *всеукраїнських*: «Актуальні проблеми державотворення та правозастосування» (Дніпро, 2023); «Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану» (Харків, 2024).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, висвітлені автором в 11 публікаціях, з яких 4 – наукові статті, надруковані у фахових виданнях України з юридичних наук; 7 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із основної частини (вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 314 сторінок, з яких 246 сторінок основного тексту. Список використаних джерел складається із 481 найменування і займає 51 сторінку. Додатки розміщено на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

1.1 Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України як предмет наукового пізнання

У Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 р. визначено, що «встановлення миру, відновлення суверенітету і територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону – найвищий пріоритет держави» [310]. Відновлення територіальної цілісності – основоположне державотворче завдання, що стоїть перед Українською державою на сучасному етапі її розвитку.

Вищезазначене завдання є досить складним, оскільки хоча і за підтримки багатьох країн світу, проте все ж передбачає військове протиборство із однією із найбільших держав світу, а з іншої сторони, після звільнення своїх суверенних територій – в чому є абсолютна впевненість, терміново постане питання миттєвого практичного втілення механізму реінтеграції ТОТ України у дійсність. Й особливо це питання є наріжним по відношенню до тих українських територій, що вже більше 10 років знаходяться в окупації. Тож, з метою успішної практичної реалізації механізму реінтеграції ТОТ України, життєво необхідною виступає теоретична підтримка та формування якісної стратегії вказаного процесу.

Складність тематики механізму реінтеграції ТОТ України полягає у тому, що це далеко не лише про повернення суверенних, визнаних міжнародною спільнотою територій, а й про:

- 1) повернення та адаптацію людей, які залишалися на цих територіях, до політичного, соціального-економічного та культурного життя країни;
- 2) підтримання безпечного повернення внутрішньо переміщених осіб до покинутого місця проживання та їх реінтегрування.

Наука, як будь-яка інша сфера культури, нереалістична поза осмисленням її кризь призму традицій та інновацій. Вони складають діалектичну єдність, що характеризує

суть і сенс людського пізнання як форму її творчого буття. Динаміку науки неможливо пояснити тільки сучасним станом і функціонуванням наукових інститутів, наявним співвідношенням параметрів наукового пошуку, вона також визначається історично накопиченими уявленнями про світ, пізнавальними цінностями, зразками мислення, що входять у систему соціокультурної спадщини суспільства і передаються від покоління до покоління вчених [54, с. 115]. Важливість проведення дослідження механізму реінтеграції ТОТ України з позицій загальнотеоретичної науки зумовлено низкою чинників, первинним та ключовим з яких є те, що саме теоретична юридична наука виступає основою для виявлення ключових проблем у механізмі реінтеграції ТОТ України та є фундаментом для галузевих та спеціальних юридичних наук у розробленні шляхів вирішення цих проблем. Теорія права як юридична наука сприяє узагальненню та систематизації наукових розробок галузевих юридичних наук щодо механізму реінтеграції ТОТ України, а її просторова та темпоральна необмеженість забезпечить універсальність та довготривалість наукового знання про предмет дослідження.

М. Костицький та Н. Кушакова-Костицька наголошують, що «науково-практичний комплекс – це не розривний зв'язок теорії та практики у певному зрізі (аспекті) соціальної дійсності. У цьому комплексі теорія не може розвиватися або навіть не існує без практики. Вони становлять нерозривну дуальну пару та постійно й системно взаємодіють. Науково-практичними комплексами є педагогіка, психологія, медицина, техніка та юриспруденція» [134, с. 9; 178, с. 144-145]. Наведена позиція авторів виступає логічним підтвердженням того, що ефективний механізм реінтеграції ТОТ України можливий лише в умовах підтримки з боку науковців, праці яких підготовлені на якісній методологічній платформі. Іншими словами, важливо наповнити вітчизняну юриспруденцію як науково-практичний комплекс знаннями про механізм реінтеграції ТОТ України.

Визначальним маркером розвитку сучасних демократичних держав є забезпечення всього каталогу прав людини. Для Української держави, правова система якої знаходиться на етапі активної трансформації, що суттєво ускладнюється воєнним станом, а інститути публічної влади та громадянського суспільства – на

шляху демократизації та напрацювання власної індивідуальної моделі позиціонування себе як в середині держави, так і на міжнародній арені, важливим є проведення неупереджених й об'єктивних наукових правничих розвідок [139, с. 90]. Таким чином, перед сучасною національною наукою та Україною, її народом в їх синергетичній взаємодії постало надважливе державотворче завдання.

У межах цього дослідження вказане завдання частково заплановано вирішити через такі напрями, які мають як теоретичний, так і прикладний характер: визначити поняття та розкрити методологію дослідження механізму реінтеграції ТОТ України; розкрити зарубіжний досвід реінтеграції ТОТ та напрями його імплементації в Україні; розкрити поняття, ознаки, структуру, функції механізму реінтеграції ТОТ України та його нормативно-правову основу; сформулювати визначення поняття «безпекове середовище»; розкрити основні напрями формування безпекового середовища та забезпечення прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях; визначити поняття, ознаки механізму відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя й принципи їх діяльності; розкрити основні напрями відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України; проаналізувати організаційне, правове та інституційне забезпечення відновлення та розвитку деокупованих територіальних громад.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій України та механізм здійснення цього масштабного державно-політичного та суспільного явища потребує інтенсивної підготовки як на практичному рівні – органами державної влади, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, так і на доктринальному – вітчизняними вченими із використанням напрацювань зарубіжних дослідників.

З метою унеможливлення посягання на суверенні території одних держав іншими необхідним є не лише доктринальне розроблення цієї проблематики, а й усвідомлення у суспільствах різних держав світу ідеї цілісності та суверенності території кожної держави. Зауважимо, що цей науковий напрям має окреме місце у науці різних держав. Проте недостатня дослідницька заповненість цього напрямку та існування диктаторських режимів у сучасному світу сприяє нині реальній та

потенційній окупації суверенних територій, що у подальшому викликає існування таких тематик, як механізм реінтеграції ТОТ, забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях тощо. Таким чином, проблематика механізму реінтеграції ТОТ є похідною.

Юридична наука стикається з новими проблемами, пов'язаними із розробкою як теоретичних, так і практичних механізмів реалізації прав людини та громадянина, тому існує необхідність у створенні відповідних науково-теоретичних основ для нормотворчої та правозастосовної діяльності, спрямованої на забезпечення безпеки людини, суспільства, держави та світу загалом, зокрема з точки зору розробки правильних методів, які можуть допомогти досягти цієї мети [338, с. 48; 339]. Обрання методологічної основи дослідження відбувається шляхом: вивчення наукових надбань дослідників, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення проблем тієї чи іншої галузі права; аналізу наукових надбань науковців, які використовуючи ті чи інші методи наукового пізнання дослідили певну проблематику; узагальнення праць науковців, які безпосередньо досліджували відповідне питання [344, с. 516-517]. Пізнання проблематики механізму реінтеграції ТОТ України, з огляду на складність і багатоаспектність цього явища, неможливо здійснити без застосування методів, властивих для різних теорій праворозуміння. Разом із тим, враховуючи, що вказане питання має багатовекторний характер, обов'язковим є застосування методів інших соціальних і природничих наук. Питання методології дослідження у проаналізованих у дисертації дослідженнях фактично не підіймалося, тому завданням цієї роботи, серед іншого, є певним чином заповнити цю прогалину.

Динамічні процеси сучасного світу ставлять кожну людину в досить складні умови. Постійне посилення інформаційного напруження, світоглядний дискомфорт, а часто й логіко-методологічна невизначеність пов'язані зі швидкою зміною ціннісних орієнтацій та глобалізацією світу. Необхідність пошуку ефективних рішень і швидке їх знаходження не завжди оптимізовані, що породжує конфліктно-кризові ситуації. Усе це – реалії сучасності, проблеми людського буття, збереження й розвитку особистості, її внутрішнього світу, методологічної та світоглядної культури

[420, с. 3]. Таким чином, сучасна динаміка у юридичній науці та разом із тим складність багатьох правових явищ, зокрема механізму реінтеграції ТОТ України, зобов'язують науковий осередок розвивати правову доктрину з питань реінтеграції ТОТ України, до того ж з позиції філософії, соціології, економіки, психології, юриспруденції, управлінської та інших наук. Втілення у життя вказаного потребує абсолютно якісно спланованого та інтенсивного підходу й ключове – на засадах методологічного плюралізму. Більш детально про роль методологічного плюралізму у пізнанні механізму реінтеграції ТОТ України йтиметься у підрозділі 1.2.

Формування ефективного механізму реінтеграції ТОТ України в умовах розвитку нашої держави як демократичної та правової, становлення громадянського суспільства неможливе без наукового аналізу процесів, що відбуваються у всіх сферах суспільного життя. Важливість зазначеної проблематики з позицій науки пояснюється тим, що воно є ключовим для українського державотворення.

Питання безпеки життєвого середовища людини, незалежно від його організаційної форми, завжди було, є і залишатиметься актуальним. На сьогоднішній стан безпекового середовища України впливає численна кількість загроз, особливо пов'язаних із війною, яку нав'язала Росія. Зруйновано базові умови життя людини, зухвало та цинічно знехтувана система норм природного, національного і міжнародного права, де закріплено основні цінності та права людини, особливо право на життя й свободу [406, с. 63]. Питання безпекового середовища, цілісності територій, деокупації та реінтеграції ТОТ України є нерозривними та взаємодоповнюючими.

Безпекове середовище – це геополітична, політико-дипломатична, воєнна, інформаційна та інші сфери, де зароджуються, існують, накопичуються або проявляються сприятливі умови або небезпечні явища, потенційні та реальні загрози реалізації національних інтересів, у яких держава реалізує свою політику національної безпеки, взаємодіє з міжнародними структурами безпеки, стратегічними партнерами, союзниками, військово-політичними та іншими інститутами та організаціями в інтересах забезпечення свого сталого розвитку в певному часовому інтервалі [19, с. 33]. Безпекове середовище формується внаслідок безпекової

діяльності з урахуванням викликів, із якими не впоралися, ризиків, що зреалізувалися, внутрішніх і зовнішніх загроз та безпекових ситуацій, а небезпечне середовище – унаслідок виникнення небезпеки, тобто втрати контролю над ситуацією або настання кризового стану [407, с. 249]. Таким чином, українське безпекове середовище може бути цілісним лише за умови деокупації та реінтеграції ТОТ. Нині ж доводиться говорити про «небезпечне середовище», викликане воєнним вторгненням на територію України військами РФ та іншими чинниками, спричиненими та/або посиленними вказаними подіями (політичними, економічними, соціальними).

Серед наукових та аналітичних доробків у сфері формування безпекового середовища слід відзначити такі: Б. Парахонський, Г. Яворська, О. Резнікова, К. Кононенко «Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України» (аналітична доповідь, 2013) [220], Б. Парахонський, Г. Яворська «Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища» (аналітична доповідь, 2015) [219], Д. Антонюк та ін. «Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі» (монографія, 2019) [119], О. Резнікова «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» (монографія, 2022) [331]

Монографія О. Резнікової «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» стала першою в Україні науковою працею, у якій запропоновано глибокий науковий аналіз сутності концепту національної стійкості та можливостей його практичної реалізації у сфері національної безпеки. У свою чергу, рекомендації авторки щодо формування національної системи стійкості базуються не на механічному копіюванні передових практик, а на скрупульозному вивченні реалій і потреб Української держави та суспільства у цій сфері. І хоча книгу, в якій проаналізовано досвід протидії гібридній війні та поширенню COVID-19, було написано до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, уміщені в цій науковій розвідці ґрунтовні висновки та вдумливі рекомендації не втратили своєї актуальності й важливості [150, с. 116; 331].

Монографія за авторством Д. Антонюка та ін. «Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі» присвячена теоретико-методологічним

основам дослідження загроз та викликів економічній безпеці України в умовах глобальної економіки. Висвітлено теоретичні і прикладні аспекти зміцнення безпеки та конкурентоспроможності національної економіки на сучасному етапі євроінтеграції. Розглянуто інституціональний базис структурної трансформації регіональної економіки, визначені пріоритети та засоби реалізації стратегії імпортозаміщення як чинника безпеки розвитку внутрішнього ринку. Запропоновані напрями впровадження кластерної моделі інноваційного розвитку, механізми протидії корупції, реалізації експортного потенціалу економіки, залучення іноземних портфельних інвестицій. Обґрунтовані програмні засоби та компоненти конкурентної стратегії забезпечення інформаційної безпеки держави [119].

Також у дослідженні питань безпекового середовища слід відзначити роботи: О. Житник «Майбутнє безпекове середовище в контексті державного стратегічного планування: концептуальний підхід» (2018) [89], В. Богданович, А. Сиротенко, В. Вовчанський, А. Прима «Нові «лабіринти» безпекового середовища та їх вплив на забезпечення воєнної безпеки держави» (2019) [20], С. Дмитрук «Трансформація поглядів на безпекове середовище в умовах глобалізації» (2019) [71], С. Дмитрук «Понятійно-категорійний апарат стратегування у сфері державного управління безпековим середовищем» (2019) [70], С. Свешніков, В. Бочарніков, О. Дергільова «Інтереси провідних воєнно-політичних сил як головні детермінанти розвитку безпекового середовища в контексті безпеки України» (2020) [351], В. Богданович, О. Ільяшов, В. Комаров, В. Олексіюк «Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби» (2021) [19], Р. Шай «Аналіз ризиків глобалізаційних процесів для безпекового середовища України» (2021) [423], В. Богданович, О. Ільяшов, В. Комаров, В. Олексіюк «Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби» (2021) [19, с. 33] та ін.

Слід акцентувати, що з моменту військового вторгнення та оголошення воєнного стану в Україні дослідження різних аспектів безпекового середовища лише посилюються: О. Головня «Ключові аспекти реалізації євроінтеграційного вибору України в умовах мінливого безпекового середовища» (2022) [46], В. Качурінер

«Вплив збройних конфліктів на стан екологічної безпеки та навколишнє середовище» (2022) [104], І. Левадний, Д. Купрієнко, О. Боровик «Наукова складова розвитку безпекового середовища держави: прикордонний аспект» (2022) [146], І. Левадний, Д. Купрієнко, О. Боровик, С. Білявець «Досвід розвитку національного та регіонального прикордонного безпекового середовища провідних держав світу та оцінка доцільності його використання в Україні» (2022) [147], О. Поплавська «Соціальна безпека: нові виміри в сучасному глобальному середовищі» (2022) [236], О. Резнікова «Стратегічний аналіз безпекового середовища України» (2022) [332], І. Щуров «Концепція формування інституціонального середовища управління енергетичною безпекою» (2022) [437], К. Бугайчук «Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України» (2023) [26], Я. Верменич «Регіональний фактор у формуванні глобального безпекового середовища: концепти та тенденції» (2023) [32], Ю. Дем'янчук, Я. Новак, В. Сидоренко, Н. Добренька «Теоретико-правові основи формування сучасного безпекового середовища» (2023) [57], Н. Калюжна «Методи прогнозування еволюції безпекового середовища» (2023) [98], Н. Леоненко, М. Сухачов «Державна політика забезпечення безпекового середовища функціонування критичної інфраструктури в Україні» (2023) [149], В. Муженко, А. Цибізов, Р. Пекуляк «Метод антикризового управління в системі забезпечення національної безпеки щодо послаблення впливу негативних тенденцій безпекового середовища на процеси реалізації національних інтересів держави» (2023) [193], У. Росола, А. Росола «Глобальні та національні аспекти забезпечення продовольчої безпеки в умовах нестабільного середовища» (2023) [343], В. Франчук «Теоретико-методологічні та управлінські засади розвитку безпекового середовища» (2023) [406], В. Франчук, П. Пригунов, С. Мельник, В. Гобела, Н. Шупрудько «Безпекове середовище: теоретико-методологічні засади» (2023) [407, с. 249]. Отже, проблематика безпекового середовища характеризується високою актуальністю та практичною затребуваністю. Пріоритетними напрями дослідження виступають змістовне наповнення поняття «безпекове середовище», його структура в умовах воєнного стану, повоєнного періоду, і у більш широкому контексті – глобалізаційних процесів. У межах цього дослідження пріоритетним є пізнання процесу формування

безпекового середовища та прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях, та після їх деокупації. Українським вченим – представникам різних наукових напрямів та шкіл – доцільно сконцентрувати увагу на питаннях моделей взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства у розвитку безпекового середовища на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях із залученням міжнародних урядових та неурядових організацій.

Аналіз наукових, аналітичних та інших робіт свідчить про взаємозв'язки, що мають певну структурно-семантичну логіку між такими явищами як «безпекове середовище», «деокупація тимчасово окупованих територій» та «реінтеграція тимчасово окупованих територій», не дивлячись на їх різну змістовну наповненість та процедуру втілення у дійсність.

Наукові розвідки у будь-якій сфері сприяють оперативному виявленню реакції громадськості на нормативні та інші ініціативи у відповідній сфері, створенню найбільш ефективних алгоритмів вирішення певної проблеми, розробці нових та удосконаленні існуючих методів подолання відповідного негативного явища у суспільстві, а також виявленню тенденцій та прогнозуванню перспективних напрямів. Тому постає завдання в адекватному аналізі оточуючого середовища, реального стану та його готовності до реінтеграції ТОТ України.

Протягом останніх десятиліть Український народ, який здійснює свою владу через державні органи й органи місцевого самоврядування, закріплює такий курс державного розвитку, відповідно до якого пріоритетним завданням є сприяння розвитку громадянського суспільства. Особливої актуальності ці завдання набули після закріплення на конституційному рівні європейського та євроатлантичного курсу України, а також в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресора на суверенну територію нашої держави. З тих пір Український народ опинився в умовах, за яких кожна особа, усвідомлюючи необхідність протистояння супротивнику, зобов'язана скеровувати свої зусилля на захист національних інтересів, відновлення безпекового середовища, сприяння державному розвитку, взяття участі в управлінні державними справами та в життєдіяльності суспільства тощо. Окреслені події

закономірно зумовили той факт, що наразі суттєвого розширення набули напрями діяльності інститутів громадянського суспільства. Деякі форми реалізації покладених на них функцій, набули нового вияву, реалізуються шляхом застосування оновлених методів. Більш активно розпочали вступати у взаємодію інститути громадянського суспільства з іншими суб'єктами, зокрема й органами державної влади. Непоодинокими є випадки, коли фактично окремі організації, серед яких громадські об'єднання, волонтерські організації, фактично реалізують функції держави [225, с. 78-79].

Якщо розглядати реінтеграцію тимчасово окупованих територій поетапно, то логічно, що попереднім її етапом виступає деокупація. Проблематику деокупації українських суверенних територій досліджували В. Костров «Деокупація. Як саме?» (2015) [136], П. Гай-Нижник «Основні засади стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання» (2017) [39], Д. Андрєєв, В. Булаєв «Організаційні принципи участі інформаційних служб МВС у процесах деокупації окремих регіонів України» (2018) [3], І. Кресіна «Складові державної політики деокупації» (2018) [141], Л. Чупрій, С. Савчук «Стан та перспективи деокупації та реінтеграції Криму в контексті подолання сучасних викликів» (2018) [422], М. Цюрупа «Діалектика миротворчих, правових та воєнно-політичних аспектів проблеми деокупації Донбасу» (2018) [418], М. Яковенко «Організація діяльності органів досудового розслідування в умовах реалізації стратегії відновлення цілісності України та деокупації Донбасу» (2018) [446], Т. Короткий, Є. Лукьянченко, Н. Хендель «Кримська декларація та її роль в деокупації Криму» (2019) [126], О. Мартиненко «Робота поліції в умовах деокупації: зарубіжний досвід та криміногенні виклики» (2019) [170], В. Шульгін, В. Пашинський «Особливості реалізації «деокупаційного законодавства» України в умовах проведення операції об'єднаних сил» (2019) [432], І. Бойко «Деякі аспекти правового регулювання деокупації Донбасу» (2020) [21], Є. Горюнова «Санкції США та ЄС проти російської федерації в контексті деокупації Криму» (2020) [48], К. Семчинський «Хорватські уроки для України: деокупація, реінтеграція та розбудова миру» (2020) [356], В. Козьма «До проблеми вироблення державної

стратегії деокупації Криму» (2021) [114], О. Батюк «Нормативно-правові та організаційні засади деокупації Автономної Республіки Крим» (2022) [13], Н. Камінська «Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості» (2022) [99], А. Двігун «Тимчасово окуповані території: оцінка ситуації та можливі виклики після деокупації» (2023) [55], М. Плетньов, В. Вахлакова «Попередня оцінка спроможності громад та районів Луганської області після деокупації» (2023) [230], О. Щербанюк, О. Сінькевич «Деокупація та реінтеграція Криму: вплив правозахисних неурядових організацій» (2023) [434] та ін. В сучасних умовах цей напрям залишається актуальним, проте все більше підвищується інтерес до питання реінтеграції ТОТ.

Оскільки державна політика України з питань тимчасово окупованих територій – багатоаспектне явище міждисциплінарного й міжгалузевого характеру, вона потребує різнобічного вивчення, з огляду на нагальну необхідність для сучасної теорії і практики державотворення, відновлення, збереження та зміцнення миру й територіальної цілісності України, здобутої протягом тисячолітньої історії та визнаної конституційною цінністю на сучасному етапі. Україна, обстоюючи свої національні інтереси щодо цілісності власної території, фактично забезпечує реалізацію основного конституційного принципу територіальної цілісності держави й основних принципів міжнародного права, спрямованих на захист миру і безпеки на європейському континенті й у світі [424, с. 65]. Як зазначають Н. Шаптала і Н. Камінська, «очевидна відсутність ґрунтовного наукового доробку щодо державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, що не сприяє концептуалізації цього явища на доктринальному й законодавчому рівнях, а також у практиці правозастосування» [424, с. 58].

Проблематика реінтеграції стала актуальною відразу після анексії Криму та тимчасової окупації Донбасу, про що свідчать праці:

2015 р. – М. Степико «Реінтеграція окупованих територій Донбасу та Криму: проблеми та шляхи їх вирішення» [374];

2016 р. – М. Степико «Гуманітарна реінтеграція окупованих територій Криму та Донбасу» [373], А. Дегтеренко «Перспективи реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим шляхом забезпечення прав і свобод громадян України» [56];

2017 р. – О. Балуєва, О. Келембет «Інструменти реалізації державної політики відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій» [9], В. Явір «Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України» [442], В. Явір «Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донбасу: передумови та перспективи» [444], В. Явір «Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України» [441], О. Келембет «Сутність і особливості формування державної політики відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій» [106];

2018 р. – О. Суздальєва «Еколого-економічний аспект відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій» [377], Л. Шемаєва, Ю. Касперович, Д. Гладких «Фінансові інструменти прискорення реінтеграції окупованих територій Донбасу» [428], О. Устименко «Запровадження міжнародної тимчасової адміністрації на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей як частина миротворчої стратегії для України – один із громадських проєктів реінтеграції» [399]

2019 р. – Н. Ржевська «Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант» [337], М. Тараненко, І. Ярош, В. Балінська «Правове регулювання статусу тимчасово окупованих територій та вплив діяльності інститутів громадянського суспільства в умовах реінтеграції» [380]

2020 р. – Б. Бабін «Міжнародно-правові аспекти реінтеграції територій» [6], Г. Палій «Досвід Балканських країн з реінтеграції територій» [217], А. Цейтліна «Комунікативна та комунікаційна політика в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій України» [412], О. Циганов «Оптимальні моделі врегулювання збройного конфлікту та реінтеграції тимчасово окупованих територій на Донбасі» [413];

2021 р. – А. Цейтліна «Вироблення державної комунікативної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України» [411], П. Ставичний «Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин як внутрішньодержавна інституція захисту громадянських прав» [371] та ін.

У 2018 р. проведено потужне монографічне дослідження з позицій політології та захищено докторську дисертацію В. Явір «Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт». Авторкою досліджено процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, їх взаємозв'язок, взаємозумовленість та взаємну трансформацію у сучасному світі (в межах глобалізаційної та глокалізаційної парадигм). Проаналізовано основні наукові підходи до осмислення інтеграції та дезінтеграції у політичній науці. Акцентовано широке розуміння інтеграції/дезінтеграції як вектора розвитку всіх етнополітичних процесів та вузьке – як об'єднання/розпаду етнополітичної системи. Систематизовано найбільш поширені класифікації та досліджено моделі етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Проаналізовано зарубіжний досвід етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, особливості перебігу цих процесів на Корейському півострові, Кіпрі, у Грузії та Молдові. Досліджено перспективні для застосування в Україні стратегії, політико-правові механізми протидії дезінтеграції та забезпечення інтеграції (реінтеграції). Особливу увагу приділено умовам, особливостям та політико-правовим механізмам реінтеграції ТОТ Криму та Донбасу та ін. [440].

Разом із тим, вказані науковці здійснили суттєвий внесок у формування доктрини механізму реінтеграції ТОТ України, проте швидкоплинність та активність розвитку знань у цій сфері, а також широкомасштабне вторгнення у 2022 р. внесло свої суттєві корективи, тож, існує потреба подальшого вивчення та формування цілісного знання у цій сфері.

Наступна хвиля наукових праць щодо реінтеграції ТОТ України була викликана подіями 24 лютого 2022 р. – широкомасштабним вторгненням РФ на територію України. У цьому зв'язку слід відзначити праці:

2022 р. – Н. Шаптала, Н. Камінська «Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі» [424];

2023 р. – В. Демиденко «Модернізація інституту правосуб'єктності територіальної громади в умовах воєнного стану, післявоєнного розвитку України та Європи» [59], Б. Логвиненко «Адміністративно-правове забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» [154], Н. Мішина «Тимчасово окуповані території: концепція здійснення місцевого самоврядування після деокупації» [192], Г. Юксель «Реінтеграція медійного простору Криму після деокупації: виклики, ризики, перспективи (експертний звіт)» [438] та ін.;

2024 р. – В. Демиденко «Роль місцевого самоврядування в реінтеграції деокупованих територій України» [60], В. Демиденко «Вплив євроінтеграційного курсу України на європейське та національне муніципальне право в умовах сучасної гібридної війни» [58], Б. Логвиненко «До проблеми реінтеграції тимчасово окупованих територій України: гуманітарний аспект» [155], Є. Мінакова «Політика реінтеграції тимчасово окупованих територій України та її правові основи» [189], Є. Мінакова «Принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України: теоретико-правові аспекти» [190], Д. Селіхов «Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: окремі напрями та їх шляхи реалізації» [353], Д. Селіхов «Теоретико-правова характеристика поняття «Реінтеграція тимчасово окупованих територій» [354], Д. Селіхов «Інституційна складова механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України» [352] та ін.

Окремим потужним науковим напрямом нині виступає проблематика забезпечення прав і свобод громадян України на її тимчасово окупованих територіях. Зауважимо, що дослідження вказаного питання можна умовно розділити на два етапи:

1) до лютого 2022 р. – Г. Луцька «Теоретико-методологічні підходи до визначення категорій «охорона» і «захист» як форм забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України» (2017) [164], Г. Луцька «Особливості цивільно-процесуального регулювання правовідносин за участю

жителів тимчасово окупованих територій України як основа внутрішньої диференціації цивільного судочинства» (2017) [162], Г. Луцька «Судова форма захисту в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території» (2018) [163], Г. Луцька «Обмеження здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України як передумова їх охорони і захисту» (2018) [161], Ю. Квятківський «Загальний стан дотримання прав ув'язнених в Україні та стан дотримання прав ув'язнених на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей» (2019) [105], В. Деркач «Суб'єкт порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» (2020) [65], Г. Луцька «Науково-практичний аналіз законопроекту про медіацію в частині забезпечення охорони та захисту прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України» (2020) [160], В. Кириленко, С. Кметь «Обґрунтування необхідності вдосконалення системи контролю та надання гуманітарної допомоги в контрольних пунктах в'їзду-виїзду з тимчасово окупованими територіями Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим» (2021) [107], К. Катеринчук, К. Бортняк «Проблеми захисту прав людини на тимчасово окупованих територіях» (2022) [103], А. Колб та ін. «Особливості реалізації міжнародного механізму захисту прав жертв збройного конфлікту на сході України» (2021) [462].

2) після лютого 2022 р. – донині – А. Волобуєв «Особливості механізму вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях та його розслідування» (2023) [38], А. Гутник, Є. Коць «Проблемні аспекти вручення процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора» (2023) [53], Л. Наливайко «Права і свободи людини та громадянина на тимчасово окупованих територіях: основні порушення та механізми захисту» [467], В. Чернобук «Захист прав дитини на тимчасово окупованих територіях України» (2023) [419], В. Зеленчук «Кримінальна відповідальність за насильницьке переміщення українських дітей на тимчасово окупованих територіях України: геноцидальний аспект» (2024) [94], Е. Котенджи «Порівняльний аналіз проблем реалізації свободи слова на тимчасово окупованих територіях України до та після їх анексії Російською Федерацією» (2024) [138], Б. Логвиненко «Медична

допомога населенню як чинник реінтеграції тимчасово окупованих територій України» (2024) [156], Б. Логвиненко «Право на охорону здоров'я у механізмі реінтеграції тимчасово окупованих територій України» (2024) [157], Л. Наливайко «Доступ до освіти на тимчасово окупованих територіях» (2024) [466].

Вирішення проблем механізму реінтеграції ТОТ України значною мірою залежить від того, наскільки правильно і глибоко розуміється сутність цієї проблематики. З'ясування сутності та змісту механізму реінтеграції ТОТ України є надзвичайно важливим як у теоретичному, так і в практичному плані.

Актуальність тематики полягає у необхідності виявлення та правильного розуміння трансформації суспільства та держави у поглядах на механізм реінтеграції ТОТ України із подальшим пропозиціями та рекомендаціями щодо його оптимальної моделі саме для Української держави, враховуючи зарубіжний досвід.

До речі, саме механізм реінтеграції ТОТ виступає одним із таких напрямів, й тому важливим є вивчення зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ (детально підрозділ 1.3).

Зарубіжний досвід різних держав репрезентований у таких роботах: А. Трофименко «Деокупація та реінтеграція: досвід Хорватії для України» [390], І. Лоссовський «Придністровське врегулювання: внесок України та досвід для деокупації Донбасу» (2021) [158], М. Рабінович «Внутрішньополітичний вимір визначення неконтрольованих територій та його значення для трансформації конфлікту в Молдові, Грузії та Україні» (2021) [469], К. Семчинський «Уроки Шрі-Ланки для України: деокупація, реінтеграція та розбудова миру» (2021) [355] та ін.

Підбиваючи підсумки аналізу наукових досліджень механізму реінтеграції ТОТ України, слід зазначити таке.

1. Механізм реінтеграції ТОТ України є багатограним явищем, що включає низку елементів та має наукове й практичне значення. Механізм реінтеграції ТОТ України має міжгалузевий та міждисциплінарний характер. Дослідження наукових, аналітичних та інших джерел надає підстави констатувати, що механізм реінтеграції ТОТ України не став предметом комплексного вивчення ані у межах юриспруденції, ані в рамках інших суспільних наук. Розроблення цілісної наукової концепції

механізму реінтеграції ТОТ України та встановлення її сутності і змісту, удосконалення її складових з метою розроблення унікальної національної моделі, враховуючи зарубіжний досвід, виступає первинним державотворчим завданням України та всього її народу.

2. Уявлення про місце тематики механізму реінтеграції ТОТ України у системі знань загальнотеоретичної юриспруденції узагальнено на таких рівнях: *предметний* (забезпечення формування єдиного теоретичного підґрунтя та взаємозв'язку наукового пошуку); *методологічний* (розвиток та вдосконалення сучасної системи методології правничої науки); *системоутворюючий*, (розширення системи юридичних знань новими висновками та положеннями у взаємодії з іншими науками, зокрема суспільними); *освітній* (формування знання у різних категорій населення про механізм реінтеграції ТОТ України та дотичні до нього явища).

3. У дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України запропоновано виокремлення таких основних наукових підходів: 1) синергетика традиційних та новаційних підходів у юридичній науці та інших суспільних науках; 2) закономірності розвитку знань про механізм реінтеграції ТОТ у теоретичній юридичній науці; 3) застосування досліджень окремих вітчизняних та зарубіжних наукових напрямів та шкіл. Для адекватного формування та розвитку моделі механізму реінтеграції ТОТ України необхідно мати чітке уявлення щодо таких чинників: структура безпекового середовища України; система національних цінностей та інтересів, їхньої пріоритетності на певному історичному етапі; статус держави та її сприйняття на міжнародній арені та ін.

1.2 Методологія дослідження механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Завершення війни та деокупація частини своєї суверенної території Українською державою ознаменується, з однієї сторони, перемогою, з іншої, – початком нового етапу становлення нашої держави, де реінтеграція територій України, що були у тимчасовій окупації, виступить пріоритетним завданням для держави та

громадськості. Реінтеграція територій – це досить складний і комплексний процес, що потребує максимально потужних зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, кожного громадянина, а також підтримки міжнародних партнерів нашої держави.

Нині активно обговорюється механізм реінтеграції ТОТ України, пропонуються різні ідеї, концепції, стратегії, проте без належного сприяння наукового осередку неможливо отримати якісну концепцію механізму реінтеграції ТОТ України. Ефективним фундаментом виступить належно обґрунтована система наукових підходів, методів, способів, засобів пізнання вказаної проблематики та визначення векторів вдосконалення механізму реінтеграції ТОТ України. Неможливо переоцінити значення методології дослідження будь-якого явища, у тому числі і механізму реінтеграції ТОТ України. Розуміння важливості методології пізнання викликано також і тим, що за її допомогою з'являється можливість екстраполяції досвіду інших держав у сфері реінтеграції територій на сучасну українську проблему.

Дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є комплексним науковим завданням, адже включає різні сфери життєдіяльності суспільства та соціально-правові зв'язки. Ця тематика все частіше обговорюється на національному та міжнародному рівнях, однак з позицій сучасної методології пізнання не отримала належного опрацювання. Важливий внесок у розкриття сутності, змісту, складових методології пізнання здійснили Р. Алексі, О. Балинська, О. Бандура, І. Блауберг, С. Бобровник, О. Вільямсон, А. Вінтер, Р. Гаврилюк, М. Кельман, М. Козюбра, В. Костицький, М. Костицький, Н. Кушакова-Костицька, В. Лемак, С. Максимов, І. Міма, Л. Наливайко, Г. Наставна, Ю. Оборотов, Д. Очколяс, П. Пацурківський, О. Петришин, П. Рабінович, М. Савчин, І. Сердюк, В. Серьогін, Є. Харитонов, В. Штофф, Й. Шумпетер, Ю. Ущаповський, О. Юркевич, О. Ющик та багато ін. [135; 132; 131; 134; 361; 215; 199; 198; 400; 347; 408; 188]. Напрацювання вчених стали методологічним підґрунтям у комплексному дослідженні проблематики механізму реінтеграції ТОТ України.

Методологія у широкому розумінні визначає місце науки у системі знань, відображає стан предмета у суспільному житті, роль, суспільне призначення науки та

її предмета, сутність науки, її логіку як систему закономірностей науки, систему наукових категорій, методи та методика науки і практичної діяльності у предметних межах [324, с. 58]. Питання методології мають важливе значення, адже від правильно обраних методів залежить взагалі можливість досягнення мети дослідження, розв'язання усіх поставлених наукових завдань [363, с. 185; 242]. Зауважимо, що всі використані наукові підходи, методи, принципи цілком зумовлені метою дисертаційної роботи та заявленими у вступній частині дослідницькими завданнями.

Пошук необхідного методологічного інструментарію під час дослідження явищ у правовій науці завжди є складним та багатогранним завданням. Особливо якщо об'єктом наукового дослідження є правові утворення, що раніше не були відомі тій чи іншій галузі національного права [140, с. 53; 241; 72]. До речі, саме механізм реінтеграції ТОТ виступає одним із таких напрямів, й тому важливим є вивчення зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ України.

У ХХ ст. під впливом інтенсивного розвитку науки та її методів ускладнюються проблематика і структура знання, відбулася диференціація методології за чотирима основними рівнями: філософська методологія, загальнонаукова методологія, конкретно-наукова методологія і методика та техніка наукових досліджень. Аналіз їх показує, що в сучасній науковій літературі увійшли у вжиток поняття «інноваційні методології», «методологічні новації», які використовуються досить часто, хоча суворого визначення вони ще не мають. Найчастіше під методологічними новаціями розуміється сукупність принципів і методів, орієнтованих на створення варіантів принципово нового розуміння й опису світу, а також на пошук принципово нових способів вирішення давно існуючих проблем [54, с. 127]. Поява нових методологій праворозуміння та їх плюралізм означає впевнене зміщення акцентів у взаємовідносинах «держава – право» [41, с. 30]. Враховуючи наведене положення, зауважимо, що механізм реінтеграції ТОТ є новою проблематикою для Української держави й пошук методів та способів її вирішення є новим напрямом діяльності для влади, громадськості, науковців, де інноваційність та інноваційна методологія стане важливим елементом ефективності пошуку.

8. Нині методологія дослідження виконує такі функції: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує усебічність отримання інформації про процес чи явище, що вивчається; допомагає введенню нової інформації у фонд теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [368; 178]. Вивчення методології пізнання механізму реінтеграції ТОТ України зумовлено вирішенням таких теоретико-прикладних завдань:

- розкриття сутності та змісту методології пізнання механізму реінтеграції ТОТ України не лише як сукупності наукових підходів, методів, але й як можливості накопичення нового якісного знання, трансформації світогляду;

- розкриття цілісності та інтегративності наукового знання про механізм реінтеграції ТОТ через різні форми взаємозв'язку та взаємовпливу всіх сфер науки з метою удосконалення існуючого та формування нового понятійно-категоріального апарату;

- обґрунтування ролі плюралістичного підходу та міждисциплінарного підходу у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ.

Сучасна наука – це про необхідність дотримуватися методологічного плюралізму, тобто використовувати різні методологічні підходи. Головне, щоб обраний метод відповідав заявленому дослідницькому завданню, використаному емпіричному підґрунтю, а не був штучно підігнаний під уявний чи потрібний результат [430, с. 151; 383]. Правовий плюралізм виступає методологічною основою інтегративного праворозуміння [185, с. 34]. Враховуючи високу складність та багатовекторність предмету вивчення, плюралістичний підхід став основою дослідження, оскільки його застосування забезпечує повноту, всебічність та об'єктивність висновків.

Питання щодо ролі та методологічного потенціалу плюралістичного підходу розкривали у своїх працях Л. Апфел, М. Багграміан, О. Балинська, С. Бобровник, М. Вольф, Дж. Кекек, М. Кельман, М. Козюбра, В. Костицький, А. Кучук, В. Лемак,

Л. Наливайко, О. Петришин, П. Рабінович, М. Савчин та ін. І. Омельчук у праці «Плюралістичний підхід у філософії та методології наукового пізнання», 2017 [211] здійснено вагомий науковий вклад на сучасному етапі у розвиток теорії плюралістичного підходу та його значення у проведенні досліджень.

Також слід відзначити праці Г. Дубова «Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування на сучасному етапі розвитку юридичної науки», 2011 [81], Д. Хелбінга «Плюралістичний підхід до моделювання складних систем», 2014 [409], І. Гетьман «Трансформації у правовій доктрині: плюралізм методологій, концепція правового спілкування, правова герменевтика», 2014 [41], Ю. Оборотова, А. Овчиннікової, В. Завальнюк та ін. «Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції», 2019 [185] та ін. Потужний внесок у проблематику застосування плюралістичного підходу у дослідженнях забезпечить якісний розвиток правничих напрацювань у сфері механізму реінтеграції ТОТ України.

Фундаментальні та практичні наукові проблеми вимагають від нас робити все можливе, щоб знайти рішення, і не здаватися аж до того моменту, коли помилковість або межі можливостей наукового підходу стають очевидні. Різні методи слід розглядати як доповнення один одного і, навіть коли вони суперечливі, використання їх разом може дати краще уявлення про явище [240; 409, с. 77]. Проблематика механізму реінтеграції ТОТ України є надскладною, враховуючи всі суспільно-політичні, економічні, філософські, управлінські та інші аспекти цього процесу. Тож, у вказаному дослідницькому напрямі уникнення плюралістичного підходу унеможливить напрацювання на сучасному етапі дієвих механізмів реінтеграції ТОТ.

Історія правової науки свідчить, що найсприятливіші умови для її розвитку створює не моністичний підхід з однієї методологічної позиції, а їх плюралізм, який спирається на визнання не тільки можливості, а й доцільності багатьох шляхів до пізнання істини [92, с. 17-18]. Поняття «плюралізм» виникло у XVIII ст. у творчості К. Вольфа та І. Канта, які використовували його у контексті протиставлення егоїзмові. В античній філософії питання плюралізму, за відсутності спеціального поняття, розгорталося в контексті проблеми єдності та різноманіття. Формування

сучасної науки здійснюється разом із актуалізацією плюралістичного підходу, враховуючи те, що постнекласика реалізує тенденцію до послаблення методологічного ригоризму, а збагачення пізнавального досвіду науки ідеями додатковості, діалогу, толерантності, альтернативності суттєво розширює горизонт наукового знання [181; 211, с. 194]. Акумуляований за багато століть досвід осмислення та використання плюралістичного підходу, з однієї сторони, вражає, разом із тим, з іншої сторони, – методологічний потенціал плюралізму у дослідженні політико-правових явищ залишається не до кінця вивченим. Тож, використання плюралістичного підходу у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України сприятиме отриманню найточніших наукових результатів та розширенню загального наукового знання щодо методологічного потенціалу плюралізму.

Плюралізм у юридичних наукових дослідженнях враховує субсидіарність. Субсидіарність дає змогу пояснити логіку певних ініціатив та вертикальні зв'язки між різними типами соціальної взаємодії, що ґрунтуються на різних рівнях ідентичності за схемою: індивід – спільноти – інститути – держава-нація. Прийняття оптимального рішення зумовлене урахуванням балансу ресурсів та засобів, адекватних до конкретної історичної обстановки і необхідних для досягнення певної легітимно покладеної мети в умовах конкуренції та боротьби за доступ до ресурсів [347, с. 29-30]. Отже, вивчаючи різні сторони механізму реінтеграції ТОТ України, важливо об'єктивно оцінювати реальні можливості та обставини, не ідеалізувати всі взаємопричетні до реінтеграції процеси. Ефективним інструментом у цьому виступить саме плюралістичний підхід.

Наступним системоутворюючим елементом цього підрозділу виступає питання елементів методології дослідження, що у тому числі матиме віддзеркалення у вступі дисертації.

Система методології дослідження у вже фактично класичному національному дослідницькому просторі передбачає трьох- або чотирьох елементний підхід у пізнанні того чи іншого предмета. І у цьому ключі досить часто підіймається питання щодо ієрархії елементів у методології дослідження.

Так, якщо переглянути майже будь-яку дисертаційну роботу, наукові, енциклопедичні, навчальні та іншого роду видання, можемо спостерігати використання саме вказаного вище підходу – загальнофілософські підходи, загальнонаукові, спеціальні та власні методи правознавства. Проте, сьогодні у наукових колах України не всі автори погоджуються з подібним підходом.

Так, М. Костицький та Н. Кушакова-Костицька наголошують, що проблема методології пізнання є вкрай важливою у вітчизняній науці та практиці, зокрема в юридичній. Це пов'язано з переборюванням діалектико-матеріалістичного підходу до пізнання, який нам дістався як спадщина від попередньої епохи. Ідеологічний контроль у сфері пізнання, особливо у гуманітарних і соціальних сферах, по суті визначав і зміст, і форму пізнання. Звідси пошуки в так званій ієрархії методологій, зокрема в юриспруденції (треступеневої). Сентенції про цю «піраміду» методологій поступово перетікають з наукових трактатів до навчальних посібників і підручників і знівечують юридичний світогляд студентів-юристів. Видається, піраміди методологій не існує. Це штучний витвір, спадщина від методології матеріалістичної діалектики, зумовленою тріадою єдності теорії пізнання, логіки та методології. Ці три поняття не лише різнорівневі, а й не синонімічні [134, с. 10]. Вважаємо, що нині ця тема має вийти на новий рівень дискусій та отримати належну увагу вітчизняних вчених. Проте зауважимо, що подібна система та поділ на групи (що не свідчить про так звану «ієрархію») нині у науці використовується для класифікації з метою більш зручного користування авторами відповідним матеріалом, особливо якщо йдеться про молодих науковців. Так, справді, можливо більш вірним підходом виступить свого роду «методологічна анархія» у науці, однак для обґрунтування та інтеграції такого підходу у науку необхідний час та комплексні наукові доробки.

Важливим для визначення поняття та змісту методології дослідження механізму реінтеграції ТОТ є з'ясування змістовного наповнення поняття «методологія».

Не дивлячись на низку наукових праць, проведених як українськими, так і зарубіжними вченими, питання методології залишається складним і неоднозначним явищем, що підтверджується різними інтерпретаціями цього поняття. Разом із тим,

такий стан речей має об'єктивний характер та пояснюється існуванням різних наукових шкіл та напрямів, формуванням різноманітних світоглядів відповідно.

Пошук інноваційних рішень у будь-якому дослідженні неможливий без використання сучасного методологічного інструментарію. Здатність творчо поєднувати різні методологічні підходи та слідувати певним правилам досліджень свідчить про вміння науковця створювати та розвивати ідеї й концепції у межах певної проблематики [139, с. 90]. Методологія як вчення потрібна юристу-досліднику чи практику як інструмент для розвитку світогляду, він не зобов'язаний ставати «правомірним» нормативістом, юснатуралістом, герменевтиком, феноменалістом, позитивістом тощо [134, с. 14]. Обрання тих чи інших наукових підходів, методів пізнання залежить не лише від досліджуваної проблематики, а й від світоглядної позиції автора, що у свою чергу залежить від приналежності вченого до певної наукової школи тощо. Тож, слід відзначити напрацювання представників наукової школи «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування» Дніпровського державного університету внутрішніх справ (заснована у 2011 р.), які під керівництвом доктора юридичних наук, професора Л. Наливайко здійснили вагомий вклад у розвиток методології правничих досліджень в Українській державі. Серед низки здобутків слід навести такі праці:

- А. Коршун «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект» (2021) [127], Л. Наливайко, А. Коршун «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика» (2023) [199] розкрито методологію пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб;

- Н. Ісаєва «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» (2021) [96], Л. Наливайко, Н. Ісаєва «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика» (2023) [198] – розкрито поняття і систему методів пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

- Л. Сірко «Гендерно-правова експертиза: теоретико-правова характеристика» (2022) [364] – охарактеризовано методологію дослідження гендерно-правової експертизи;

- Н. Кошляк «Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика» (2023) [139] – досліджено методологію пізнання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні;

- Ю. Голик «Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади: теоретико-правова характеристика» (2023) [43] – розкрито методологію дослідження принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування.

Методологія пізнання в юриспруденції є систематизованою сукупністю філософських і наукових теорій, концептуальних ідей (моделей), методологічних принципів, парадигм і методів. Отже, той, хто досліджує юридичну теорію та практику, може здійснювати вибір між уже наявними вченнями чи теоріями, обрати розроблені на їх ґрунті принципи й методи пізнання та застосовувати у своїй пошуковій діяльності [134, с. 14]. Методологія є явищем інтегральним, що об'єднує у собі ряд компонентів: світогляд і фундаментальні та загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони і категорії, загально- та приватно-наукові методи [361, с. 116]. Методологія юридичної науки – здійснюване на різних рівнях (філософський, загальнонауковий, конкретних наук, методики і техніки) дослідження загальних підстав, шляхів, закономірностей наукового пізнання, його принципів і методів, спрямованих на розробку положень, що забезпечують обрання засобів та процедур ефективного вирішення проблем і завдань, що виникають у процесі науково-дослідної діяльності. Методологія юридичної науки є інтегральним явищем, що об'єднує в собі низку компонентів: а) рівні і розділи методології; б) методологічне знання про предмет; в) методи; г) правові дослідження (типи, рівні та напрями дослідження) [215]. Методологію дослідження механізму реінтеграції ТОТ можна тлумачити крізь призму того, що це сукупність принципів, наукових підходів, прийомів і методів пізнання, завдяки яким вирішується окреслена проблематика.

Разом із тим, методологія механізму реінтеграції ТОТ України становить собою складне багатоелементне утворення та знаходиться у перманентній трансформації.

Методологія дослідження механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України – сукупність логічно взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, методів та принципів пізнання, застосування яких спрямовано на удосконалення існуючого та здобуття нового знання, отримання достовірних результатів та реалізацію прикладних завдань у сфері реінтеграції ТОТ України.

П. Рабінович наголошував, що «подолання українською загальнотеоретичною юриспруденцією світоглядно-філософського монізму, характерного адміністративно-командній системі радянського періоду, відхід від низки положень єдино дозволеної у той час історико-матеріалістичної парадигми, що не виправдали себе повністю навіть у тодішній практиці, із урахуванням дорадянського й зарубіжного досвіду запровадження у дослідницькі пошуки філософсько-правових підходів, які раніше розглядалися як об'єкт нищівної критики з огляду на їх суб'єктивне чи об'єктивно-ідеалістичне підґрунтя. Саме завдяки таким процесам відбулася плюралізація філософсько-правових підходів і концепцій, що сьогодні виступає необхідною передумовою об'єктивності пізнання державно-правових явищ, поступального розвитку юридичної науки, свободи наукової творчості» [329, с. 12-13]. Аналіз наукових праць, присвячених реінтеграції ТОТ України, свідчить, що автори так чи інакше нівелюють комплексне пізнання середовища, в якому формувався та нині розвивається механізм реінтеграції ТОТ України. Тому застосування не лише приватно-правових методів пізнання уможливить всебічне дослідження цього явища. Основою пізнання будь-якого явища виступають загальнофілософські підходи, використання яких сприяє встановленню сутності та змісту механізму реінтеграції ТОТ України, розкриттю його тенденцій.

Ніхто з дослідників чи практиків не зобов'язаний дотримуватися «загальнообов'язкових», «рекомендованих» чи «незмінних» методологій і методів. Не обов'язково дотримуватися лише однієї якоїсь методології, можна використовувати методи з різних методологій, тобто методика конкретного теоретичного дослідження може мати вигляд мозаїки методів [134, с. 14].

Методологічна основа та конструктивна світоглядна позиція щодо механізму реінтеграції ТОТ України забезпечить належний стратегічний результат.

Обираючи методологію сучасного дослідження, яке проводиться в умовах існування вже значної кількості наукових доктрин, необхідно розпочати науковий пошук з методу альтернатив, тобто методу вирішення проблем шляхом порівняння та взаємної критики конкуруючих між собою теорій щодо того чи іншого явища [410, с. 140]. Такий підхід справді цілком виправданий, адже, як правило, лише у порівнянні різних підходів, теорій, концепцій у різних сферах можна запропонувати власну ідею чи уточнити існуючі уявлення, спрогнозувати розвиток тих чи інших подій. Це безпосередньо стосується і механізму реінтеграції ТОТ України.

Щодо загальнофілософських підходів, то варто розпочати з діалектичного. Адже діалектика забезпечує адекватне відтворення локальних подій, індивідуально-неповторних властивостей соціально-історичних процесів у контексті загальних соціальних теорій і законів [386, с.11]. Завдання діалектики як методологічної основи полягає не у тому, щоб жорстко зв'язати вченого будь-якими догмами та певними ідеологічними вимогами, а у тому, щоб озброїти його досвідом пізнавальної діяльності людства, відображеним у законах і категоріях діалектики. Адже діалектика як методологічна основа тісно пов'язана з діалектичною логікою – наукою про закони та форми відображення у мисленні розвитку об'єктивного світу й пізнання [385, с. 50; 410, с. 139]. Застосування діалектичного підходу надає можливість науковцю визначити закономірності відповідних подій та явищ, й головне – спрогнозувати тенденції у конкретній сфері – розвиток механізму реінтеграції ТОТ. Діалектичний підхід забезпечує можливість визначити та охарактеризувати місце процесу реінтеграції ТОТ у суспільних та політико-правових процесах України у їх динаміці.

Методологія сучасної юридичної науки супроводжується концептуальними ускладненнями і суперечностями, насамперед, світоглядного характеру: руйнуються непорушні постулати, на зміну яким приходять нові положення, частина з-поміж яких швидко відображається у правовій свідомості, що зумовлено, передусім, динамічними змінами у правовій дійсності сучасного суспільства. Теоретико-понятійні межі цього напрямку юридичної науки стрімко змінюються шляхом

обґрунтування нових категорій, підходів і прийомів, таких, як правова герменевтика, правова семантика, правова кібернетика, правова семіотика, правова лінгвістика, правова метатеорія, правова синергетика тощо [215, с. 10]. У цьому зв'язку наголосимо на важливості використання синергетичного, системного, аксіологічного, антропологічного, герменевтичного підходів у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України.

Оновлення методологічного інструментарію, що розпочалося у ХХ ст. і те, що відбувається донині, сприяло фундаменталізації досліджень. Методологічні концепції, ідеологічні ідеї, сформований понятійно-категоріальний апарат визначили курс і активний рух науковців у цій галузі з урахуванням практичних досягнень. Вивчення різних аспектів юридичної науки відбувається шляхом інтеграції досягнень галузевих юридичних наук та інших наук [128, с. 53; 73]. Нині підвищується здатність інтегрувати різновекторні наукові розробки для запобігання та подолання викликів ХХІ ст. Важливо враховувати розробки різних науково-правових напрямів та дослідницькі досягнення представників інших суспільних наук, насамперед: філософії, історії, соціології тощо, в окремих випадках доцільно використовувати методологічні розробки представників технічних і природничих наук [72, с. 72]. Іншими словами, унікальністю сучасного етапу розвитку науки видається застосування міждисциплінарного підходу, одним з яких є синергетичний підхід.

Необхідність застосування міждисциплінарного методологічного підходу для проведення дослідження механізму реінтеграції ТОТ України викликана, першочергово, складністю його предмету, зокрема, як багатогранного соціального та політико-правового явища.

Синергетика зосереджена на дослідженні універсальних закономірностей виникнення порядку з хаосу, описує причини існування відносно стійких структур у природничих та соціальних системах. Підхід, який демонструє синергетика, намагається систематизувати роздробленість наукового пізнання світу, а тому, подібно до багатьох міждисциплінарних досліджень, є надзвичайно вразливим до критики [468; 72, с. 81]. Використання досягнень синергетики в юридичній науці дасть змогу розглядати правові явища нетрадиційно, зокрема, як складні системні

утворення, сталість яких залежить від ступеня їх відповідності суспільним потребам, а розвиток відбувається відповідно до певних закономірностей, що можуть бути використані для виконання завдань щодо прогнозування й оптимізації. Тому дослідження правових систем і правових явищ загалом з позиції синергетики усвідомлюється не тільки можливим, а й необхідним щодо забезпечення подальшого розвитку правової науки [449, с. 109]. Застосування синергетичного підходу надасть можливість охарактеризувати причинно-наслідкові зв'язки формування України як незалежної, суверенної, демократичної держави та реінтеграції ТОТ України, визначити напрями розвитку цього механізму у воєнний та повоєнний періоди.

Під синергетикою слід розуміти напрям і загальнонаукову програму міждисциплінарних досліджень, які вивчають процес самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур у відкритих фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та інших системах. Згідно з синергетичним підходом, самоорганізація складних систем спрямовується від хаосу до дедалі більшої впорядкованості на основі певних параметрів порядку й узагальненої синергетичної інформації відповідно до певних патернів (моделей) [405, с. 580-581]. У науковій літературі з цього питання вчені наголошують на істотній відмінності синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання, яка полягає у тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує при цьому не саму сутність складових (елементів) цих систем, а характер системних зв'язків між цими елементами [159, с. 5; 36, с. 8]. Враховуючи це, синергетичний підхід буде корисним у визначенні найбільш ефективних способів та напрямів реінтеграції ТОТ України.

Однією із основних задач синергетики є з'ясування законів організації, виникнення упорядкованості. У синергетиці акцентується на принципах розбудови організації, її виникнення, розвитку та саме ускладнення. Для синергетики загалом є характерним нове ставлення до проблеми цілого та частини. Суспільні науки достатньо давно дійшли висновку про необхідність системного аналізу об'єктів [410, с. 140]. Тож, безпосередній взаємозв'язок із синергетичним підходом має системний підхід.

Системний підхід – це напрям розробки і визначення загальної методології, основу якого становлять дослідження об'єктів як систем. Цей підхід виник у ХХ ст., коли склалася ситуація методологічної кризи. Основним поняттям цього підходу виступає система, під якою розуміється певний клас речей, елементи якого знаходяться у взаємодії. Тому діалектика дослідження систем розгортається через аналіз тріади: річ – властивість – відношення [54, с. 128]. За допомогою методологічного потенціалу системного підходу можна розкрити специфіку комунікації, проблеми та шляхи їх подолання серед суб'єктів здійснення реінтеграції ТОТ України.

Застосування системного підходу сприяє уникненню абсолютизації та надання надзвичайної, первинної значимості окремим якісним складовим суспільства, не обмежує розгляд зв'язків між складовими тільки причинно-наслідковими зв'язками [372, с. 18-21]. Системний підхід у пізнанні механізму реінтеграції ТОТ забезпечить дослідження всіх його елементів у системному взаємозв'язку із принципами функціонування держави як складної структури. Сутність використання системного підходу передбачає дослідження елементів механізму реінтеграції ТОТ у їх взаємодії з іншими системами, встановлення впливу окремих складових на систему загалом. Особливість системного підходу у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ характеризується тим, що цей підхід допомагає розкрити цілісність цього механізму.

Бінарність системно-структурного методу має суттєве значення для дослідження механізму реінтеграції ТОТ. Системно-структурний метод дозволив узагальнити нормативну базу у сфері реінтеграції ТОТ, наукову літературу за вказаним напрямом тощо. Системно-структурний метод уможлиблює здійснити комплексний аналіз складних динамічних елементів, що перебувають між собою в органічній єдності.

Якісно синтезує синергетичний та системний підходи цивілізаційний підхід [400, с. 30], який в аналізі механізму реінтеграції ТОТ України відіграє досить важливу роль.

Оскільки виникає спокуса поєднання цивілізаційного та формаційного підходів, варто зауважити, що слушним видається розуміння формаційного та цивілізаційного підходів як двох різних парадигм дослідження, що унеможлиблює створення

варіанту, котрий синтезував би обидва підходи. Спроба такого синтезу призводить до домінування одного із них і втрати методологічного потенціалу іншого. Враховуючи цю обставину, цілком логічно припустити, що цивілізація (і так само її елементи) може бути адекватно досліджена лише за допомогою категорій цивілізаційного підходу [408, с. 6]. Цивілізаційний підхід до вивчення питання механізму реінтеграції ТОТ України надає можливість виявити особливості нинішньої цивілізації, визначити тенденції та проблеми, які є у суспільстві у конкретний історичний період.

Якщо говорити про предмет дослідження, то обов'язково слід врахувати трансформації (політичні, економічні, соціальні, екологічні, демографічні тощо), що відбулися у зв'язку із повномасштабним вторгненням, введенням воєнного стану та веденням активних бойових дій у різних частинах території України. Таким чином, цивілізаційний підхід дозволяє досліджувати проблеми механізму реінтеграції ТОТ України в аспекті модифікацій політичних, соціальних, суспільно-економічних та інших відносин та явищ на певному історичному етапі. Важливо, що використання цивілізаційного підходу допомагає розкрити ключове місце конкретних суб'єктів у процесі реінтеграції ТОТ України.

Відповідно до цивілізаційного підходу методологічним імперативом виступає положення про те, що процес реінтеграції ТОТ України є складовою забезпечення розвитку цивілізації на засадах суверенності сучасної держави та непорушності її кордонів.

Визначальним є те, що у цивілізаційних процесах, на відміну від формаційних, провідну роль відіграють духовні чинники [408, с. 6]. Тож, важливо усвідомлювати, що процес реінтеграції ТОТ України – це не лише про політичну та державницьку компоненти, а, першочергово, про духовно-культурну складову розвитку українського суспільства та кожного громадянина, його світогляд. Реінтеграція тимчасово окупованих територій – це не лише про територіальну цілісність держави та дотримання міжнародно визнаних кордонів України, а й про ментальність, цілісність та єдність Українського народу.

У 1970-х рр. наука була зосереджена на проблемі рішучих змін просвітницької парадигми. У дискусії щодо «нової методології науки» чільне місце зайняла

антропологічна візія [35, с. 93]. В умовах розвитку громадянського суспільства та визнання людини найвищою соціальною цінністю важливе значення у вивченні механізму реінтеграції ТОТ України має антропологічний підхід.

Розповсюдження концепції людиноцентризму, превалювання певний час соціальної держави над безпековою – це стало наслідком пріоритезації використання антропологічного підходу у дослідженнях державно-правових явищ, його застосування до аналізу праворозуміння, інтерпретації в умовах війни (людиноцентрична мілітаризація) [363, с. 187]. Антрополого-комунікативний підхід має потенціал до вироблення взаємоузгодженої позиції з різних правових питань між людьми, суспільством, державою та поза її межами, тримаючи першочергово у фокусі людину, її права та цінність. Антрополого-комунікативний підхід як відповідний методологічний підхід у загальній теорії права дає можливість дослідити людиноцентризм у праві [208, с. 217; 465]. Антропологічний підхід у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ передбачає його пізнання крізь призму людиноцентризму.

Антропологічний підхід є одним із ключових методологічних інструментарів у цьому дослідженні, адже першочергово реінтеграція тимчасово окупованих територій України – це про забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Так, наприклад, досліджуючи питання формування безпекового середовища та прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях, було зроблено висновок, що одним із можливих шляхів впливу на захист прав громадян України на тимчасово окупованих територіях є постійний політичний тиск на агресора та створення міжнародної коаліції на підтримку деокупації. Крім того, акцентовано на важливості розробки ефективних міжнародних рамок для захисту прав людини та сприяння посередництву між Україною та Російською Федерацією щодо гуманітарних питань. Ці цілі можуть бути досягнуті шляхом взаємодії України з міжнародним співтовариством, зокрема, через міжнародні організації, такі як ОБСЄ, ООН, ПАРЄ тощо.

Окрім правової, вагоме місце серед методологічних підходів посідає політична антропологія [4, с. 26; 363]. Під час дослідження механізму реінтеграції ТОТ

політична антропологія як методологічний підхід відіграє важливе значення, адже досліджуваний механізм має потужну політичну складову; його ефективність пропорційно залежить від функціонування політичної влади в державі.

Важлива методологічна роль у дослідженні належить аксіологічному підходу.

Цінності, які скеровують людські дії, слід шукати у природі людини та природному світі загалом, а ступінь наближення певної цінності до самоцінності стає своєрідним критерієм значущості цієї цінності [11, с. 81]. Цінності повинні мати природне джерело. Їх потрібно віднайти, тобто відкрити або розкрити шляхом людського пізнання, звернення до практичного та філософського досвіду людей, саме відкрити, а не винайти, сконструювати чи створити; істинні загальнолюдські цінності – це життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо [10, с. 30; 429, с. 139]. Так, проблематика механізму реінтеграції ТОТ виникла з урахуванням природнього існування цінностей – серед яких права та свободи людей, які через збройну агресію Росії опинилися на суверенних територіях, що тимчасово не підконтрольні Україні. І у цьому зв'язку реінтеграції ТОТ – це лише спосіб відновити права та свободи громадян України.

Відповідно до аксіологічного підходу людські вчинки можуть бути осмислені лише у співвіднесенні з цінностями (благами), якими визначаються норми і цілі поведінки людей. У юриспруденції цей підхід використовується при дослідженнях цінності права, правової культури, суспільної значущості (суспільної користі і суспільної безпеки) діянь у сфері дії права [188, с. 186]. Акіоматичним є положення про те, що людина – найвища соціальна цінність у державі. Цей концепт виступає ядром механізму реінтеграції ТОТ.

Герменевтичним підходом науковці послуговуються у дослідженні з метою пізнання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, а також текстів нормативних актів [363, с. 188]. Правова герменевтика як методологічний підхід займає особливе місце у методології дослідження. Використання герменевтичного підходу уможливило розкрити правильні інтерпретаційні схеми механізму реінтеграції ТОТ України, розкрити зміст низки термінів.

Застосування інституціонального підходу надало можливість розкрити роль органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у механізмі реінтеграції ТОТ України.

Комунікативний підхід першочергово має важливе інтегративне значення у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України, адже цей процес неможливий без ефективної взаємодії низки суб'єктів у цій сфері, особливо коли йдеться про суб'єктів, які не перебувають у підпорядкуванні (органи публічної влади – інститути громадянського суспільства).

За допомогою методу класифікації запропоновано класифікацію суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ України за такими критеріями.

У дослідженні використано статистичний метод. Наприклад, наголошено, що «за даними Моніторингової місії ООН з прав людини, станом на 10 січня 2023 р. зафіксовано 6 952 загиблих серед цивільного населення, 11 144 мирних осіб поранено», а також проаналізовано ці дані у контексті проблематики механізму реінтеграції ТОТ України.

Історичний метод – це метод дослідження, заснований на вивченні виникнення, формування та розвитку об'єктів у хронологічній послідовності. Завдяки використанню історичного методу досягається поглиблене розуміння суті проблеми і з'являється можливість формулювати більш обґрунтовані рекомендації по новому об'єкту. Історичний метод ґрунтується на виявленні та аналізі протиріч у розвитку об'єктів, законів і закономірностей розвитку правовідносин [410, с. 139]. Комбінація історичного та компаративістського методів сприяла вивченню зарубіжного досвіду у ретроспективі реінтеграції суверенних територій таких держав, як Молдова (Придністров'я), Грузія (Абхазія та Південна Осетія), Україна (АР Крим, частини Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей).

В умовах активізації процесів євроінтеграції, зміцнення міжнародних зв'язків України, посилення її ролі на міжнародній арені особливо пізнавальну роль має компаративістський метод.

З аналізу зарубіжних праць стає зрозумілим, що питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій досліджуються фрагментарно і, переважно,

через історичну хронологію. Це пояснюється недостатньою актуалізацією такого явища, як реінтеграція окупованих та анексованих територій у ХХ ст. та у наш час, особливо в європейських країнах. Дослідивши практику зарубіжних країн, у роботі запропоновано виділяти дві основні форми реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій: 1) політико-дипломатична реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій із залученням міжнародного компоненту, та 2) соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій.

Методологічний потенціал формально-правового методу надав змогу охарактеризувати зміст нормативно-правових актів у сфері реінтеграції ТОТ, а також сформулювати дефініції понять, що становлять предмет наукового дослідження та розкрити властивості ключових явищ. За допомогою цього методу з'являється можливість поетапного розкриття системних параметрів механізму реінтеграції ТОТ, враховуючи етапи національного державо- та правотворення, воєнний стану, безпекове середовище. Проведено аналіз вітчизняного законодавства та практики органів публічної влади, який свідчить про те, що Україна також намагається відповідати гуманітарним запитам, однак відсутність системної роботи у цьому напрямі стримує весь процес реінтеграції.

Ключовим системоутворюючим компонентом методології дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є принципи пізнання. Принципи наукового пізнання відіграють важливу методологічну функцію; вони закладені у методах і методологічних підходах та покликані забезпечити концептуальність наукового пізнання завдяки своїй неспростовності [36, с. 197]. Концептуальність дослідження механізму реінтеграції ТОТ України забезпечать дотримання таких принципів пізнання: принцип детермінізму, принцип конкретності, принцип об'єктивності, принцип історизму, принцип комплексності, принцип розвитку, принцип єдності теорії та практики, принцип всебічності, принцип несуперечливості, термінологічний принцип.

Дотримання *принципу детермінізму* стало запорукою в отриманні нових наукових знань про філософські, політичні, соціальні, економічні, духовно-культурні,

правничі чинники реінтеграції ТОТ України з метою удосконалення її механізму.

Принцип конкретності дозволив розкрити основні характеристики механізму реінтеграції ТОТ України, що надало можливість визначити напрями дії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства у сфері реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Принцип об'єктивності вимагає пізнання механізму реінтеграції ТОТ України в його складності та суперечливості, зважаючи на істинність, об'єктивній реальності, враховуючи як позитивний, так і негативний стан речей.

Принцип історизму – допомагає здійснювати історичне відтворення та регенерацію із подальшою екстраполяцією за допомогою конкретних подій у певних соціальних системах [363, с. 187]. Принцип історизму уможливить дослідити механізм реінтеграції ТОТ України не лише з позицій сьогодення, а й враховуючи історичний досвід реінтеграції територій й головне здійснити спробу спрогнозувати можливі напрями у цій сфері.

Принцип комплексності дослідження механізму реінтеграції ТОТ України передбачає здійснювати дослідження не лише з позицій юридичної науки, а й враховувати здобутки науковців у сфері філософії, соціології, політології, історії, державного управління та ін.

Принцип розвитку передбачає, що процес напрацювання механізму реінтеграції ТОТ України розглядається у динаміці його трансформації під впливом комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників.

Використання *принципу єдності теорії та практики* дослідження механізму реінтеграції ТОТ України зумовлено першочергово завданнями та потребами практики.

Відповідно до положень *принципу всебічності* соціально-політичні, правові явища та відносини, що виникають у процесі формування та впровадження механізму реінтеграції ТОТ України мають розглядатися виключно у взаємозв'язку та взаємодії з іншими соціально-політичними та державними інститутами.

Принцип несуперечливості: у результаті вивчення механізму реінтеграції ТОТ України отримати лише логічно побудовані та вивірені, а не суперечливі між собою

ВИСНОВКИ.

Використання *термінологічного принципу* надало можливість розкрити визначення понять «реінтеграція ТОТ України», «механізм реінтеграції ТОТ України» тощо.

Підсумовуючи дослідження методології пізнання механізму реінтеграції ТОТ України, слід зробити такі висновки та узагальнення.

1. Основою будь-якого дослідження виступає методологія. В умовах, коли існує потреба розвитку нового сучасного уявлення про правову дійсність в Україні, оновлення, у тому числі методологічного інструментарю, уможливить формування якісного доктринального підґрунтя для теорії та практики механізму реінтеграції ТОТ України, враховуючи плюралізм політичних, соціальних, економічних, аксіологічних та інших чинників. В аспекті цього важливою складовою виступає методологічний плюралізм пізнання механізму реінтеграції ТОТ України.

2. Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України відображає його мету, емпіричну базу, а також світогляд дослідника. Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України виробляє певні наукові, ціннісні орієнтири у цьому процесі, що може бути закладено у подальші державні концепції, стратегії реінтеграції ТОТ.

3. Багатомірність структури механізму реінтеграції ТОТ України розкрито через комплекс наукових підходів, методів та принципів пізнання. Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України – це сукупність логічно взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, методів та принципів пізнання, застосування яких спрямовано на удосконалення існуючого та здобуття нового знання, отримання достовірних результатів та реалізацію прикладних завдань у сфері реінтеграції ТОТ України.

4. Принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є система поглядів/установок, що розкривають ставлення вченого до певних явищ та процесів. Основними науковими принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є принцип детермінізму, принцип конкретності, принцип об'єктивності, принцип історизму, принцип комплексності, принцип розвитку, принцип єдності

теорії та практики, принцип всебічності, принцип несуперечливості, термінологічний принцип.

5. Розгляд обраної проблематики дозволив систематизувати комплекс сучасних методологічних проблем щодо дослідження механізму реінтеграції ТОТ України, розв'язання яких сприятиме удосконаленню наукової концепції: проблеми та напрями дослідження механізму реінтеграції ТОТ України як політико-правового явища; завдання юриспруденції у розробці підходів до раціонального вибору способів й ефективного впровадження елементів механізму реінтеграції ТОТ України; методологічна природа у пізнанні взаємовпливу і взаємодії складових механізму реінтеграції ТОТ України; методологічні особливості перетворення елементів механізму реінтеграції ТОТ України в умовах загальної невизначеності; використання міждисциплінарного підходу та методологічного плюралізму у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України.

6. Функціями методології дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є: введення нового актуального знання у теорію юридичної науки; забезпечення комплексності та всебічності знання про проблематику механізму реінтеграції ТОТ України; визначення сучасних способів отримання інформації про механізм реінтеграції ТОТ України в його динаміці; уточнення, розширення поняттєво-категоріального апарату у науці.

1.3. Зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій та його імплементація в Україні

Україна у XXI ст. зіткнулася з безпрецедентним порушенням принципів міжнародного права і норм основних міжнародних угод у галузі безпеки і захисту прав людини, прийнятих після утворення ООН в 1945 р. Збройна агресія Російської Федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шляхом організації та підтримки терористичної діяльності, а 24 лютого 2022 р. переросла в повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України

[262]. Цей факт підтверджується рішеннями провідних міжнародних установ, зокрема Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України» A/RES/ES-11/1 від 2 березня 2022 р., якою визнається, що Росія вчинила агресію проти України, порушивши базові норми ООН [450], а також проміжним рішенням Міжнародного суду ООН від 16 березня 2022 р., відповідно до якого на найвищому юридичному рівні констатовано факт вторгнення Росії на територію України [451]. Анексія Криму та окупація частини суверенної української території створили міжнародну, внутрішньополітичну і правову ситуацію, яка вимагає всебічного аналізу.

Вчинення РФ злочину агресії, окупація частини суверенної української території та інші фактори, пов'язані із повномасштабним збройним вторгненням, формують державну політику реінтеграції ТОТ, у зв'язку із чим в останній час та у сьогоднішній нашій державі вживаються унікальні в її історії заходи, які впливають на життя кожного громадянина та закладають підвалини для набуття членства в ЄС і НАТО. Як зазначають Н. Шаптала і Н. Камінська, «оскільки державна політика України з питань тимчасово окупованих територій – багатоаспектне явище міждисциплінарного й міжгалузевого характеру, вона потребує різнобічного вивчення, з огляду на нагальну необхідність для сучасної теорії і практики державотворення, відновлення, збереження та зміцнення миру й територіальної цілісності України, здобутої протягом тисячолітньої історії та визнаної конституційною цінністю на сучасному етапі» [424, с. 65]. Реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій – це складний, багатомірний процес, тому без розуміння суті політики реінтеграції, без дослідження теоретико-методологічних засад цього явища, його наповнення правовим елементами, без вивчення досвіду зарубіжних країн, які здійснювали програми з реінтеграції, неможливе напрацювання ефективної моделі реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій.

Вітчизняний дискурс у дослідженні реінтеграції ТОТ, окремих аспектів його імплементації в Україні, характеризується наявністю наступних напрямків наукового пошуку: аналіз політичних, інституційно-організаційних, соціально-економічних, правових, інформаційно-ідеологічних форм реінтеграції ТОТ та анексованих

територій (Н. Камінська, В. Демиденко, П. Гай-Нижник, А. Бабенко, С. Баранов, О. Циганов, А. Мацко, Н. Шаптала та ін.); захист прав людини як елемент деокупації та реінтеграції (В. Шевчук, А. Яновицька, Н. Янчук, А. Дегтеренко, О. Ляшко, А. Санченко та ін.); дослідження міжнародної практики та досвіду зарубіжних країн щодо реінтеграції ТОТ (В. Гаврилюк, К. Семчинський, Н. Ржевська та ін.); дослідження етнополітичних та гуманітарних питань ТОТ (О. Калакура, В. Явір, І. Кресіна та ін.). При всієї різноманітності напрямів, спеціальностей та аспектів у дослідженні такої теми, як реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій України, відчувається певна застарілість наукових здобутків згаданих та інших вітчизняних авторів, що пояснюється поглибленням цієї проблеми, викликаним широкомасштабним вторгненням Росії та анексією нових територій. Окрім цього, реінтеграція тимчасово окупованих територій є предметом переважно політичних дискусій, а не наукових розвідок [442, с. 122], а це ускладнює процес пошуку оптимальних рішень. Тому виникає потреба у створенні нових підходів при імплементації міжнародних рекомендацій та досвіду країн світу в національну практику правозастосування, врегулюванні взаємовідносин між суб'єктами, які безпосередньо залучені до процесу реінтеграції окупованих та анексованих територій. Зазначена аргументація підкреслює високу актуальність наукового дослідження зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ та його імплементації в Україні, піднімає цю проблематику на більш суттєвий теоретико-правовий та методологічний рівень.

На думку Н. Оніщенко та С. Сунегіна, плюралізм термінів, понять та їх дефініцій, тобто по суті множинність поглядів на одні й ті самі явища та процеси оточуючої дійсності, зокрема, державно-правової, матимуть позитивну якість у практичній площині лише за умови визначення їх розумних меж, порушення яких призводитиме до посилення ірраціональних, деструктивних проявів суб'єктивізму в людській поведінці та діяльності, в основу якої, з-поміж іншого, завжди закладається певна понятійна-категоріальна, термінологічна система [213, с. 165]. У зв'язку із цим, зазначають автори, виникає справедливе питання, пов'язане із забезпеченням адекватності юридичної термінології <...> адже кожен юридичний термін або

поняття повинно точно, достовірно відображати зміст відповідних державно-правових чи інших явищ, не допускаючи при цьому можливості їх багатозначного тлумачення [213, с. 165]. Тому так важливо при дослідженні зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ мати вірне уявлення про зміст основних термінів, які пояснюють цей процес з різних боків.

У науковій літературі, при переважному застосуванні терміну «реінтеграція», зустрічаються і інші варіанти. Однак, як зауважує В. Явір, терміни інтеграція, реінтеграція та консолідація вживаються як синонімічні, їх змістове та смислове наповнення перетинається [443, с. 65]. Словники визначають реінтеграцію як об'єднання на нових принципах того, що раніше було роз'єднаним [30], об'єднання чого-небудь, що попередньо розпалося, роз'єдалося, на нових принципах, підставах [367]. Реінтеграція – це процес, який логічно відбувається після деокупації, яка вітчизняним законодавством розглядається як комплекс заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації і окупаційної адміністрації Російської Федерації та встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території) [262]. Механізм деокупації тимчасово окупованих територій становить сукупність принципів, форм, методів, засобів, що використовують відповідні суб'єкти (органи державної влади, суб'єкти міжнародного права, інститути громадянського суспільства) для успішного забезпечення деокупації та подальшої реінтеграції ТОТ України [424, с. 64]. На законопроектному рівні існували різні варіанти поняття «реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій», однак поки вони не набули офіційного нормування. Спроби сформулювати зміст такого явища, як реінтеграція іноді зустрічаються і серед зарубіжних дослідників. Так, під постконфліктною розбудовою миру Й. М. Айверсон має на увазі дії, вжиті задля припинення конфлікту для зміцнення миру та запобігання повторному збройному протистоянню [459, с. 339]. Отже, реінтеграцію Україною тимчасово окупованих та анексованих територій можна розглядати як комплекс послідовних дій, що

визначаються та впроваджуються органами публічної влади за підтримки міжнародних організацій та країн-партнерів, з метою повернення тимчасово окупованих та анексованих територій у правову систему на конституційних принципах єдиного суверенітету та територіальної цілісності, гуманітарного об'єднання громадян, які мешкають на цих територіях, відновлення їх прав і свобод.

З аналізу зарубіжних праць стає зрозумілим, що питання реінтеграції ТОТ досліджуються фрагментарно і, переважно, через історичну хронологію. Це пояснюється недостатньою актуалізацією такого явища, як реінтеграція окупованих та анексованих територій у ХХ столітті та у наш час, особливо в європейських країнах. Серед небагатьох праць зарубіжних дослідників на цю тему можна згадати роботу Т. Лаховскі «Реінтеграція Донбасу через реконструкцію та підзвітність», один з розділів якої присвячено конфлікту на сході України з точки зору міжнародного права. Автор зосереджений на розробці правового та політичного інструментарію, який буде застосований у процесі реінтеграції Донбасу, що зрештою призведе до остаточної ліквідації так званих «ДНР» і «ЛНР» як «протодержав», продуктів російської агресії. На основі відповідного аналізу автором надаються пропозиції щодо подвійного підходу до зусиль з реінтеграції, який має застосувати Київ, поєднуючи постконфліктну реконструкцію (з потенційним розгортанням миротворчої місії ООН), спрямовану на встановлення справедливості у каральних та відновлювальних вимірах, пристосовуючись до регіонального розмаїття та відповідних практик [463]. Заслуговує увагу робота М. Рабінович, в якій розглядаються питання непідконтрольних територій у Молдові (Придністров'я), Грузії (Абхазія та Південна Осетія), а з 2014 р. в Україні (окремі райони Донецької та Луганської областей). Авторкою порівнюються підходи Молдови, Грузії та України до визначення неконтрольованих територій і досліджується їх значення для трансформації конфлікту. М. Рабінович вважає, що національне законодавство про непідконтрольні території виконує багато важливих функцій щодо трансформації конфлікту: залишає простір відкритим або відкриває простір для міжнародних переговорів щодо врегулювання конфлікту; визначає «червоні лінії», через які «материнська держава» не може переступати в контексті міжнародних мирних

переговорів; просуває особливі кваліфікації непідконтрольних територій відповідно до міжнародного права; сприяє або перешкоджає трансформації конфлікту через різні форми співпраці [469].

Особливістю підходу представників західної наукової школи у дослідженні реінтеграції є те, що цей процес розглядається багатьма авторами переважно через «індивідуальний контекст», відносно конкретної особистості, яка намагається адаптуватися в суспільстві через комплекс різнобічних соціальних інструментів після військових дій або отриманої психологічної або іншого характеру травми. Найбільш популярною серед зарубіжних дослідників є так звана модель роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР). Так, в дисертації А. Х. Шимір можна побачити теоретичний огляд літератури, що стосується практики роззброєння, демобілізації та реінтеграції, стратегії вирішення питання про статус колишніх озброєних бойовиків у постконфліктних суспільствах; автор пропонує практичним фахівцям і науковцям новий підхід до РДР, з посиланням на справу Іраку. Зазначається, що в Іраку стандартний підхід РДР значною мірою не зміг вирішити проблеми країни, пов'язані з цивільними ополченцями, в основному через проблеми з правильною послідовністю кроків за відсутності стабільного миру. «Гнучка» модель РДР вирішує ці проблеми, надаючи можливість військового роззброєння разом із невійськовими стратегіями демобілізації та реінтеграції [474]. Г. Пенья та А. Д. Пілар констатують, що роззброєння, демобілізація та реінтеграція є віхою на шляху до тривалого миру, але не вирішенням коренів конфлікту. Це вважається дуже політизованим процесом, оскільки РДР є витратною статтею, яка не тільки сприяє безпеці, але й зміцнює довіру між воюючими сторонами. Таким чином, РДР є ключовим аспектом будь-якого мирного врегулювання; її найбільше завдання полягає в тому, щоб розробити програму та стратегію, які переконують обидві сторони, що вони мають гарантії на капітуляцію та розформування, та що їх вразливість та обмеження будуть поважатися. Автори стверджують, що включення РДР до мирної угоди, особливо до програми реінтеграції, має значний позитивний вплив на мир і свідчить про важливість військової реінтеграції в процесі консолідації миру [458].

К. К. Рол зазначає, що традиційні моделі державотворення після конфлікту підходять до програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції як до засобу для державних акторів позбавити легітимності недержавні джерела влади та централізувати державний контроль над силою примусу. Програми обіцяють нове життя для учасників конфлікту та новий, сучасний і технократичний підхід до застосування сили, тому вони є центральними для постконфліктної трансформації. Дисертація К. К. Рол розглядає випадок Республіки Тимор-Лешті (Східний Тимор), дослідження представляє критичний новий погляд на політичну економію програм постконфліктної реінтеграції. Авторка підтверджує свої висновки за допомогою підходу змішаних методів, поєднуючи надійне репрезентативне опитування понад 220 колишніх учасників опору з етнографічними спостереженнями та 90 напівструктурованими інтерв'ю з елітою [472]. На прикладі цієї роботи звернемо увагу, що для розробки успішної моделі реінтеграції Україною окупованих та анексованих територій вкрай важливо застосування відповідної методології, зокрема проведення репрезентативного опитування головних учасників і виконавців реінтеграційних програм з метою окреслення контурів реінтеграції, виявлення недоліків на цьому шляху.

Організація Об'єднаних Націй неодноразово підкреслювала, що без програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції війни не можуть закінчитися. Розроблений ООН «Оперативний посібник із комплексного роззброєння, демобілізації та реінтеграції» визначає принципи та стандарти системи РДР, а основою реінтеграції визнається соціальний та економічний процес, пов'язаний із встановленням довіри серед громадян, зміцненням спільнот та сприянням примиренню і зміцненню демократії [477]. Ознайомлення зі змістом цього посібнику дає змогу зрозуміти, що специфіка запропонованих методів стосується врегулювання переважно громадянської війни, що не підходить до української ситуації, де існує факт зовнішньої агресії.

Індивідуальний аспект реінтеграції підтверджується на рівні інших міжнародних організацій. Так, Міжнародна організація з міграції розглядає реінтеграцію як повторне включення людини в соціальну групу чи процес. Реінтеграція – це процес

повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження [457]. Зважаючи на досліджену специфіку підходу до розуміння цього явища міжнародними інституціями, реінтеграція Україною тимчасово окупованих та анексованих територій також має стосуватися кожної людини, яка була вимушена через зовнішній негативний вплив покинути рідні території. Таким чином, реінтеграція Україною тимчасово окупованих та анексованих територій – це дії із повернення не тільки територій, а й людей на ці території, їх адаптація до соціального, культурного, економічного та політичного життя, і цей факт слід враховувати при науковому дослідженні даної теми та у законотворчості.

Достатньо продуктивною та, водночас, контраверсійною виглядає наукова стаття С. Р. Ратнера, де автор аналізує хронологію окупації крізь призму доктрини міжнародного права. Зазначається, що стигматизація, пов'язана із державною окупацією, перетворилася на припущення, що ці дві операції регулюються різними нормами, а їхня тактика встановлення контролю – відповідно до різних стандартів легітимності. С. Р. Ратнер наголошує на спільних рисах і проблемах цих явищ і наводить аргументи на користь спільної правової та політичної оцінки. З юридичної точки зору, два види місій діють у спільній правовій базі; ті, хто керує обома, повинні знайти належний баланс між міжнародним гуманітарним правом, міжнародним правом прав людини, місцевим законодавством та будь-яким мандатом міжнародної організації. З політичного погляду кожна з них стикається з опором тих, хто на території виступає проти її присутності, що призводить до примусової відповіді, легітимність якої буде поставлена під сумнів як з території, так і ззовні. Стаття завершується деякими міркуваннями про те, як кожен тип окупантів може чомусь навчитися в іншого [470].

Як ми бачимо, основним посилом статті С. Р. Ратнера є необхідність застосування більш гнучкого підходу до реінтеграції, оснований на пошуку компромісів. Звичайно, складно уявити, які форми співіснування із окупаційною владою можна опрацювати, однак слід погодитися, що існує необхідність пошуку належного балансу між міжнародним гуманітарним правом, міжнародним правом

прав людини, місцевим законодавством та будь-яким мандатом міжнародної організації в процесі реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій. Тим більше, що підвалини такого пошуку вже закладені: в національному парламенті розглядалася низка законопроектів (зокрема, «Про засади державної політики перехідного періоду», де визначена достатньо продуктивна модель інтеграції окупованих територій), які, у тому числі, передбачали «заборону переслідування та покарання осіб, які не вчиняли правопорушень на тимчасово окупованих територіях» [325]. Слід визнати, що чинне законодавство та нормативно-правові акти, що були ухвалені відразу після повномасштабного вторгнення, здебільшого не враховують усі умови та обставини перебування на окупованій території тривалий час. З аналізу нормативно-правової ситуації стає очевидним, що Україна повинна розробити більш чіткі юридичні механізми, які б унеможливили притягнення до відповідальності окремі категорії громадян, зокрема примусово призваних жителів окупованих територій до лав окупаційної армії. Це дуже важливо для успішного впровадження програм із реінтеграції ТОТ та анексованих територій.

Проаналізований досвід країн світу, які в свій час реалізовували програми реінтеграції ТОТ та анексованих територій, дозволяє виділити спільні характеристики такого процесу. Водночас слід зазначити, що потрібно враховувати ті елементи зарубіжного досвіду, які справді можуть допомогти Україні ефективно здійснити реінтеграційні заходи, адже не усі відомі випадки реінтеграції ТОТ та анексованих територій є результативними. Наприклад, Україні слід уникнути помилок Молдови, яка за потужної міжнародної підтримки не змогла врегулювати Придністровський конфлікт та повернути втрачені внаслідок дезінтеграції території, не в останню чергу тому, що не змогла здобути прихильність населення Придністров'я, зацікавити його, запропонувати привабливу перспективу реінтеграції [440, с. 350]. Сам аналіз зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ та анексованих територій не так часто зустрічається на сторінках наукових праць вітчизняних авторів. Найбільш комплексним дослідженням на цю тему можна вважати статтю Н. Ржевської «Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант» (2019), де авторка визначає чотири моделі реінтеграції

відповідно до історичного досвіду та реалій кожної окремої країни: боснійська модель, хорватська, пакистанська та німецька [337]. Будь-яка модель реінтеграції реалізується за допомогою певних форм та засобів, об'єднаних у цілісний механізм. Так, механізм деокупації тимчасово окупованих територій у науковому вітчизняному дискурсі диференціюють на такі форми і засоби: а) політичні форми й засоби деокупації тимчасово окупованих територій України; б) інституційно-організаційні; в) соціально-економічні; г) правові; д) інформаційно-ідеологічні [99; 100]. На цьому прикладі ми бачимо пересічення понять «деокупація» та «реінтеграція» тимчасово окупованих та анексованих територій, однак при аналізі кваліфікуючих ознак цих процесів потрібно зважати на певні їх відмінності, такі, як черговість (деокупація завжди передує реінтеграції), активне залучення військового компоненту тощо.

Дослідивши практику зарубіжних країн, ми пропонуємо виділяти дві основні форми реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій: 1) політико-дипломатична реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій із залученням міжнародного компоненту, та 2) соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій. Запропоновані форми включають в себе міжнародну практику (засоби), різноманітні аспекти і зусилля країн світу, які в свій час здійснювали реінтеграцію тимчасово окупованих та анексованих територій. Проаналізуємо більш детально ці напрямки.

Політико-дипломатична реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій із залученням міжнародного компоненту передбачає залучення міжнародних організацій та використання відповідних рекомендацій. Як свідчить міжнародна практика, окупація територій відбувається у двох формах: за згодою міжнародних організацій (легалізована окупація для попередження масових порушень прав людини) та у результаті силового впливу і анексії. Міжнародні організації займають територію та керують нею відповідно до резолюцій своїх органів, таких, як Рада Безпеки ООН. Більшість таких окупацій за останній час було дозволено відповідно до Розділу VII Статуту ООН в таких країнах, як Боснія, Косово, Східний Тимор, Камбоджа, Сальвадор, Північний Ірак, Сомалі тощо. Застосування сили як предтеча окупації у XX та на початку XXI століття також є непоодинокими

випадками. С. Р. Ратнер виділяє наступні сценарії (моделі) припинення окупації: 1) окупована територія реінтегрується або інтегрується в державу, як правило, після вирішення суперечки між двома державами щодо її майбутнього (історичні прецеденти включають повернення Саару до Німеччини в 1935 р. після правління Ліги Націй і плебісциту, інтеграцію Іріан-Джая в Індонезію в 1963 р. після правління ООН, реінтеграцію Східної Славонії в Сербію в 1997–1998 роках після правління ООН і реінтеграцію Мостара в Боснію після правління ЄС в 1990-ті роки); 2) окупована територія стає новою державою або чимось близьким до неї (прикладом є Данциг між світовими війнами, Східний Тимор з 2002 р., можливо, одного дня Західна Сахара та перервані плани інтернаціоналізації Трієста та Єрусалиму після Другої світової війни. Місія в Косово може закінчитися за будь-яким із цих двох сценаріїв); 3) територією, яка залишається незалежною державою під час окупації, зрештою керують її власні лідери, як правило, після виборів (модель миротворчих місій другого покоління, і це залишається метою ООН щодо Боснії) [470, с. 698-699]. Автор виділяє і четверту модель, яку не можуть реалізувати міжнародні організації: інтеграція на територію окупанта (наприклад, після Другої світової війни Радянський Союз анексував деякі окуповані території Східної Європи та Японії) [470, с. 700].

Військова агресія Росії, окупація українських територій, з огляду на перспективу врегулювання та подолання наслідків цих дій, є тривалою і затяжною. Досліджуючи питання реінтеграції окупованих вже після 2014 р. частин української території, Н. Ржевська зазначає: «гібридність зовнішнього втручання, інформаційна агресія, міжнародні домовленості щодо цих територій, що виконуються лише частково, чинник сепаратизму, зовнішньополітичні зобов'язання України, неоднорідна громадська думка стосовно проблем Донбасу та відсутність єдиної політичної позиції у цьому питанні – фактори, які нині перешкоджають пошукам оптимальної моделі реінтеграції Донбасу» [337, с. 96]. Після широкомасштабного вторгнення у 2022 р., вчинення чисельних міжнародних злочинів та появи чіткого консенсусу серед коаліції західних країн щодо покарання злочинців, зокрема через створення міжнародного трибуналу, ситуація із реінтеграцією Україною тимчасово окупованих та анексованих територій стала ще складніша, але не втратила своєї актуальності.

Вагомим стимулом ініціювання та впровадження програм із реінтеграції є інформаційна, військова, організаційна підтримка України західними країнами. Не оминається увагою і фінансові (компенсаційні) аспекти реінтеграції ТОТ. Так, у доповіді «Кремлівська агресія в Україна: цінник» за авторством А. Аслунда викладаються економічні наслідки окупації Криму [452]. Як можна переконатися з аналізу масиву наукової та публіцистичної інформації, зміцнення та підтримка стійкості України до російського впливу є довгостроковим проектом. Ключові можливості для покращення існують у широкій народній підтримці демократичної ідентичності України; у поточному процесі адміністративної децентралізації, спрямованої на покращення управління, а також у постійному вживанні заходів державою та громадянським суспільством для пом'якшення вразливості, пов'язаної з конфліктом [454, с. 2]. Головним пріоритетом в питанні реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій залишається обрання комплексу ефективних інструментів для цього надскладного процесу.

Реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій зарубіжними країнами починаючи зі створення ООН завжди базувалася на відповідних принципах і нормах міжнародного права. На цьому фоні слід згадати міжнародний принцип *jus post bellum*, що має особливу функцію в міжнародному праві – організувати застосування закону та принципів для успішного керівництва переходом від збройного конфлікту до справедливого та сталого (або «позитивного») миру. Й. М. Айверсон в дисертації «Функція *Jus post bellum* у міжнародному праві» обговорює вісім сфер постконфліктної розбудови миру: 1) процедурна справедливість і мирні угоди; 2) відповідальність захищати; 3) територіальне вирішення конфліктів; 4) наслідки акту агресії; 5) міжнародне територіальне управління та заборона «опіки»; 6) закони, застосовні на території з перехідною економікою; 7) сфера індивідуального злочину, відповідальність; 8) зв'язок *jus post bellum* і «одіозного боргу» [459, с. 316]. Поглиблене трактування поняття «реінтеграція» міститься у документі, розробленому Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців «Реінтеграція

в перехідний період від війни до миру». Цей документ спрямований на забезпечення політичного підґрунтя для вирішення дилем реінтеграції [476; 337].

Одним із способів прискорення реінтеграції ТОТ, який може бути застосованим і в Україні, є *створення тимчасових міжнародних адміністрацій*. Створення тимчасових міжнародних адміністрацій з повноваженнями над територіями, що відновлюються після насильницького конфлікту, є новою тенденцією, що з'явилася у постконфліктному миробудівництві з середини 1990-х рр. Адміністрації цього типу отримали безпрецедентну владу над внутрішніми справами держав, які мають спірні території. Завдання, покладені на ці тимчасові адміністрації, включали нагляд за виконанням мирної угоди та допомога у розбудові нації, як у випадку міжнародної адміністрації в Боснії та Герцеговині, яка керувала територією під час її переходу до незалежності, як у випадку з Тимчасовою адміністрацією ООН у Східному Тиморі (UNTAET), а також сприяння політичному процесу для визначення майбутнього статусу території та управління нею в проміжний час, як у випадку з Місією ООН з питань тимчасової адміністрації в Косово (UNMIK) [475, с. 1; 177].

Найбільш характерним та позитивним з точки зору наслідків застосування означеного способу, є створення і діяльність Тимчасової адміністрації Організації Об'єднаних Націй у Східній Славонії (Тимчасова адміністрація ООН для Східної Славонії, Баранії та Західного Срему (UNTAES)) [479]. Мова йде про хорватський досвід реінтеграції ТОТ. Створення та діяльність Перехідної Адміністрації ООН (UNTAES) є одним із найуспішніших прикладів миротворчих організацій ООН [460, с. 4]. UNTAES являла собою новий клас міжнародних миротворчих операцій, які розширюють сферу функцій з розбудови миру, включаючи повне або майже повне управління територією та широкий спектр завдань, що впливали на соціально-економічні обставини реінтеграції території. Разом із Тимчасовою адміністрацією ООН у Східному Тиморі, це єдина місія такого типу, завершена на сьогоднішній день, і, як така, що є ідеальною основою для аналізу нових ролей і повноважень, які надаються міжнародним миротворчим операціям. Як зауважує Є. Смолян, авторка, яка комплексно досліджувала діяльність UNTAES, «недостатньо просто покласти край відкритому насильству та відновити спокій після конфлікту; на додаток до цих

фундаментальних вимог, необхідно враховувати аспект розвитку, щоб зробити мир більш тривалим і стабільним. <...> розбудова миру та розвиток не є окремими методами досягнення різних цілей, як стверджують противники інтегрованого підходу, а взаємодоповнюють один одного» [475, с. 256].

Реінтеграції окупованих територій Хорватії передувало створення Сил ООН з охорони (СООНО), Операція з відновлення довіри (UNCRO) і так званий план Z-4, які врешті-решт уможливили запуск військової операції хорватського керівництва «Спалах» і «Буря». 12 листопада 1995 р. між Хорватською владою та представниками сербського населення була підписана Ердутська угода, яка заклала основи для створення тимчасової адміністрації і, таким чином, проклала шлях для реінтеграції колишнього сектору та створення сприятливого прецеденту у мирному врегулюванні збройних конфліктів у війни в Югославії. Рада безпеки ООН створила UNTAES 15 січня 1996 відповідно до резолюції 1037. Крім підкреслення в постанові, що колишній сектор Схід є невід'ємною частиною хорватської держави, РБ ООН заснувала місію відповідно до розділу VII Статуту ООН, оскільки ситуація в Хорватії продовжувала «складатися як загроза міжнародному миру та безпеці» [471].

Тимчасова адміністрація Організації Об'єднаних Націй у Східній Славонії об'єднала військовий та цивільний компоненти. Мандат військового компоненту передбачав наступні заходи: 1) контролювати та сприяти демілітаризації; 2) контролювати безпечно та добровільне повернення переміщених осіб додому; 3) сприяти підтриманню миру та безпеки на Дунаї; і 4) іншим чином сприяти виконанню Ердутської угоди. Що стосується цивільного компоненту, мандат UNTAES був спрямований на: 1) створення тимчасових поліцейських сил, включаючи, серед іншого, завдання визначення їх розміру та структури, розробка програми навчання та контроль за його виконанням; 2) виконання завдань, які стосуються аспектів цивільного управління відповідно функціонування державних служб; 3) сприяння поверненню біженців; 4) організацію виборів, у тому числі сприяння їх проведенню, та засвідчення їх результатів; і 5) здійснення інших дій, описаних у звіті UNSG, включаючи, зокрема, допомогу в координації планів для освоєння та економічної реконструкції області Дунаю [471]. Фази, визначені як

життєво важливі для цивільного компоненту: 1) поступово реінтегрувати регіон у хорватські структури; 2) створити умови для успішного проведення виборів; 3) підготувати регіон до повернення переселенців; 4) створити моніторингову місію з прав людини, яка охоплюватиме механізм відшкодування; 5) економічна реінтеграція та реконструкція регіону; 6) поступово реінтегрувати регіон у хорватську платіжну систему; і 7) підготувати регіон до періоду після UNTAES, включаючи створення моніторингової установи [461; 176]. Окрім цього, щоб продемонструвати свою готовність покращити ситуацію з правами людини та сприяти процесу примирення, хорватський уряд запропонував Національну програму для Примирення, основними завданнями якої були: 1) створення клімату безпеки та толерантності в суспільстві; 2) реалізація адміністративної рівності громадян; 3) встановлення довіри в суспільстві; 4) нормалізація життя через створення базової соціальної, політичної безпеки та економічні умови; 5) забезпечення швидкого повернення переміщених осіб до своїх домівок; 6) залучення всіх громадян до процесу розбудови демократичного суспільства; і 7) створення політичної бази для реалізації права [478].

Після завершення мандату UNTAES, підтримка міжнародної спільноти була зведена до мінімуму. Хорватія впоралася із первинними завданнями із реінтеграції територій, які колись перебували під пильним контролем міжнародної спільноти, та започаткувала процес інтеграції до ЄС, який закінчився у 2013 р. набуттям членства в цій організації. Хорватський досвід достатньо часто згадується на сторінках робіт вітчизняних авторів. Так, О. Циганов і А. Мацко визначають використання виключно військової сили на кшталт воєнної операції, здійсненої Хорватією щодо захоплених сербами територій, одним із способів реінтеграції окупованих територій Донбасу [415]. На противагу цієї позиції, Н. Ржевська зазначає, що хорватську модель складно адаптувати до українських реалій. «Значні військові втрати, жертви серед цивільного населення, масштабні руйнування, високий рівень зовнішньої інтервенції та поразки, політична, економічна дестабілізація і загроза міжнародної ізоляції є ризиками впровадження хорватської моделі» [337, с. 100]. Однак, як показує практика реінтеграції Хорватією окупованих територій із залученням міжнародних

організацій, деякі позитивні моменти існують, і цілком адаптивні для України. Тим більше, що на рівні вищого політичного керівництва досвід Хорватії в питаннях реінтеграції окупованих територій розглядається як перспективний [394], що свідчить про зацікавленість України в хорватському досвіді.

Соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій складається, переважно, із національних внутрішніх компонентів, які реалізуються у комплексі та із залученням широкого кола суб'єктів. Як показує зарубіжний досвід реінтеграції, вирішення гуманітарних питань не менш важлива справа, чим просто дипломатичні та військові дії. Спрямування зусиль держави та громадянського суспільства на створення сталого миру, а також усунення різноманітних чинників потенційних конфліктів, мають попередити спроби сепаратизму у майбутньому, зцементувати основи унітаризму та суверенітету, підвищити рівень національної безпеки. Соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій може включати створення або зміцнення національних інституцій, проведення виборів за міжнародними стандартами, сприяння захисту прав людини, реалізацію реінтеграційних програм та програм реабілітації, а також створення умов для відновлення сталого розвитку. О. Калакура пропонує такі кроки щодо деокупації та реінтеграції населення Донбасу: 1) інклюзія (включення) громадян до системи загальнонаціональних цінностей, формування поваги до державних символів та свят тощо, утвердження громадянської ідентичності; 2) збереження українського етнічного різноманіття, подолання негативних, маніпулятивних стереотипів та міфів щодо регіональних, етнокультурних та інших самотутніх груп населення України та осіб, які належать до цих груп, оберігання духовних і культурних цінностей громад та громадян; 3) дерусифікація культурного простору, насамперед освіти, відновлення спільного інформаційного простору, створення глобальної мережі українського мовлення [97; 183], тощо. Дійсно, соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій передбачає насамперед роботу з громадянами, які перебувають на тимчасово окупованих та анексованих територіях, або були вимушені вдатися до внутрішнього переміщення.

Україна на сьогодні заклала підвалини для успішної соціально-економічної та культурної реінтеграції ТОТ, здійснивши два важливих кроки: ухваливши відповідне законодавство та створивши Мінреінтеграції України. Чітке правове регулювання реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій є запорукою ефективної реалізації державної політики реінтеграції. Так, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (із внесеними змінами як реакція на широкомасштабне вторгнення РФ), тимчасово окупована Російською Федерацією територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (п. 1 ст. 1) [262]. Важливим є визначення елементів тимчасово окупованих та анексованих територій України: 1) сухопутна територія тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими у встановленому КМУ порядку; 4) надра під територіями, зазначеними у пунктах 1, 2 і 3 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями (ст. 3) [262]. Проаналізований закон дозволяє простежити логіку законодавця, відповідно до якої захист прав і свобод людини і громадянина має стати основою в реалізації Україною реінтеграції ТОТ. Це припущення підтверджується появою у вітчизняній науці значної кількості тематичних публікацій за авторством А. Санченко [350], Г. Журавльової [90], А. Яновицької [447] та ін., а також посібників, де визначаються особливості здійснення окремих прав ВПО (права на охорону здоров'я, права

власності, сімейних прав, трудових прав, права на соціальну допомогу ВПО тощо) [238].

Можна впевнено констатувати, що на сьогодні закладено підвалини цілісної державної політики реінтеграції ТОТ, яка, однак, потребує постійного вдосконалення відповідно до поточної політико-правової ситуації. Спроби застосувати комплексний державний підхід до визначення стратегічних основ реінтеграції ТОТ проглядаються у правовому регулюванні цього процесу при його науковому обґрунтуванні. Так, можна вказати на існування в системі національного права таких актів, як Указ Президента України №283/2023 «Питання Консультативної ради з питань деокупації та реінтеграції ТОТ Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», Постанова КМУ «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» та ін. Реалізація окремих елементів державної політики реінтеграції ТОТ жваво обговорюється вітчизняною науковою спільнотою. Так, цікавим та, у більшості випадків, обґрунтованим дослідженням з означеної теми є стаття Н. Шаптала та Н. Камінської, в якій авторки обговорюють проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі державної політики України з питань тимчасово окупованих територій. Науковиці констатують очевидну відсутність ґрунтового наукового доробку стосовно державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, що не сприяє концептуалізації цього явища на доктринальному й законодавчому рівнях, а також у практиці правозастосування; визначають поняття та особливості державної політики з питань тимчасово окупованих територій; аналізують законодавство та рішення Конституційного Суду України з питань забезпечення територіальної цілісності, інші нормативно-правові акти, які окреслюють і формують державну політику деокупації та реінтеграції ТОТ; визначають коло суб'єктів забезпечення деокупації тимчасово окупованої території [424; 174]. Окремо слід зазначити вказівку на наявність на розгляді Верховної Ради України законопроектів, які посилять інструментарій реінтеграції ТОТ, серед яких: «Про засади реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій України» (№ 5844-

1), «Про державну політику у сфері подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти Державного суверенітету України» (№ 5271), «Про особливості державної політики перехідного періоду» (№ 5844-2), «Про статус і соціальний захист мирних (цивільних) громадян, які постраждали внаслідок бойових дій чи збройних конфліктів» (№ 1115), «Про особливості державної політики щодо встановлення заборони для окремих категорій осіб публічних висловлювань щодо заперечення окремих міжнародних злочинів або виправдання дій їх організаторів, збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України, щодо заборони та обмеження взаємодії і зв'язків таких осіб з органами влади і посадовими особами Російської Федерації та незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованих територіях України» (№ 5165), «Про підвищення державної підтримки та соціального захисту осіб, які постійно проживають на території населених пунктів Луганської та Донецької областей, що розташовані на лінії зіткнення» (№ 7103) [424, с. 62-63]. І хоча на сьогодні більшість з цих законопроектів відкликано, стає очевидним той факт, що прийняття нормативно-правових актів, які б чітко визначали організаційні основи процесу реінтеграції ТОТ, суттєво підвищить рівень правового регулювання цього процесу, забезпечить ефективність впровадження реінтеграційних заходів після деокупації українських територій.

Не менш важливим в питаннях реінтеграції ТОТ є інституційно-управлінський аспект. Так, в Верховній Раді України діє Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції ТОТ України, національних меншин і міжнаціональних відносин, до предмету відання якого входить розробка політики з питань тимчасово окупованих територій України; реінтеграція населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях України; реалізація прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання; відновлення та розвиток деокупованих територій України [244]. Активну участь в розробці стратегій реінтеграції ТОТ та анексованих територій бере МВС України. Так, позитивним слід вважати ініціативу МВС План деокупації Донбасу «Механізм малих кроків», що з'явилася після 2014 р. як запит на вироблення ефективної стратегії врегулювання збройного конфлікту й детального плану

поетапного відновлення суверенітету і територіальної цілісності України [62]. Зарубіжний досвід реінтеграції ТОТ говорить про можливість створення окремого органу, який відповідає за питання реінтеграції ТОТ. Наприклад, в Молдові органом, відповідальним за політику реінтеграції країни, є Бюро з реінтеграції Державної канцелярії, яке підпорядковується заступнику віце-прем'єр-міністра [421, с. 8].

В Україні як запит на підвищення рівня інституційної складової у питаннях реінтеграції ТОТ було створено Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, одним із основних завдань якого є забезпечення формування та реалізація державної політики з питань тимчасово окупованої території та захисту прав населення, що на ній проживає, кінцевою метою якої є їх реінтеграція в єдиний правовий, інформаційний, соціально-економічний, культурний, освітній простір України [274]. Проаналізувавши функціональні обов'язки Мінреінтеграції (68 пунктів), можна дійти висновку, що основним напрямком діяльності міністерства є забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, вирішення гуманітарних питань, пов'язаних із переміщенням. Очевидно, що метою діяльності Міністерства з питань реінтеграції ТОТ, не зважаючи на його назву, є не стільки реінтеграція як така, скільки створення передумов реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій після їх деокупації. Тому для здійснення заходів з реінтеграції ТОТ, у тому числі використовуючи кадровий і організаційний ресурс Мінреінтеграції, слід вже мати (або визначити контури) *державну програму реінтеграції ТОТ та анексованих територій* як логічне продовження відповідної державної політики, у тому числі із врахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн. Структурно таку програму можна поділити на два розділи: «Відновлення» та «Примирення». Відновлення має передбачати забезпечення майнових та інших прав осіб, які постраждали від окупації; відновлення пошкоджених об'єктів житлового фонду (за рахунок коштів країни-агресора), іншої інфраструктури; відновлення роботи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, систем державного сервісу; розмінування території та роззброєння населення, тощо. Примирення має включати сприяння встановленню справедливості у сфері захисту громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав людини;

запровадження правових механізмів покарання за злочини, пов'язані з конфліктом, так і встановлення юридичних процедур звільнення від відповідальності осіб, які не вчиняли тяжкі злочини та не співпрацювали з окупаційною владою; демілітаризацію деокупованих територій; реформування правоохоронної та судової системи; реалізацію програм реінтеграції військових; зміцнення інститутів громадянського суспільства та впровадження заходів із сприяння примирення, тощо. Така програма стане потужним підґрунтям для створення національного законодавства з питань реінтеграції ТОТ, суттєве вплине на якість правового регулювання взаємовідносин між органами публічної влади та іншими суб'єктами, залученими до процесу реінтеграції.

Створення сприятливих умов реінтеграції ТОТ ще до їх деокупації не тільки дозволить відразу втілювати відповідальним суб'єктам заплановані заходи у практику, а вже зараз формує для України імідж держави, яка має чіткий намір повернути тимчасово окуповані та анексовані РФ території та людей, які мешкали на них, під свою юрисдикцію. З цього приводу можна провести аналогію із розслідуванням воєнних злочинів, скоєних РФ на території України, ще до закінчення військових дій, та відкриття з цією метою 3 липня 2023 р. в Гаазі Міжнародного центру розслідування злочинів, пов'язаних з агресією окупантів проти України. Участь в створенні програм з реінтеграції має приймати і Мінреінтеграції, у зв'язку із чим було б доцільним внести у Положення про Мінреінтеграції України відповідні зміни. Нормативне визначення в якості завдань міністерства створювати державні програми із реінтеграції ТОТ слід розповсюдити й на інші органи публічної влади, адже такий підхід корелюється із вищезгаданими міжнародними документами з питань реінтеграції, де пропонується здійснювати *комплексний* підхід до визначення параметрів реінтеграції, інструментів для її успішної реалізації.

Важливим фактором соціально-економічної та культурної реінтеграції ТОТ є *залучення громадянського сектору та створення інформаційної політики реінтеграції*. Після анексії Криму у 2014 р. та окупації частини території на Сході України, за ініціативи осередків ВПО та підтримки міжнародних партнерів, почали створюватися громадські об'єднання, які своєю появою вже закладали підвалини для

майбутньої реінтеграції ТОТ. Основними напрямками роботи незалежних аналітичних центрів є дослідження ситуації на окупованих територіях, обговорення можливих стратегій реінтеграції тощо. Наприклад, такі осередки, як Центр дослідження соціальної перспективи Донбасу, Фабрика Донбаської Думки, Кальміус Груп та Донецький інститут інформації, Теплиця у Слов'янську, Халабуда у Маріуполі, Лампової у Покровську, Free UA у Краматорську та Space Friends у Костянтинівці, виникли завдяки допомозі Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Ці незалежні простори мали за мету створити платформу для активних громадян на низовому рівні для спілкування та співпраці [455].

Реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій з точки зору досягнення практичного ефекту має включати ті засоби, які в умовах фізичного обмеження доступу до територій дозволяють досягнути поставленої мети. Одним із таких засобів є інформація, її вироблення і поширення на окуповану територію. Як зазначає Є. Рехтман, державна політика України щодо непідконтрольних територій повинна містити комунікаційну складову. Автор справедливо розглядає необхідність використання комунікації як інструмент сприяння реінтеграції непідконтрольних територій в Україну [335, с. 118]. З моменту створення Міністерства з питань реінтеграції ТОТ України, цю функцію формально виконує Державне підприємство «Інформаційне агентство «РЕ-ІНФОРМ». Своєю головною метою Інформаційне агентство визначає поширення суспільно-важливої та корисної інформації для мешканців тимчасово окупованих територій, деокупованих територій і внутрішньо переміщених осіб [78].

Правове регулювання відносин у сфері виготовлення і розповсюдження інформації, використання цифрових технологій як елементу (засобу) реінтеграції ТОТ, відбувається на основі Стратегії інформаційної безпеки. Зокрема стратегічна ціль 5 полягає в інформаційній реінтеграції громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях та на прилеглих до них територіях України, до загальноукраїнського інформаційного простору, а також відновленні їх права на інформацію, що дає їм змогу підтримувати зв'язок з Україною [283]. Також в Стратегії зазначається, що одним з основних напрямів внутрішньополітичної

діяльності держави є захист прав, свобод і законних інтересів своїх громадян на тимчасово окупованих територіях, реалізація ініціатив щодо реінтеграції цих територій, а також захист прав і свобод корінних народів України [283]. Однак і цей напрям піддається справедливій критиці з боку окремих авторів. Так, А. Трофименко, відзначаючи здобутки з розбудови правових засад для забезпечення інформаційного суверенітету в Україні, зауважує, що законодавча база протидії інформаційній агресії не носить комплексного характеру, регулюються окремі сфери інформаційного простору, не сформовано передумови для розвитку потенціалу інформаційної сфери [391, с. 197]. Незважаючи на ці проблеми, слід визнати, що в умовах фізичного обмеження доступу до тимчасово окупованих та анексованих територій, зважена та прозора інформаційна політика, побудована на застосуванні сучасних технологій надання інформаційного контенту, є вкрай ефективним засобом майбутньої реінтеграції окупованих РФ українських територій у правовий, соціальний і культурний простір України.

У результаті проведення дослідження зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ України, ми можемо зробити такі *висновки*.

1. Реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій в умовах військової агресії та окупації РФ українських територій залишається ключовою темою в житті сучасної України. До вирішення стратегічних питань із впровадження дієвих реінтеграційних інструментів мають бути залучений високої якості науковий, кадровий, організаційний, фінансовий ресурс, представники громад, представники правозахисних та інших неурядових організацій, експертне середовище, в тому числі на міжнародному рівні. Українське суспільство, яке стикається із додатковими проблемами прав людини, такими, як збройні конфлікти та внутрішнє переміщення, має розраховувати на постійне підвищення обізнаності про те, що держава постійно бере участь у вирішенні нагальних і стратегічних питань, пов'язаних із поверненням громадян на тимчасово окуповані та анексовані території. Тому важливо, щоб ці зусилля спрямовувалися у конкретне русло, формуючи цілісну державну політику реінтеграції ТОТ, в основі якої перебуває людина, захист її прав і свобод. В теорії права, для пояснення термінологічного змісту реінтеграції ТОТ та анексованих

територій, можна розглядати це явище як комплекс послідовних дій, що визначаються та впроваджуються органами публічної влади за підтримки міжнародних організацій та країн-партнерів, з метою повернення тимчасово окупованих та анексованих територій у правову систему на конституційних принципах єдиного суверенітету та територіальної цілісності, гуманітарного об'єднання громадян, які мешкають на цих територіях, відновлення їх прав і свобод.

2. Ситуація збройного вторгнення та внутрішнього переміщення загострює потребу у пошуку моделей співробітництва із міжнародними організаціями і країнами-партнерами. Завдання розробки механізмів імплементації зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ у національні механізми правозастосування є особливо важливим. Якщо національні правові інструменти мають обмежений ефект впливу на цю ситуацію, то допомога міжнародних інституцій, а також досвід країн світу, які в свій час реалізували реінтеграційні програми, сприяють максимально ефективному вирішенню цих надскладних проблем. Важливо, щоб дії міжнародних організацій у цьому напрямі та зарубіжний досвід були адаптивними до ситуації України, а для цього у наукових пошуках слід застосовувати розгалужений методологічний інструментарій (опитування, прогнозування тощо). Сумуючи практику зарубіжних країн, яким довелося у свій час впроваджувати програми із реінтеграції (Косово, Боснія та Герцеговина, Македонія, Хорватія та ін.), можна відзначити неодмінне застосування таких заходів, як залучення міжнародних організацій (тимчасові адміністрації) та розробка потужних гуманітарних програм, в основі котрих перебувала людина, яка проживала на окупованих територіях, визначення адаптивних інструментів із захисту її основних прав. Головним здобутком проведеного дослідження зарубіжного досвіду реінтеграції ТОТ слід вважати можливість імплемувати у вітчизняну національну практику позитивного зарубіжного досвіду з реінтеграції окупованих територій. Основними напрямками такої імплементації є: 1) гармонізація національних нормативно-правових актів з міжнародними документами з питань реінтеграції; 2) врахування при розробці нових правових норм позитивний зарубіжний досвід країн світу, у тому числі шляхом рецепції окремих положень законодавства зарубіжних країн (країн-членів РС та ЄС);

3) прийняття за основу одного із законопроектів (які вже подавалися на розгляд Верховної Ради України), що визначають засади державної політики реінтеграції ТОТ та анексованих територій та їх мешканців.

3. Схематично реінтеграція ТОТ виглядає як процес, що має три основні компоненти: державна політика, суб'єкти (виконавці), засоби реінтеграції (інструменти). Державна політика реінтеграції ТОТ має характер ситуаційного явища, яке вкрай важливе для іміджу України в її прагненнях набути членство в ЄС і НАТО. Тому успішність реінтеграції ТОТ, ефективність вольових дій з боку вищих органів державної влади, з чого і складається відповідна політика, напряду залежить від належного правового врегулювання взаємовідносин між відповідальними суб'єктами, що застосовують відповідні засоби, у тому числі спираючись на зарубіжний досвід. Державна політика реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій потребує створення програми реінтеграції, яка має відповідати міжнародним стандартам врегулювання постконфліктних ситуацій.

Не менш важливим питанням виглядає підбір виконавців для реалізації елементів державної політики реінтеграції ТОТ. На сьогодні передумови з реінтеграції ТОТ сфокусовані в діяльності Міністерства з питань реінтеграції ТОТ та МВС України. Водночас необхідність створення державної програми реінтеграції ТОТ вимагає залучення більш ширшого кола суб'єктів, зокрема представників наукової спільноти, громадянського сектору, представників громад з тимчасово окупованих та анексованих територій, міжнародних правозахисних організацій. Для уніфікації їх діяльності можна створити відповідний майданчик, взявши за приклад Кримську платформу, яка вже довела свою ефективність. Наявність єдиного центру з акумуляції відповідних законотворчих та організаційних ініціатив, включаючи успішний зарубіжний досвід з реінтеграції, дозволить зробити програму реінтеграції ТОТ дієвою та адаптивною під конкретну ситуацію.

4. Реінтеграція ТОТ включає територіальний контекст (повернення територій) та індивідуальний контекст (повернення людей). Відповідно до цієї моделі, слід розробляти програмні заходи з реінтеграції ТОТ, визначати індикатори їх ефективності. Якщо територіальний контекст передбачає здійснення реінтеграційних

заходів військово-дипломатичним шляхом, то для повернення людей на деокуповані території слід залучати соціально-гуманітарний інструментарій. Застосування гуманітарних засобів у процесі реінтеграції ТОТ є вкрай важливим заходом, оскільки індивідуальний контекст реінтеграції передбачає повернення до соціально-гуманітарного простору України людей, які мешкали на окупованих територія, або які в силу обставин були вимушені здійснити внутрішнє переміщення чи мігрувати за кордон. Дослідження реінтеграційних програм окремих країн світу (Хорватія, Молдова, Грузія та ін.) дозволило виявити, що така політика неодмінно містила потужний гуманітарний компонент. Аналіз вітчизняного законодавства та практики органів публічної влади свідчить про те, що Україна також намагається відповідати гуманітарним запитам, однак відсутність системної роботи у цьому напрямі гальмує весь процес реінтеграції. Залучення представників громадянського сектору до реалізації реінтеграційних заходів поки не надає належного ефекту, оскільки полягає лише у формальному їх включенні до відповідних груп і комісій. В умовах обмеженості ресурсів та доступу до окупованих територій, важливими залишаються такі засоби, як розповсюдження патріотичної інформації та створення соціальних передумов реінтеграції для представників громад, які опинилися під окупацією.

Висновки до першого розділу

1. Механізм реінтеграції ТОТ України є багатогранним явищем, що включає низку елементів та має наукове й практичне значення. Механізм реінтеграції ТОТ України має міжгалузевий та міждисциплінарний характер. Дослідження наукових, аналітичних та інших джерел надає підстави констатувати, що механізм реінтеграції ТОТ України не став предметом комплексного вивчення ані у межах юриспруденції, ані в рамках інших суспільних наук. Розроблення цілісної наукової концепції механізму реінтеграції ТОТ України та встановлення її сутності і змісту, удосконалення її складових з метою розроблення унікальної національної моделі, враховуючи зарубіжний досвід, виступає первинним державотворчим завданням України та всього її народу. Уявлення про місце тематики механізму реінтеграції ТОТ

України у системі знань загальнотеоретичної юриспруденції узагальнено на таких рівнях: предметний (забезпечення формування єдиного теоретичного підґрунтя та взаємозв'язку наукового пошуку); методологічний (розвиток та вдосконалення сучасної системи методології правничої науки); системоутворюючий (розширення системи юридичних знань новими висновками та положеннями у взаємодії з іншими науками, зокрема суспільними); освітній (формування знання у різних категорій населення про механізм реінтеграції ТОТ та дотичні до нього явища). У дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України запропоновано виокремлення таких основних наукових підходів: 1) синергетика традиційних та новаційних підходів у юридичній науці та інших суспільних науках; 2) закономірності розвитку знань про механізм реінтеграції ТОТ у теоретичній юридичній науці; 3) застосування досліджень окремих вітчизняних та зарубіжних наукових напрямів та шкіл.

2. Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України виробляє певні наукові, ціннісні орієнтири у цьому процесі, що може бути закладено у подальші державні концепції, стратегії реінтеграції ТОТ України. Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України – сукупність логічно взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, методів та принципів пізнання, застосування яких спрямовано на удосконалення існуючого та здобуття нового знання, отримання достовірних результатів та реалізацію прикладних завдань у сфері реінтеграції ТОТ України. Принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є система поглядів/установок, що розкривають ставлення вченого до певних явищ та процесів. Основними науковими принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ є принцип детермінізму, принцип конкретності, принцип об'єктивності, принцип історизму, принцип комплексності, принцип розвитку, принцип єдності теорії та практики, принцип всебічності, принцип несуперечливості, термінологічний принцип. Розгляд обраної проблематики дозволив систематизувати комплекс сучасних методологічних проблем щодо дослідження механізму реінтеграції ТОТ, розв'язання яких сприятиме удосконаленню наукової концепції: проблеми та напрями дослідження механізму реінтеграції ТОТ України як політико-правового явища; завдання юриспруденції у розробці підходів до раціонального вибору способів

й ефективно впровадження елементів механізму реінтеграції ТОТ України; методологічна природа у пізнанні взаємовпливу і взаємодії складових механізму реінтеграції ТОТ України; методологічні особливості перетворення елементів механізму реінтеграції ТОТ в умовах загальної невизначеності; використання міждисциплінарного підходу та методологічного плюралізму у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ.

3. Реінтеграційний досвід зарубіжних країн (Косово, Боснія та Герцеговина, Македонія, Хорватія тощо) свідчить про необхідність залучення міжнародних організацій (тимчасові адміністрації), розробки гуманітарних програм, визначення адаптивних інструментів із захисту основних прав людини, гармонізації національних нормативно-правових актів із міжнародними документами з питань реінтеграції, рецепції окремих положень законодавства країн-членів РС та ЄС під час реінтеграції ТОТ України. Реінтеграція ТОТ є процесом, що має три основні компоненти: державна політика, суб'єкти (виконавці), засоби (інструменти) реінтеграції. Успішність реінтеграції ТОТ, ефективність вольових дій з боку вищих органів державної влади, з чого і складається відповідна політика, залежить від належного правового врегулювання взаємовідносин між відповідальними суб'єктами, що застосовують відповідні засоби, у тому числі спираючись на зарубіжний досвід. Розробка та впровадження державної програми реінтеграції ТОТ вимагає залучення більш ширшого кола суб'єктів, зокрема представників наукової спільноти, громадянського сектору, міжнародних правозахисних організацій. Для уніфікації їх діяльності пропонується створити відповідний майданчик, взявши за приклад Кримську платформу. Наявність єдиного центру з акумуляції відповідних законотворчих та організаційних ініціатив, включаючи успішний зарубіжний досвід з реінтеграції, дозволить зробити програму реінтеграції ТОТ дієвою та адаптивною під конкретну ситуацію. Реінтеграція тимчасово окупованих територій включає територіальний контекст (повернення територій) та індивідуальний контекст (повернення людей). Територіальний контекст передбачає здійснення реінтеграційних заходів військово-дипломатичним шляхом, а для повернення людей на деокуповані території слід залучати соціально-гуманітарний інструментарій.

Застосування гуманітарних засобів є важливим заходом, оскільки індивідуальний контекст реінтеграції передбачає повернення до соціально-гуманітарного простору України людей, які мешкали на окупованих територіях, або які в силу обставин були вимушені здійснити внутрішнє переміщення чи мігрувати за кордон. Дослідження реінтеграційних програм окремих країн світу (Хорватія, Молдова, Грузія та ін.) дозволило виявити, що така політика неодмінно містила потужний гуманітарний компонент. Україна також намагається відповідати гуманітарним запитам, однак відсутність системної роботи у цьому напрямі гальмує процес реінтеграції. Залучення представників громадянського сектору до реалізації реінтеграційних заходів поки не надає належного ефекту, оскільки полягає лише у формальному їх включенні до відповідних груп і комісій. В умовах обмеженості ресурсів та доступу до окупованих територій, важливими залишаються такі засоби, як розповсюдження патріотичної інформації та створення соціальних передумов реінтеграції для представників громад, які опинилися під окупацією.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ЙОГО СТРУКТУРА

2.1. Поняття, ознаки, структура, функції механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Реінтеграція тимчасово окупованих територій є ключовим етапом відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, а також забезпечення національної безпеки. Повернення тимчасово окупованих територій під контроль України важливе для відновлення і забезпечення прав та свобод громадян, які проживають на цих територіях.

Серед іншого, реінтеграція потребує удосконалення і реформування правової системи, виваженого і детального правового забезпечення; обґрунтування вибору інструментів державної політики у сфері реінтеграції ТОТ. Механізм реінтеграції ТОТ важливо осмислити, сформулювати та окреслити на нормативно-правовому рівні заздалегідь, до проведення деокупації територій.

У основу осмислення сутності механізму реінтеграції ТОТ України як теоретико-правової конструкції покладено наукові напрацювання вчених, які досліджували правові механізми. Серед них: Ю. Барабаш, Дж. Гараджаєв, В. Гуляєв, М. Козюбра, А. Колодій, Л. Летнянчин, О. Марцеляк, Л. Наливайко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Ставнійчук, Ю. Тодика, К. Шундиків та ін.

Окремі аспекти проблематики реінтеграції ТОТ України досліджували такі науковці, як: А. Бойко, О. Буткевич, А. Войціховський, І. Губський, О. Гуржій, В. Горбулін, Р. Єделєв, О. Дахно, В. Демиденко, О. Даниленко, Н. Камінська, В. Ковальчук, А. Кориневич, О. Кресін, Ю. Легеза, Б. Логвиненко, А. Мацко, Н. Мішина, А. Надутий, Л. Наливайко, М. Рубащенко, К. Савчук, О. Скрипнюк, Л. Тимченко, В. Топчій, О. Циганов, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко, Є. Щербань та інші. Попри активну наукову увагу до тематики реінтеграції ТОТ, відповідний механізм не отримав комплексного розкриття.

Механізм реінтеграції ТОТ почав формуватися з початком російської воєнної агресії в 2014 р., але його повноцінне становлення поки не відбулось. Справедливо відмітити його динамічність і безперервний процес трансформації, оскільки російська агресія триває – виклики та проблеми, які він повинен вирішити, постійно змінюються.

Ми розглядаємо механізм реінтеграції ТОТ як цілісне державно-правове явище. Він знаходиться у тісному взаємозв'язку з механізмом деокупації ТОТ, але ці два механізми не є тотожними та мають різну мету і підходи.

Важливою задачею сучасних правових досліджень є уточнення понятійно-категоріального апарату. Дослідження механізму реінтеграції ТОТ важливо розпочати із досягнення термінологічної точності та визначеності. Важливо визначити зміст та взаємозв'язок таких понять як «механізм» і «реінтеграція» в контексті тимчасово окупованих територій.

Поняття «механізм» широко використовується в гуманітарних науках, хоча його єдине значення так і не встановилось. Це поняття активно і всебічно застосовується у державно-правових дослідженнях. Ним позначається низка явищ і систем у праві, що обумовлено його універсальним та унікальним гносеологічним характером. Науковий інтерес до вивчення механізмів у праві характерний для представників кожної галузі правових досліджень. Але саме в теорії держави і права «державно-правові механізми» представляють собою самостійний науковий напрямок.

Поняття «механізм» застосовують для відображення складних і динамічних правових явищ. Так, в правничих дослідженнях використовуються такі поняття, як «механізм держави», «механізм реалізації норм права», «механізм забезпечення прав людини», «механізм дії права», «механізм правового регулювання» тощо.

Механізм (від грецької μηχανή, *mechane* – «машина»; з англійської *mechanism* та німецької *mechanismus* – «механізм») визначають як: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішню будову, систему чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [16, с. 695.]; 2) метод, спосіб, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [31, с. 665]; 3) внутрішню будову (сукупність складових)

досліджуваного явища правової дійсності, елементи котрого утворюють систему та є взаємопов'язаними [167, с. 14]; 4) набір певних елементів, або їх дію (взаємодію) чи процес, або зв'язки [345]. В правових дослідженнях поняттям «механізм» частіше позначають складні, цілісні і остаточно сформовані системи, що функціонують для досягнення комплексної, значимої мети.

Система – це сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій. При цьому, під «цільовою функцією» визначається якась (можливо, й умовна) зовнішня стосовно системи ситуація, до реалізації якої прагне система. Часто поняття цільової функції поєднується з поняттям «призначення» [110, с. 11]. Систему визначають як сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою й утворюють певну цілісну єдність. Система неможлива без взаємозв'язків між її елементами. Система – це комплекс, організація, збудована певним чином [404]. Важливо, що: а) компонент (елемент) системи має певні «ступені свободи» (зв'язки); б) корисні зв'язки завжди підпорядковані досягненню результату (мети) системи; в) некорисні зв'язки усуваються; г) системи функціонують як «ціле» задля досягнення корисного результату; д) результат активно впливає на вибір тих ступенів свободи у компонентів системи, які під час їх інтегрування визначають у подальшому отримання повноцінного результату. [5, с. 10]. У державно-правових дослідженнях поняття «механізм» використовується для опису систем, що включають у себе низку елементів, зокрема суб'єктів, об'єктів, інструментів, процедур та заходів тощо. Такі елементи тісно пов'язані між собою, їх зв'язки чітко регламентовані і представляють собою неодмінну складову всього механізму.

Механізм реінтеграції ТОТ України можна розглядати на різних рівнях за допомогою різних методологічних підходів. Функціональний підхід дозволяє охарактеризувати як саме діє механізм, які процеси він включає і як взаємодіють його складові. Інструментальний підхід дозволяє зосередити увагу на конкретних засобах, методах, способах та інструментах, якими користуються суб'єкти та за допомогою яких здійснюється досягнення мети цілісного механізму. Інституційний підхід сприяє зосередженню уваги дослідника на сукупності інституцій (державних та

недержавних), що являють собою основу механізму і забезпечують виконання його функцій. Діяльнісний підхід використовується з інституційним підходом, оскільки він уможлиблює розгляд процедур і процесів діяльності суб'єктів, які забезпечують реалізацію функцій механізму. Соціологічний підхід корисний для наукового осмислення державо-суспільного партнерства, громадської участі, зворотного зв'язку між публічною владою і громадянами.

Без застосування системного підходу неможливе об'єктивне дослідження механізму в цілому. Аналіз механізму як системи з усіма її елементами та їхніми взаємозв'язками допоможе розкрити його сутність [151. с. 164]. Отож, поняття «механізм» у державно-правових дослідженнях є багатоаспектним і складним, тому частіше виправданим є комплексний системний підхід до його аналізу та дослідження.

Поняття «механізм» у поєднанні з поняттям «реінтеграція» утворюють нову наукову категорію, що несе в собі специфічний зміст.

Поняття «реінтеграція» (від лат. *re* – «оновлення», «повторення» та *integratio* – «відновлення», «з'єднання») є похідним від поняття «інтеграція» та означає поновлення чогось [7]; відтворення, повторного формування, об'єднання втрачених функцій, що уможливило подальшу діяльність [328]. Застосування цього поняття широке, а його значення варіюється залежно від сфери та галузі використання.

До теоретико-методологічної сутності реінтеграції як до поняття мало хто звертається. Термін існує, його активно використовують, але тлумачать виходячи лише з авторського задуму. Реінтеграцію помилково ототожнюють із ресоціалізацією [22]. Поряд з цим поняттям застосовують терміни «ревіталізація», «відновлення», «повернення», «консолідація» та ін.

Використання «реінтеграції» щодо тимчасово окупованих територій надає йому більш конкретного значення.

Забезпечуючи механізмами, способами, моделями взаємодії та участі в суспільстві, реінтеграція тотожна процесу переходу від стану, в якому людина не була повноцінно функціонуючим членом суспільства, до стану, за якого індивід самостійно контролює та регулює своє життя та участь у суспільних процесах [442, с.

438]. Реінтеграція ж тимчасово окупованих територій має ширший обсяг. Реінтеграція передбачає процес інкорпорації територій, які пережили відокремлення, спробу відокремлення або зовнішнє втручання, назад до складу визнаної суверенної держави [464]. Реінтеграція території включає не лише фізичний аспект територіального контролю, але й соціальні та символічні виміри, пов'язані з ідентичністю та суверенітетом [473]. Отже, реінтеграцію тимчасово окупованих територій України слід розглядати як процес, і як кінцевий результат. Її метою, а відповідно і всього механізму, є: відновлення державного суверенітету та державного контролю за територією; політичне, економічне, правове, соціальне, інформаційне та культурне включення (повторне) деокупованих територій до складу держави; повне та невідворотне видворення окупаційних адміністрацій та іноземних громадян; добровільне повернення вимушено переміщених осіб до місць попереднього проживання; відновлення прав і свобод громадян, які проживали в окупації, їх психологічна реабілітація та соціальна адаптація; відновлення та модернізація інфраструктури та ін. Процес реінтеграції ГОТ спрямований на забезпечення стабільного розвитку країни.

Поряд з реінтеграцією тимчасово окупованих територій оперують поняттям «деокупація». Ці поняття позначають хоч і тісно пов'язані механізми, та все ж кардинально відмінні.

Термін «деокупація» по суті означає здійснення будь-яких заходів військово-політичного характеру, спрямованих на повернення контролю держави або встановлення контролю міжнародними організаціями над раніше окупованими територіями [168]. Деокупація має комбінований характер і в темпоральному вимірі розпочинається з початком самої агресії [247]. Деокупація та реінтеграція – це різні за строками, виконавцями та кінцевою метою процеси, хоча й тісно пов'язані між собою [223; 356]. Деокупація зазвичай обмежена в часі, тоді як реінтеграція є достатньо тривалим процесом.

Науковці доводять, що механізм деокупації тимчасово окупованих територій становить сукупність принципів, форм, методів, засобів, що використовують відповідні суб'єкти (органи державної влади, суб'єкти міжнародного права, інститути

громадянського суспільства) для успішного забезпечення деокупації та подальшої реінтеграції ТОТ [99-100; 424]. Деокупація та реінтеграція є взаємопов'язаними процесами, що мають на меті відновлення суверенітету та територіальної цілісності держави. Деокупація передбачає фізичне звільнення території від окупаційних військ та відновлення реального контролю держави за раніше окупованою територією. Здійснюється деокупація військовими, дипломатичними та іншими засобами. Процес реінтеграції є більш тривалим, він розпочинається після деокупації і передбачає повне включення (політичне, економічне, соціальне, інформаційне та ін.) деокупованої території до складу держави.

Деокупація та реінтеграція є послідовними процесами відновлення територіальної цілісності та контролю над окупованою територією України та її повного звільнення, повернення і включення. Завершення деокупації є необхідною передумовою процесу реінтеграції.

Отож, ми розмежовуємо механізм деокупації та механізм реінтеграції ТОТ як два самостійних, але тісно взаємопов'язаних механізми. При цьому, деокупація можлива і без реінтеграції, тоді як остання може розпочатись виключно після успішної деокупації.

У правничій літературі визначення поняття «механізм реінтеграції ТОТ» не сформовано. В поодиноких дослідженнях деокупації та реінтеграції ТОТ науковці звертаються до окремих ознак і властивостей цих процесів. Не запропоновано обґрунтованої структури та ознак механізму реінтеграції ТОТ України.

В цих умовах, виправданим є застосування методу аналогії, що дозволяє краще зрозуміти це нове і складне поняття на основі його співставлення з уже відомими та зрозумілими механізмами. Метод аналогії, поряд з методом порівняння, є ефективним для пояснення та урозуміння складних процесів, таких як реінтеграція тимчасово окупованих територій України.

Враховуючи, що механізм реінтеграції ТОТ має глибокий, складний і багатоаспектний характер, виникає питання про те, яким він є за своїм змістом і чи можливо його віднести до категорії суто юридичних механізмів. В цьому контексті

цікавить співвідношення правових, соціально-правових та політико-правових механізмів тощо.

Правові механізми є важливими для забезпечення стабільності, порядку та справедливості в суспільстві. Вони відіграють ключову роль у функціонуванні держави та регулюванні суспільних відносин. В умовах глобалізації та інтеграції правові механізми забезпечують відповідність національного законодавства міжнародним стандартам.

Н. Єршова зауважує, що «правові механізми — це певні «комплекти» юридичних засобів, які мають нормативне закріплення та орієнтовані при їх практичному використанні на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення тієї чи іншої цілі як наслідку правового регулювання визначених суспільних відносин. Конкретний правовий механізм як цілісна, взаємопов'язана структура відображає послідовні стадії юридичної діяльності [85]. Н. Гетьманцева вважає, що «правові засоби – це не сама діяльність, а той пласт «вузлового» інструментарію, з якого складається правова матерія та за допомогою якого, шляхом його використання, суб'єкти реалізують свої завдання і таким чином досягають поставленої мети» [42, с. 301]. Правові засоби є ключовими елементами будь-якого правового механізму, що забезпечують ефективність правової системи, реалізацію правових норм, правопорядок та захист прав і свобод громадян.

Приходченко Л. вважає, що «правовий механізм включає в себе прийняття законодавчих актів, рішень і розпоряджень органів публічної влади, які спрямовані на практичну організацію управління (прийняття рішень індивідуального характеру, їх оформлення, організація виконання); передбачає закріплення ... принципів, процедур, стандартів регулювання діяльності державних службовців» [248, с. 61]. Правовий механізм має єдину загальну мету, внутрішньо організовану структуру, елементи якої знаходяться у взаємозв'язку та підпорядкуванні [44, с. 131]. Правовий механізм охоплює всі елементи, необхідні для створення, реалізації, контролю і забезпечення правових норм, сприяючи стабільності і ефективності правової системи держави.

Правовий механізм – це певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури [381]. Механізм реінтеграції ТОТ України пов'язаний з відновленням суверенітету та територіальної цілісності, тому більшою мірою він тяжіє до конституційно-правових механізмів, набуває їх ознак. Але в його основі низка міжнародних, адміністративних, фінансових та інших норм, що визначає його міжгалузевий публічно-правовий характер.

Механізм реінтеграції ТОТ не є за своїм змістом виключно правовим. Досягнення мети і завдань реінтеграції неможливе без правових засобів, вони є її основою, але реінтеграція не відбудеться лише за рахунок правових засобів.

Ширшим за своїм змістом і структурою є поняття «соціально-правовий механізм», що представляє собою систему, яка послуговується не тільки правовими засобами, а й соціальними. Поняттям «соціально-правовий механізм» підкреслюється, що правовий механізм – частина соціального і діє з ним у єдності [24; 37]. Він передбачає взаємодію правових і соціальних засобів.

Соціально-правовий механізм має відображати способи організації і функціонування системи, а також характеризувати форми відбиття у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей. Тому вказаний механізм ... має таку специфічну структурну ознаку, як процес здійснення діяльності із властивими їй цілями, завданнями, функціями, методами, принципами тощо. [151, с. 164]. Як система соціальних і правових елементів, цей механізм поєднує в собі ознаки як юридичних, так і соціальних.

Досліджуючи соціально-правовий механізм протидії злочинності Литвинов О. підкреслює, що «він представляє собою інтегровану цілісну сукупність необхідних і достатніх функціональних і правових елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу ... досягаючи тим самим результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності» [152, с. 12]. Зайчук О. та Оніщенко Н. до структури соціально-правового механізму відносять: 1) органи державної влади і місцевого самоврядування, що реалізують законодавчо закріплені гарантії у межах повноважень; 2) підприємства, установи та організації, що

гарантують права і свободи своїх працівників; 3) політичні партії та громадські організації щодо гарантування прав їх учасників; 4) спеціалізовані державні органи і громадські організації, до повноважень яких входять захист та гарантування прав і свобод; 5) засоби масової інформації як засіб доведення змісту та можливостей гарантій до адресатів; 6) система нормативних актів, що закріплюють гарантії та регламентують порядок їх здійснення [384]. Підтримуючи позиції авторитетних вчених, підкреслимо, що соціально-правовий механізм у своїй структурі містить не тільки суб'єктивний склад та правові елементи, а й соціальні елементи – соціальні норми, соціальні інститути, соціально-економічні чинники тощо. Соціально-правовий механізм, серед усього, спрямований на забезпечення соціальної стабільності та розвиток суспільства, а його основна відмінна особливість – це соціальний контекст.

Механізму реінтеграції ТОТ України притаманні ознаки і елементи соціально-правових механізмів.

Завершення воєнного протистояння, проведення деокупації та реінтеграції ТОТ є питаннями відновлення національної безпеки України. Реінтеграцію в цілому слід розглядати у контексті відновлення національної безпеки, державного суверенітету та територіальної цілісності, які мають політико-правовий характер.

В юридичній науці безпека розглядається як система встановлених законами правових гарантій захищеності особи і суспільства. У політологічному трактуванні безпека – це властивість певної системи і результат діяльності ряду систем і органів держави, а також сам процес діяльності, направлений на досягнення поставлених завдань по забезпеченню захищеності особи, суспільства і держави [101]. Поєднання правових та політичних основ механізму реінтеграції ТОТ зумовлює потребу відносити цей механізм і до політико-правових.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій України спирається на політико-правові засоби, спрямовані на глибинне подолання та викорінення передумов виникнення збройного протистояння та окупації.

У залежності від того, які саме суспільні проблеми вирішуються із застосуванням конкретного державного механізму доцільно розглядати в якості

складної системи (комплексу), яка може включати в себе декілька самостійних механізмів. Основними складовими комплексного механізму є політичний, правовий, організаційний, економічний, соціальний та інші механізми, які взаємодіють між собою з метою досягнення цілей державної політики у певній сфері суспільних відносин [346, с. 5]. Такі властивості належать і механізму реінтеграції ТОТ.

Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій – багатоаспектне явище міждисциплінарного й міжгалузевого характеру, вона потребує різнобічного вивчення, з огляду на нагальну необхідність для сучасної теорії і практики державотворення, відновлення, збереження та зміцнення миру й територіальної цілісності України [424]. Політика реінтеграції ТОТ звертається до широкого переліку інструментів та заходів, що стосуються різних сфер і галузей суспільного життя.

Під реінтеграційними заходами на деокупованих територіях України науковці розуміють комплекс заходів, спрямованих на забезпечення державного суверенітету на територіях України, що були тимчасово окупованими, поновлення та захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, порушених внаслідок збройної агресії Російської Федерації, забезпечення сталого суспільно-політичного, гуманітарного та економічного розвитку цих територій з метою повернення їх населення в єдиний правовий, інформаційний, соціально-економічний, духовний, культурний та освітній простір України, адаптацію його до мирного життя в українському суспільстві як повноправних його членів. Систему реінтеграційних заходів на деокупованих територіях повинні складати відповідні заходи у сферах захисту прав і свобод людини, соціальної, гуманітарної, оборонної, безпекової, правоохоронної, економічної, екологічної й інформаційної політики, зміцнення національної стійкості, міжнародного співробітництва [414, с. 132]. На нашу думку, механізм реінтеграції ТОТ слід вважати саме комплексним, міжгалузевим, оскільки він включає в себе політичні, правові, соціальні, економічні та інші аспекти.

Використовуючи інтегративні, комплексні та міжгалузеві компоненти, правові системи активно розвиваються, застосовуючи правовий досвід один одного, що дає змогу уникнути численних помилок і вийти з кризового стану, спрямувати свій

розвиток у прогресивне русло. [169, с. 11]. Міжгалузевий правовий режим визначають як особливий порядок правового регулювання певної сфери суспільних відносин, заснований на поєднанні різноманітних правових засобів у рамках міжгалузевих предмета і методу правового регулювання, дії міжгалузевих принципів та гарантій, спрямований на досягнення оптимального результату в регульованих суспільних відносинах. [79]. Механізм реінтеграції ТОТ базується на нормах конституційного, адміністративного, міжнародного, бюджетного та фінансового права, права соціального забезпечення та інших галузей.

Застосовуючи потенціал методу аналогії слід звернути увагу на ознаки подібних комплексних і міжгалузевих механізмів. До них можна віднести «механізм забезпечення прав і свобод людини», «механізм державного управління», «механізм забезпечення національної безпеки» та ін. Саме до останнього механізму за своїм змістом та метою наближений механізм реінтеграції ТОТ України.

Національна безпека є інтегральним поняттям та включає в себе різні напрями реалізації політики забезпечення захищеності [122, с. 101, 105]. Стан захищеності держави від небезпеки, за якого відсутні внутрішні та зовнішні загрози, пов'язаний зі станом інтегрованості тимчасово окупованих територій. Механізм реінтеграції ТОТ України не має спеціальної мети забезпечення національної безпеки, але він безпосередньо впливає на цю сферу – стан безпеки неможливий без реінтеграції ТОТ.

На думку Кулінської А. сутністю механізму забезпечення національної безпеки України є комплекс дій суб'єктів системи, який спрямований на досягнення бажаного рівня безпеки [145, с. 75]. Дослідниця акцентує увагу на багатовекторному спрямуванні такого механізму, множинності форм, якими він оперує. При цьому, застосування виключно діяльнісного підходу до розуміння механізму забезпечення національної безпеки вважаємо недостатнім. Механізм реінтеграції ТОТ хоч і включає низку напрямів, все ж має більш вузьку, конкретну мету та завдання. Йому також характерні правова регламентованість, єдність складових та упорядкованість.

Функціями державно-правового механізму забезпечення національної безпеки виступають напрями впливу, що передбачають вирішення певних завдань в основних сферах життєдіяльності, які в комплексі відображають сутність і зміст правової

діяльності держави щодо забезпечення національної безпеки [111, с. 165]. Отож, спрямування на конкретну мету, і реалізацію відповідних функцій та завдань обумовлює складність структури механізму реінтеграції ТОТ.

Кобко Є. розуміє механізм адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України як системну сукупність правових, організаційних, фінансових та інших інструментів та засобів, які використовуються державою з метою впливу, упорядкування, а також створення умов для належного функціонування суспільних відносин у досліджуваній сфері [109]. Констатуємо, що теоретична структура механізму забезпечення національної безпеки України також є ширшою та включає більшу кількість елементів. Але механізму реінтеграції ТОТ також притаманна наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків між складовими, різноманітних форм, методів, засобів і способів.

Перун Т. зауважує, що побудова правового механізму забезпечення інформаційної безпеки заснована на принципах, зокрема: принцип економічної ефективності; принцип використання правових засобів відповідно до мети правового регулювання; принцип пріоритетного використання приватноправових засобів та ін. [224, с. 202]. Вважаємо, що і серед ознак механізму реінтеграції ТОТ – те, що він також базується на засадничих, фундаментальних ідеях та цінностях – принципах.

Ефективність механізму забезпечення національної безпеки визначається умовами, що відносяться до правових норм, які їх закріплюють (їх якості, системності, адекватності суспільним відносинам, а в цілому до якості законодавства); до діяльності його владних суб'єктів – правозастосовних органів, а також до особливостей правосвідомості і поведінки суб'єктів, які правомірно реалізують свої права та інтереси в рамках відповідного механізму або порушують його вимоги [123]. Реальна дієвість і ефективність державно-правових механізмів неможлива без належного гарантування. Механізм реінтеграції ТОТ забезпечується загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями.

Особливістю механізму реінтеграції ТОТ є наявність кінцевої мети – досягнення стану повної інтегрованості деокупованих територій в склад Української держави. Тому, на відміну від механізму забезпечення національної безпеки (якому

характерний постійний характер дії), темпоральні рамки дії механізму реінтеграції ТОТ можливо окреслити початковим та кінцевим моментом.

Так, початком функціонування механізму реінтеграції ТОТ є завершення окупації українських територій, а кінцевим моментом – повне досягнення мети реінтеграції.

Безумовно, період функціонування механізму реінтеграції ТОТ буде тривалим, але не постійним.

Ця ознака обумовлює тимчасовий характер нормативно-правових актів, які визначають правові основи проведення реінтеграції, а також тимчасовий характер створення спеціальних уповноважених інституцій.

При цьому, механізму реінтеграції ТОТ характерна ознака поєднання стабільності та динамізму, оскільки реінтеграція не є хаотичним процесом, але до кінця не передбачуваним. Трансформація і удосконалення механізму реінтеграції у процесі функціонування є об'єктивно обумовленою.

Отже, на основі проведеного дослідження, використовуючи методи аналогії та узагальнення, пропонуються наступні ознаки механізму реінтеграції ТОТ: є складним системним утворенням, що складається з низки елементів; має конкретну кінцеву мету, завдання, функції; характеризується правовою регламентованістю, єдністю складових та упорядкованістю; має комплексний, міжгалузевий, публічно-правовий характер, включає в себе політичні, правові, соціальні, економічні та інші засоби; передбачає послідовні стадії юридичної діяльності уповноважених суб'єктів; має регламентовані внутрішні та зовнішні зв'язки між складовими, застосовує різноманітні методи, засоби і способи функціонування; йому притаманна стабільність та динамічність, безперервний процес трансформації; темпоральні рамки дії механізму можливо окреслити початковим та кінцевим моментом; базується на засадничих, фундаментальних ідеях та цінностях – принципах; забезпечується загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями.

Для розкриття механізму реінтеграції ТОТ важливо з'ясувати його структуру.

У своїх наукових розвідках, під час визначення структури комплексних державно-правових механізмів, дослідники частіше звертаються до визначення і переліку їх складових елементів.

До структури комплексного механізму забезпечення прав і свобод людини дослідники відносять різні елементи, використовуючи як широкий, так і вузький підходи. Так, Оніщенко Н. відносить до відповідного механізму комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів і загальносоціальних умов [212, с. 487–488]; Шмельова Г. відносить до нього: національне законодавство, що є основою всього юридичного механізму; юридичні процедури реалізації прав людини; юридичні засоби охорони та засоби захисту прав людини [431, с. 50]. Олійник А. вважає, що елементами механізму забезпечення прав і свобод людини є: гарантії здійснення конституційних свобод; система міжнародних форумів, органів держави і місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, об'єднань громадян, що гарантують конституційні свободи, охороняють, захищають і відновлюють їх у разі порушення; юридичні елементи механізму їх реалізації; процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; умови і фактори такого процесу [210, с. 384–385]; Колодій А. відносить до нього: конституційні норми, що закріплюють суб'єктивні права; самі конституційні права та свободи, їх зміст, структуру та гарантії здійснення; юридичні обов'язки; юридичну діяльність, що є сутністю реалізації конституційного права; законність і правосвідомість людини та громадянина, що забезпечують правильне розуміння ними своїх конституційних прав, свобод та обов'язків і кожного права окремо, шляхів їх реалізації; стадії реалізації кожного конкретного конституційного права [116, с. 219]. Враховуючи, що механізм забезпечення прав і свобод людини є складним, комплексним соціально-правовим утворенням, наукових варіацій його структури вироблено достатньо. Але, можливо виділити його основні структурні елементи, які отримують переважну увагу науковців, серед них: національне законодавство та нормативні засоби, суб'єкти, юридичні процедури і стадії, гарантії тощо.

Цікавими є запропоновані дослідниками підходи до визначення структури комплексних безпекових механізмів. Лекарь С. відносить до структури механізму

забезпечення економічної безпеки: мету, призначення, об'єкт, суб'єкти, принципи, методи проведення процесуальних дій, гарантії, засоби і способи недопущення реалізації загроз, а також нормативно-правове та матеріально-технічне забезпечення [148, с. 14]. Резнік О. пропонує такі елементи механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки: державні та недержавні суб'єкти, громадяни; правові норми; методи, засоби діяльності; види, форми дій. [336]. Присяжнюк А. зазначає такі структурні елементи: нормативно-правовий (сукупність норм права та нормативно-правових актів, юридичні факти); інституційно-організаційний (система органів управління у сфері забезпечення економічної безпеки); процедурно-функціональний (принципи та інструменти, методи регулювання, а також процедури й алгоритми реалізації діяльності із забезпечення економічної безпеки, включаючи техніки і технології управління); забезпечувальний (кадрове, інформаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення); інформаційно-аналітичний (аналіз стану розвитку та існування об'єкта забезпечення) [246, с. 811]. Ковальчука А. відносить: державні та недержавні суб'єкти, громадяни; правові норми, які встановлюють повноваження, функції суб'єктів, тобто забезпечують змістовність впливу та взаємозв'язки; методи, засоби діяльності; види, форми дій (активні, пасивні) [112, с. 138]. Кобко Є. відносить: нормативно-правові елементи, які в своїй сукупності формують правову базу забезпечення національної безпеки; інституційні елементи (суб'єкт та об'єкт забезпечення національної безпеки в Україні); організаційно-функціональні елементи (адміністративно-правові форми та методи забезпечення національної безпеки); матеріально-технічне забезпечення, фінансове забезпечення, кадрове забезпечення, інформаційне забезпечення діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки [109]. Розглядаючи правові та організаційні форми державного забезпечення національної безпеки, Ковалів М. та Іваха В. доходять висновку, що крім функціонально-інституційної складової, державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки припускає також динаміку функціонування, яка в юридичному аспекті виражається в системі процедурних, процесуальних норм, які регулюють відповідну діяльність державних органів і посадових осіб. Динаміка функціонування державно-правового механізму забезпечення національної безпеки виражається в

послідовному проходженні стадій, що завершуються вирішенням проміжних завдань, необхідних для досягнення мети [111, с. 166]. Різниця наукових підходів щодо визначення структури безпекових механізмів пояснюється особливостями сфери, в якій вони діють (інформаційна, економічна, кібербезпека тощо). При цьому, до структур різних безпекових механізмів відносять суб'єктів, об'єкти, нормативно-правову основу, засоби і способи, методи, функції, гарантії, принципи, процедури та ін.

Заслуговує уваги й структура механізму державного управління, оскільки цей механізм не тільки є комплексним, міжгалузевим і багатоелементним, а й має низку спільних характеристик з механізмом реінтеграції ТОТ.

Федорчак О. вважає, що до елементів механізму державного управління належать методи, важелі, інструменти, політика, правове, нормативне та інформаційне забезпечення [402]. Овчаренко О., Дубницький В. та Федулова С. пропонують до узагальненої структури механізму державного управління включати: мету (цілі); функції; методи реалізації функцій; інструменти методів; суб'єкти, які забезпечують здійснення функцій; норми (правила, закони), які встановлюють рамки здійснення функцій і діяльності суб'єктів; ресурси (фінансові та матеріальні) для здійснення функцій механізму [209, с. 65]. На думку Дукова Д., складовими механізму державного управління є мета (цілі), функції, суб'єкти управління, методи, інструменти, принципи, норми, цінності та ресурси [82]. Приходченко Л. виділяє: цільову, нормативно-правову, організаційну, економічну та інформаційну складові. Кожна складова, має своє призначення, зміст, методи функціонування, впливає на одну із суттєвих характеристик управлінського процесу, а їх оптимальне поєднання забезпечує формування ефективних управлінських рішень [249]. Такі складові як нормативна, суб'єктна, організаційна, політична, інформаційна утворюють основу механізму державного управління. До них додають мету, завдання, функції, принципи, методи, інструменти та інші зв'язуючі елементи.

Аналізуючи структуру окремих комплексних механізмів, можемо дійти висновку що вони мають відносно подібну структуру. Незалежно від сфери в якій вони діють, наявні складові, без яких функціонування всього механізму неможливе.

Перш за все, державно-правові механізми, в тому числі механізм реінтеграції ТОТ, утворюються і функціонують відповідно до нормативно-правової основи, виконують свої завдання реалізуючи чинне законодавство.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій України вимагає розробки і реалізації нормативно-правової основи щодо відновлення територіальної цілісності держави, забезпечення прав і свобод громадян та створення умов для сталого розвитку цих регіонів.

Реалізація нормативно-правової основи реінтеграції ТОТ потребує створення та функціонування спеціальних органів, відповідальних за реалізацію політики реінтеграції.

Правореалізуюча діяльність супроводжується активним, безпосереднім використанням спеціально-юридичних засобів імперативного, легітимізованого характеру, які становлять нормативно-правовий механізм цієї діяльності і надають їй особливого спеціалізованого характеру, відмінного від фактичної правомірної поведінки і правової активності [360, с. 26]. Правореалізація та правозастосування є видом діяльності, що покладається на суб'єктів, відповідальних за реінтеграцію тимчасово окупованих територій.

Отже, наступним ключовим елементом механізму реінтеграції ТОТ, який забезпечує реалізацію нормативно-правової основи є система суб'єктів (інституцій).

Механізм є конструкцією, яка передбачає дію послідовно організованих елементів, що дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури [381, с. 13]. Суб'єкти механізму реінтеграції ТОТ діють відповідно до чинного законодавства з дотриманням відповідних процедур.

Як вже було зазначено, реінтеграція передбачає процес та є тотожною процесу, що має кінцевий результат. Отож, механізму реінтеграції ТОТ притаманна така складова, як процесуальна. Процесуальна складова тісно пов'язана з метою, завданнями, функціями, способами, засобами і методами реінтеграції ТОТ. Такий елемент пропонується визначити як організаційно-функціональний.

Механізм організований відповідно до системи цілей, принципів і функціонально залежить від політики реінтеграції ТОТ. Формування і реалізація

державної політики щодо реінтеграції ТОТ є функцією відповідного комплексного механізму, а не його самостійною складовою.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, пропонується до структури механізму реінтеграції ТОТ віднести: нормативно-правову складову (закони та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні акти), інституційну складову (система суб'єктів), організаційно-функціональну складову (мета, завдання, функції, процедури, засоби, методи, способи, гарантії).

Розуміння ознак та структури механізму реінтеграції ТОТ України дозволяє запропонувати його поняття.

Механізм реінтеграції ТОТ України є комплексною, міжгалузевою, складною системою взаємопов'язаних нормативно-правових, інституційних та організаційно-функціональних елементів, що спрямована на досягнення інтегрованості (політичної, економічної, соціальної, культурної, інформаційної та ін.) деокупованих територій в складі Української держави.

Першим етапом формування структури комплексного механізму є визначення цілей і на їх основі визначення функції. Потім для функції визначаються методи її реалізації, а для них — відповідні інструменти. Після цього визначаються суб'єкти, які забезпечують здійснення функцій. Для функцій і суб'єктів розробляють нормативну базу, що встановлює межі здійснення перших і діяльності інших. Останній етап полягає у визначенні ресурсів для здійснення функцій механізму [209, с. 65]. Розуміння функцій механізму реінтеграції ТОТ України розкриває не тільки особливості формування цього механізму, а і його сутності.

Функції механізму реінтеграції ТОТ України – це напрями його впливу на різні сфери суспільного життя, що реалізуються з метою повної інтеграції деокупованих територій до складу Української держави. Перелік таких функцій прямо залежать від характеру і масштабів роботи, яку слід провести з метою реінтеграції деокупованих територій, від реальних і потенційних проблем деокупації та наслідків окупації.

Враховуючи, що функціонування механізму реінтеграції ТОТ України спрямоване на відновлення конституційного ладу (державного і суспільного) на деокупованій території, то перш за все слід вказати на відновлення реалізації

об'єктних (політичної, економічної, соціальної, культурної, екологічної, інформаційної та ін.) та технологічних функцій (законодавчої, виконавчої, судової, правоохоронної, контрольної та ін.) Української держави.

Кожна функція має свій об'єкт (сферу суспільного життя) і зміст (ті управлінські кроки і конкретні дії, які робить держава для досягнення соціально корисних цілей) [401]. Основним критерієм відмежування функцій механізму реінтеграції ТОТ України є їх соціально-юридична спрямованість.

До основних функцій механізму реінтеграції ТОТ України слід віднести: відновлювальну, регулятивну, організаційно-управлінську, координаційну, інформаційну, комунікаційну, стабілізаційну, функцію забезпечення безпеки та правопорядку, функцію забезпечення прав та свобод людини і громадянина, компенсаційну, фінансово-економічну та інші. Зауважимо, що такий перелік не є вичерпним і його комплексне розкриття потребує окремих, самостійних монографічних досліджень.

Відновлення конституційного ладу, зокрема державного і суспільного, на деокупованій території є магістральною функцією механізму реінтеграції ТОТ України, що визначає інші похідні від неї функції.

Відновлювальна функція пов'язана з поновленням Української системи державного управління та місцевого самоврядування на деокупованих територіях, державних та суспільних інститутів, дії українського законодавства та багато ін.

Серед складників реінтеграції: відновлення інфраструктури та соціальних послуг; створення робочих місць та розвиток підприємництва на тимчасово окупованих територіях; відновлення контролю держави над тимчасово окупованими територіями та проведення виборів на цих територіях відповідно до законодавства України; повернення втрачених прав і свобод населенню тимчасово окупованих територій та забезпечити їх соціальну захищеність [125, с. 53-57]. Функція відновлення пов'язана з нормотворчими, установчими, організаційними, координаційними та іншими повноваженнями суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ.

Реалізація заходів відновлення розпочалася в Україні ще з 2014 р., після звільнення частини територій Донецької та Луганської областей. Політика

відновлення засновувалася на двох вимірах: нормотворчому та інституційному. З одного боку, були прийняті нормативно-правові акти, якими закріплювалися заходи політики відновлення, з іншого — створювалися нові інституції, реорганізовувалися вже існуючі міністерства, які відповідали за втілення заходів політики відновлення [34, с. 16]. На сьогодні політика відновлення потребує комплексного стратегічного планування та ґрунтовного осмислення.

Основою ж відновлення тимчасово окупованих територій є відбудування інфраструктури та ревіталізація, тобто її відродження шляхом повторного заселення.

Регулятивна функція. Повернення тимчасово окупованих територій Україною не потребує спеціальних правових підстав, оскільки цей процес базується на визнаних міжнародним співтовариством суверенних правах України як незалежної держави. Але реінтеграція за своїм змістом є процесом публічно-правової діяльності уповноважених суб'єктів. Щоб процес реінтеграції досяг своєї мети, повноваження і завдання суб'єктів мають бути чітко окресленими в окремих нормативно-правових актах.

Нормативно-правове забезпечення проводиться завдяки створенню норм права й відповідних нормативно-правових актів, що регулюють поведінку суб'єктів правовідносин. Даний елемент може виступати і частиною механізму, залежно від виконуваних ним функцій та змісту конкретної норми права. В контексті механізму правового забезпечення, норми права повинні містити у собі інструменти впливу на поведінку суб'єктів відносин, зокрема гарантії чи заборони, а також й порядку їх застосування. Забезпечувальні норми права можуть міститись у нормативно-правових актах, що належать до різних частин законодавства [68]. Основою функціонування механізму реінтеграції ТОТ України є закони та підзаконні нормативно-правові акти, що розробляються парламентом і урядом в процесі їх нормотворчості.

Наслідки тимчасової окупації території України вимагають вирішення в правовому полі. Потребують врегулювання низка питань реінтеграції населення, яке тривалий час проживало в окупації, зокрема, визнання правочинів, юридичних фактів, документів, які базуються на російському законодавстві.

Організаційно-управлінська функція. Ця функція механізму реінтеграції ТОТ України спрямована на встановлення ефективного управління деокупованою територією та координацію діяльності різних органів публічної влади.

Під політикою управління постконфліктними територіями слід розуміти управлінський процес – сукупність спеціальних рішень і дій – який локалізується в межах території, що зазнала впливу збройного конфлікту [186]. У короткостроковій перспективі зусилля України мають бути зосереджені на побудові ефективної адаптивної публічної моделі. Політика управління постконфліктними територіями є специфічним політико-правовим процесом, до якого не можуть бути застосовані ані стандартні інструменти демократизації та лібералізації, ані авторитарні управлінські заходи. Саме пошук балансу між «ідеальними типами» моделей національного й міжнародного управління та вироблення власної адаптивної моделі демонструватиме свою ефективність у контексті досягнення такої мети як установа режиму мирного розвитку українських територій [426, с. 68]. Україна має виробити власну модель управління деокупованою територією, що буде оптимальною для кожного окремого регіону і кожної окремої громади. Відповідний досвід вже частково напрацьовано після звільнення окупованих територій Донецької, Луганської, Херсонської та Харківської областей.

Досвід відновлення управління та реінтеграції деокупованих територій на Правобережній Херсонщині та Харківщині має потенціал для масштабування й використання в майбутньому на деокупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької областей, лівобережній частині Херсонщини та АР Крим [396, с. 47].

Координаційна функція. Реінтеграція буде реалізуватися широким колом суб'єктів і потребуватиме узгоджених, комплексних і раціональних політик, підходів та методів. Без координації досягти кінцевої мети реінтеграції ТОТ неможливо.

Координація здійснюється за допомогою організаційних структур, а також за допомогою створення робочих груп, інформаційних систем, призначення координатора. Координація забезпечує узгодженість у часі й просторі дій органів управління та посадових осіб, а також між системою в цілому і зовнішнім середовищем [51, с. 257-258]. Як функція, координація повинна забезпечувати певну

залежність одних рішень (дій) від інших у процесі функціонування будь-якої організованої системи, а як форма організації управління – створювати особливий апарат приведення до загальних цілей автономних організаційних систем, узгоджувати їх діяльність у тій її частині, що належить або до сфери взаємних, загальних інтересів, або пов'язана з задоволенням загальнозначущих пріоритетів [417, с. 101]. Координація гарантує взаємоузгоджену роботу різних суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ на користь гармонійної реалізації мети і завдань всього цілісного механізму.

Інформаційна функція. Інформаційна політика щодо реінтеграції ТОТ України є однією з основних умов успішного завершення цього процесу. Однією з особливостей гібридної агресії РФ проти України став системний інформаційний вплив на тимчасово окуповані території, що суттєво ускладнює процес реінтеграції тих територій, які були окуповані до 2022 р. Отож, інформаційна функція механізму реінтеграції ТОТ України включає в себе низку завдань щодо подолання інформаційних наслідків окупації та створення сприятливого інформаційного поля для реінтеграції.

В умовах тривалого протистояння агресору важливо забезпечити системне донесення до суспільства основних позицій державної політики, спрямованої на наближення процесів реінтеграції ТОТ та підготувати основу для швидкого подолання наслідків окупації. Профільні органи державної влади, відповідальні за інформаційну політику, мають, у межах своєї компетенції: посилити інформаційно-роз'яснювальний супровід державної політики щодо реінтеграції ТОТ; здійснювати контроль виконання завдань державної політики; оцінювати ефективності реалізації попередніх планів заходів; оновлювати нормативно-правову базу; проводити аналіз та оцінку ризиків конкретних заходів щодо реінтеграції ТОТ; здійснювати соціологічні та моніторингові дослідження задля їхнього оперативного врахування при формуванні та реалізації інформаційної політики [218]. Реалізація вказаних завдань потребує кваліфікованого і системного підходу.

Впровадження проактивної та ефективної політики інформаційної та культурної реінтеграції ТОТ вимагає значних ресурсів і скоординованих зусиль різних агентів.

Серед основних викликів: протистояння інформаційному впливу РФ та протидію її пропаганді; досягнення та повернення «кінцевого споживача»; покращення комунікаційної складової діяльності всіх органів української влади, при чому як їх внутрішньої, так і зовнішньої комунікації; диверсифікація каналів впливу та контенту; «невизначеність стратегічного наративу щодо жителів тимчасово окупованих територій [108, с. 6-7; 233]. Отже, інформаційно-комунікаційна складова реінтеграції ТОТ має реалізуватись завчасно і підготувати основу для повоєнного відновлення України.

Інформаційна функція механізму реінтеграції ТОТ України тісно пов'язана з комунікаційною функцією.

Комунікаційна функція. Щоб ефективно виконувати функції управління, державні органи потребують громадської підтримки, це означає зацікавлену участь громадян у справах держави, активне користування всіма законними правами та свободами. Широка громадська підтримка можлива за наявності постійного чесного діалогу між державою та суспільством. Формування благодатного соціально-комунікаційного простору стає усвідомленою необхідністю будь-якої організації, що функціонує в суспільстві, яка досягла інформаційно розвиненого рівня цивілізаційної досконалості. Розглянуте під таким кутом зору державне управління передбачає встановлення та експлуатацію цілеспрямованих комунікацій, які здійснюють зв'язок із різними групами населення — з виборцями, засобами масової інформації, політичними партіями, громадськими об'єднаннями та рухами, релігійними конфесіями, професійними спілками, підприємницькими структурами, інвесторами, кредиторами, міжнародними організаціями тощо [401, с. 360]. Комунікація і якісна комунікаційна політика у процесі реінтеграції ТОТ є обов'язковою складовою.

Слід враховувати, що нелегітимна влада самопроголошених республік намагається блокувати реінтеграційні заходи України, ізолюючи українських громадян, що проживають на окупованій території, від контактів з Україною та налаштовуючи їх вороже до перспективи возз'єднання. Україна лише починає напрацьовувати конкретні механізми інформаційної складової політики реінтеграції, які не завжди характеризуються послідовністю та системністю. [142]. Комунікаційна

політика щодо територій, які протягом тривалого часу знаходяться в окупації має бути виваженою та послідовною, а її реалізація має відбуватись завчасно.

Успішна реінтеграція тимчасово окупованих територій України потребує великої кількості ресурсів та зусиль, включаючи ефективну комунікативну політику та взаємодію з населенням. Якщо будуть використані правильні стратегії та інструменти, це може стати успішним етапом на шляху до повного відновлення територіальної цілісності та суверенітету України [436]. Комунікаційна функція механізму реінтеграції ТОТ має внутрішній та зовнішній аспект. Внутрішня комунікація спрямована на забезпечення дієвості та ефективності власне механізму за рахунок налагодження і підтримки взаємозв'язків між суб'єктами. Зовнішній аспект комунікаційної функції передбачає підтримку комунікації зі стейкхолдерами політики реінтеграції ТОТ.

Функція забезпечення безпеки та правопорядку. Ця функція є чи не ключовою на деокупованій території, оскільки лише після відновлення миру, безпеки та правопорядку, проведення гуманітарного розмінування можливо розпочати реалізацію всіх інших функцій.

Ця функція реалізується сектором безпеки і оборони та спрямована на: охорону прав і свобод населення, протидію та запобігання правопорушенням, контроль публічного правопорядку та загальної оперативної обстановки, забезпечення стійкості критичної інфраструктури, розмінування і демілітаризацію тощо.

Безпекові проекти правоохоронних органів, а також їх діяльність із забезпечення національної стійкості на деокупованій території полягає і у забезпеченні можливості своєчасного виявлення загроз та ризиків віктимізації населення та вторинної окупації території [333]. Формування безпекового середовища має враховувати рівень спроможності/готовності держави забезпечувати захист гуманітарної складової політики національної безпеки [196, с. 17-18]. Повноцінна реінтеграція тимчасово окупованих територій не можлива під загрозою повторної ескалації конфлікту та відновлення воєнної агресії, отож реалізація функції забезпечення безпеки та правопорядку має довготривалі перспективи. Близькою та тісно пов'язаною, але не тотожною, з нею є стабілізаційна функція.

Стабілізаційна функція. Державна політика реінтеграції ТОТ передбачає систему заходів регулятивного і управлінського характеру, що реалізуються суб'єктами досліджуваного механізму з метою стабілізації і нормалізації обстановки на деокупованій території.

Бугайчук К. надає комплексу характеристику стабілізаційним заходам на деокупованих територіях, та розглядає їх із застосуванням широкого підходу. На думку науковця, стабілізаційні заходи на деокупованих територіях – це комплекс узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом заходів, які проводяться уповноваженими суб'єктами сектору безпеки й оборони у взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування на територіях, які перейшли під загальну юрисдикцію України та контроль її органів державної влади після тимчасової окупації. Стабілізаційні заходи поділяються на загальні та спеціальні. [27, с. 14-15]. Характерними ознаками стабілізаційних заходів є їх санкціонованість державою, правоохоронний і оборонний характер, законність, регулятивний характер, спрямованість на відновлення державної влади на деокупованих територіях [365, с. 54] Стабілізаційні заходи спрямовані не тільки на гарантування безпеки та правопорядку, вони мають широку мету.

Стабілізаційна функція в економічному аспекті полягає у підтримці високого рівня зайнятості, відрядної стабільності, у стимулюванні економічного росту [340]. Стабілізаційна функція спрямована на гарантування та унормування соціальних інститутів та всіх сфер суспільного життя.

Функція забезпечення прав і свобод людини і громадянина на деокупованій території. Ця змістовна функція передбачає відновлення, захист, охорону, гарантування прав і свобод людини і громадянина для осіб, які проживають/проживали на деокупованій території та тих, які будь-яким чином постраждали від окупації. Її реалізація потребує: гарантування доступу до правосуддя; застосування процедури конвалідації; забезпечення доступу до правової допомоги для осіб, які постраждали від порушень прав людини; розслідування кримінальних правопорушень, скоєних під час окупації; відновлення доступу до адміністративних і соціальних послуг та багато ін.

Забезпечення прав людини є широким явищем, яке передбачає і юридичні, і неюридичні засоби діяльності – політичного, ідеологічного, економічного характеру. [378, с. 29]. Але, реалізація функції забезпечення прав і свобод людини і громадянина потребує якісного інституційного забезпечення.

Функція забезпечення прав і свобод людини і громадянина тісно пов'язана з *компенсаційною функцією*, оскільки без справедливого поновлення прав людини та сатисфакції, політика реінтеграції не може досягнути своєї мети. Враховуючи масштаби матеріальної та нематеріальної шкоди, завданої окупацією, компенсаційну функцію слід виокремити як самостійну.

Компенсаційна функція полягає у відновленні незаконно порушених прав та майнових благ потерпілої особи. [47, с. 91]. Реінтеграція населення має включати комплекс заходів перехідного періоду, що передбачає правовий захист та відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, відновлення сталих економічних, соціальних та культурних зв'язків, адаптацію населення деокупованих територій до мирного життя [366]. Компенсаційна функція спрямована на мінімізацію негативних наслідків окупації.

Компенсаційна функція є важливим елементом у процесі відновлення справедливості на деокупованих територіях. Вона спрямована на відшкодування матеріальних і моральних збитків, завданих громадянам внаслідок окупації, військових дій та воєнних злочинів. Ключовими завданнями є: компенсація за зруйноване або пошкоджене майно; компенсація моральної та іншої нематеріальної шкоди; психологічна реабілітація постраждалих і забезпечення відновлення втраченого здоров'я тощо.

Фінансово-економічна функція механізму реінтеграції ТОТ передбачає заходи: фінансово-економічної та соціальної реабілітації деокупованих територій; відновлення фінансово-матеріальної спроможності територіальних громад; відновлення бюджетного процесу та оподаткування; відновлення банківської системи; повернення обігу національної валюти України; врегулювання правових проблем діяльності суб'єктів господарювання та багато ін.

Враховуючи втрату людей, складну безпекову ситуацію, слід шукати особливі інструменти стимулювання відновлення та розвитку місцевої економіки. Посилення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях є актуальним завданням [12]. Обов'язковою складовою фінансово-економічної функції має стати стимулювання до повернення на деокуповані території релокованого бізнесу, внутрішньо переміщених осіб та створення нових робочих місць.

Підводячи підсумки дослідження функцій механізму реінтеграції ТОТ України, слід вказати що їх остаточний перелік складно спрогнозувати, враховуючи незавершеність конфлікту та непередбачуваність його наслідків. Проблеми, що будуть вирішувати уповноважені суб'єкти механізму реінтеграції ТОТ визначатимуть їх зміст, межі та структуру.

Отож, запропонований перелік основних функцій не є вичерпним і стабільним. Зокрема, до вказаних функцій доцільно додати гуманітарну, контрольну, функцію міжнародного співробітництва та інші.

Українська модель відновлення територіальної цілісності та реінтеграції має ґрунтуватися на ключових позиціях та компромісах, що мають позитивний міжнародний досвід застосування та підкріплені національним і міжнародним правовим та військовим потенціалом, а також таких, що мають максимальні шанси на формування єдиної позиції України та її міжнародних партнерів і отримання позитивного результату припинення військової агресії зі сторони РФ [337]. Необхідно враховувати специфіку кожної конкретної тимчасово окупованої території, її історичні, культурні та етнічні особливості, а також потреби та інтереси населення. Такий індивідуальна підхід до кожної території може забезпечити більш ефективну реалізацію політики реінтеграції [121]. Застосування індивідуальних підходів потребує значних ресурсів – кадрових, організаційних, матеріально-фінансових і часових. Це свідчить про потребу виважених і оперативних темпів формування механізму реінтеграції ТОТ України.

На основі проведеного дослідження пропонуються наступні висновки і узагальнення:

1. Механізм реінтеграції ТОТ України є комплексною, міжгалузевою, складною системою взаємопов'язаних нормативно-правових, інституційних та процедурно-функціональних елементів, що спрямована на досягнення інтегрованості (політичної, економічної, соціальної, інформаційної та ін.) деокупованих територій в складі Української держави. Метою реінтеграції та, відповідно, всього механізму, є: відновлення державного суверенітету та державного контролю за територією; політичне, економічне, правове, соціальне, інформаційне та культурне включення (повторне) деокупованих територій до складу держави; повне та невідворотне видворення окупаційних адміністрацій та іноземних громадян; добровільне повернення вимушено переміщених осіб до місць попереднього проживання; відновлення прав і свобод громадян, які проживали в окупації, їх психологічна реабілітація та соціальна адаптація; відновлення та модернізація інфраструктури та ін. Деокупація та реінтеграція є основними послідовними процесами відновлення територіальної цілісності та контролю над окупованою територією України та її повного звільнення, повернення і включення. Завершення деокупації є необхідною передумовою процесу реінтеграції. Механізм деокупації та механізм реінтеграції ТОТ є окремими самостійними, але тісно взаємопов'язаними механізмами.

2. Пропонуються наступні ознаки механізму реінтеграції ТОТ: є системним утворенням, що складається з низки елементів; має конкретну кінцеву мету, завдання, функції; характеризується правовою регламентованістю, єдністю складових та упорядкованістю; має комплексний, міжгалузевий, публічно-правовий характер, включає в себе політичні, правові, соціальні, економічні та інші засоби; передбачає послідовні стадії юридичної діяльності уповноважених суб'єктів; має регламентовані внутрішні та зовнішні зв'язки між складовими, застосовує різноманітні методи, засоби і способи функціонування; йому притаманна стабільність та динамічність, безперервний процес трансформації; темпоральні рамки дії механізму можливо окреслити початковим та кінцевим моментом; базується на засадничих, фундаментальних ідеях та цінностях – принципах; забезпечується загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями.

3. До структури механізму реінтеграції ТОТ пропонується віднести: нормативно-правову складову (закони та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні акти), інституційну складову (система суб'єктів), організаційно-функціональну (мета, завдання, функції, процедури, засоби, методи, способи, гарантії). До основних функцій механізму реінтеграції ТОТ слід віднести: відновлювальну, регулятивну, організаційно-управлінську, координаційну, інформаційну, комунікаційну, стабілізаційну, функцію забезпечення безпеки та правопорядку, функцію забезпечення прав і свобод людини і громадянина, компенсаційну, фінансово-економічну, гуманітарну, контрольну, функцію міжнародного співробітництва.

2.2. Нормативно-правові засади механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Розуміння механізму реінтеграції ТОТ України залежить від глибинного дослідження його нормативно-правової основи.

Проблематика правового забезпечення механізму реінтеграції ТОТ полягає в тому, що цей досвід є унікальним для конкретної держави, що зіткнулась з воєнною агресією. Зарубіжний досвід правового врегулювання реінтеграції ТОТ є досить обмеженим і не завжди придатним для використання у політичному та цивілізаційному вимірі. Правові, політичні, дипломатичні засоби, що використовувались для відновлення окупованих/постраждалих територій в історичній ретроспективі не будуть релевантними для реінтеграції ТОТ України на сучасному етапі.

Окремі правові аспекти реінтеграції ТОТ України стали предметом наукової уваги таких вчених, як: Т. Анцупова, Б. Бабін, М. Баймуратов, О. Задорожній, О. Келембет, О. Копиленко, Т. Короткий, Т. Линник, Б. Логвиненко, О. Мережко, В. Мірошніченко, Л. Наливайко, Н. Камінська, Н. Ржевська, Д. Селіхов, Т. Сироїд, С. Сьомін, Н. Шаптала, Т. Шевчук та інші. Однак, не отримали наукового розкриття нормативно-правові засади механізму реінтеграції ТОТ України. Складність правового забезпечення такого механізму обумовлена неможливістю якісного

правового прогнозування, без якого неможлива послідовна нормотворчість. Все це обумовлює необхідність комплексного дослідження нормативно-правових засад механізму реінтеграції ТОТ України.

Територіальна цілісність України є фундаментальною конституційною цінністю і ключовою засадою конституційного ладу. Складна проблема відновлення територіальної цілісності та реінтеграції ТОТ України потребує цілісної і виваженої нормативно-правової основи.

Тимчасово окуповані території суттєво різняться, тому застосування єдиних універсальних підходів до їх реінтеграції неможливе. Для реінтеграції кожної окремої громади необхідні специфічні, конкретні заходи. Так, тимчасова окупація Російською Федерацією українських територій розпочалась у 2014 р. (АР Крим, м. Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей) та продовжилась у 2022 р. окупацією Київської, Сумської, Чернігівської, Харківської, Запорізької, Миколаївської, Херсонської областей. Саме двохфазність окупації, її тривалість у часі обумовлює різницю засобів та методів реінтеграції українських територій. Ці обставини впливають і на зміст механізму реінтеграції ТОТ України, множинність функцій і завдань, які він забезпечує.

Правове забезпечення – це безперервна діяльність суб'єктів права, в межах їх компетенції, зі створення правових умов, усіма правовими засобами щодо закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [137, с. 15]. Якісне правове забезпечення функціонування механізму реінтеграції ТОТ України визначає ефективність реалізації політики реінтеграції та оперативність досягнення її цілей.

Концепт правового забезпечення реінтеграції ТОТ почав формуватися з початком російської гібридної агресії. Починаючи з 2014 р., було сформовано комплекс документів, які визначають статус окупованих територій, регулюють державну політику щодо них та їх деокупації, визначають окремі питання взаємовідносин та майбутньої реінтеграції. Цей пакет документів складають умовні групи: окремі документи довгострокового планування (стратегії, концепції, доктрини тощо); закони України; підзаконні акти – постанови Верховної Ради України, укази

Президента України, постанови КМУ, нормативні акти міністерств та відомств, ухвалені на розвиток законів для регуляції окремих аспектів державної політики щодо окупованих територій [223, с. 49]. Але саме після 2022 р. основні напрями політики реінтеграції ТОТ почали чітко окреслюватись у численних нормативно-правових актах. Нині правові засади механізму реінтеграції ТОТ остаточно не сформовані, але їх кінцеве оформлення об'єктивно можливе виключно після деокупації.

Правове забезпечення механізму реінтеграції ТОТ України визначене такими нормативно-правовими актами, як: Конституція України; міжнародні акти, ратифіковані в установленому порядку; закони України та підзаконні нормативно-правові акти.

Реінтеграція пов'язана із відновленням конституційного ладу, отож основою механізму реінтеграції ТОТ України, перш за все, є конституційні норми.

Суверенітет України поширюється на всю її цілісну і недоторкану територію в межах міжнародно визнаного державного кордону. Правовий статус тимчасово окупованих територій, їх невід'ємна приналежність до України ґрунтується на Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Конституції України від 28 червня 1996 р.

Відповідно до ст. 2 Конституції України, суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Відповідно до ст. 17 Основного Закону, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [120]. Низка конституційних норм стосуються повноважень центральних органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки і територіальної цілісності.

Конституційні норми є фундаментальною основою правового статусу тимчасово окупованих територій України та відповідного механізму їх реінтеграції. Конституційні основи, в свою чергу, базуються на міжнародному праві. Реалізація політики реінтеграції ТОТ відповідає міжнародними нормативно-правовим актам та договорами, світовому досвіду справедливого вирішення збройних конфліктів.

Окупація територій України Російською Федерацією є порушенням принципів і норм міжнародного права. Міжнародно-правова основа визначення статусу окупованих територій обумовлює правові основи їх деокупації та реінтеграції. Більшість міжнародних документів, на яких базується політика деокупації та реінтеграції територій, що постраждали від конфлікту розроблена ООН та РЄ.

Набуття чужої державної території пов'язана з правом на ведення війни (*jus ad bellum*), яке з XVIII ст. поступово звужувалось, а за Паризьким пактом 1928 р. повністю заборонялось. Підтверджена ця заборона Статутом міжнародного трибуналу в Нюрнберзі та Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1946 р. Тобто посягання на територіальну цілісність іншої держави, порушення її недоторканності та цілісності є недопустимим. Виходячи із трьохчленності концепції як основи існування держави (територія, населення, держава як влада) недопустимим є посягання на будь-який із цих елементів. Очевидно, що неправомірним є проведення плебісцитів чи референдумів у регіонах, де можуть проживати національні меншини чи частина населення держави, як це мало місце в Судетській області Чехословаччини в 1938 р., в Тибеті в 1950р., Придністров'ї, Абхазії, Осетії, Донбасі і т.д. [133] Внаслідок воєнної агресії Російської Федерації проти України частина території опинилися окупованою, тому виникла необхідність визначити їх правовий статус на основі міжнародного права та Конституції і законодавства України.

Відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р. дії Російської Федерації проти України є злочином збройної агресії та порушенням умов Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. та Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.

Статус частини території України як тимчасово окупованої визначений на основі положень IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. [1], Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [86], Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.,

що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. [74]. Об'єктивною реакцією на окупацію української території стала оцінка відповідних дій Російської Федерації міжнародним співтовариством.

Ключовими документами *Організації Об'єднаних Націй*, що присвячені оцінці окупації українських територій є: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 р. № 68/262; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Стан справ у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» від 19 грудня 2016 р. № 71/205 та від 19 грудня 2017 р. № 72/190; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Проблеми милітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Україна, а також частини Чорного та Азовського морів» A/RES/73/194 (2018), A/RES/74/17 (2019), A/RES/75/29 (2020); Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України» від 2 березня 2022 р. A/RES/ES-11/1; проміжне рішення Міжнародного суду ООН від 16 березня 2022 р. щодо вторгнення Росії на територію України та інші.

Головним міжнародно-правовим документом є і залишається Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 р. № 68/262. Незважаючи на те, що в цьому документі відсутні слова «незаконна анексія» або «окупація», там зафіксовані найважливіші положення, які мали вплив на низку документів наступних років, прийнятих не лише у рамках ООН [223, с. 65]. На основі документів ООН прийнято низку рішень Радою Європи щодо оцінки безпекової ситуації в Україні та дій Російської Федерації.

Серед основних документів *Ради Європи* щодо окупації слід виділити наступні: Резолюція ПАРЄ 1988 (2014) «Останні події в Україні: виклики функціонуванню демократичних інститутів» від 9 квітня 2014 р.; Резолюція ПАРЄ 2132 (2016) «Політичні наслідки російської агресії в Україні» від 12 жовтня 2016 р.; Резолюція ПАРЄ 2133 (2016) «Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на українських територіях, непідконтрольних українській владі» від 12 жовтня 2016 р.; Резолюція ПАРЄ 2145 (2017) «Функціонування демократичних інститутів в Україні» від 25 січня 2017 р.; Резолюція 2198 (2018) та Рекомендація 2119 (2018) «Гуманітарні наслідки війни в Україні» від 23 січня 2018 р.; Резолюція ПАРЄ 2387 (2021)

«Порушення прав людини, вчинені проти кримських татар у Криму» від 23 червня 2021 р.; Висновок ПАРЄ 300 (2022) «Наслідки агресії російської федерації проти України» від 15 березня 2022 р.; Резолюції ПАРЄ 2433 (2022) і 2436 (2022), Рекомендації 2228 (2022) і 2231 (2022) «Наслідки продовження агресії російської федерації проти України: роль і відповідь Ради Європи» та «Агресія російської федерації проти України: забезпечення відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та інші міжнародні злочини» від 27 та 28 квітня 2022 р.; Резолюція ПАРЄ 2448 (2022) «Гуманітарні наслідки та внутрішня і зовнішня міграція у зв'язку з агресією російської федерації проти України» від 22 червня 2022 р.; Резолюція ПАРЄ 2463 (2022) «Подальша ескалація агресії російської федерації проти України» від 13 жовтня 2022 р.; Резолюція ПАРЄ 2482 (2023): «Правові та правозахисні аспекти агресії російської федерації проти України» від 26 січня 2023 р.; Резолюція ПАРЄ 2495 (2023) «Депортації та насильницькі переміщення українських дітей та інших цивільних осіб до російської федерації або на тимчасово окуповані території України: створення умов для їхнього безпечного повернення, припинення цих злочинів та покарання винних» від 27 квітня 2023 р.; Резолюція ПАРЄ 2506 (2023) «Політичні наслідки агресії російської федерації проти України» від 22 червня 2023 р. та ін.

Активним у підтримці відсічі Україною російської агресії є **Європейський Союз**. Окрім рішень щодо оцінки окупації частини територій України, Європейським Союзом було прийнято низку обмежувальних заходів у відповідь на російську агресію. Серед ключових слід виділити наступні Резолюції Європейського парламенту: «Про ситуацію в Україні і стан відносин між ЄС та Росією» від 18 вересня 2014 р., «Про стратегічну військову ситуацію в Чорноморському басейні після незаконної анексії Криму Росією» від 11 червня 2015 р., «Про стан політичних відносин між ЄС та Росією» від 12 березня 2019 р., «Про Росію, справу Олексія Навального, нарощування військової присутності на кордоні України та напади Росії на Чехію» від 29 квітня 2021 р. та інші. А також Рекомендації Європейського парламенту: «Про напрям політичних відносин ЄС — Росія» від 16 вересня 2021 р., «Про ситуацію на українському кордоні та на окупованих Росією територіях

України» від 16 грудня 2021 р., «Про російську агресію проти України» від 01 березня 2022 р., «Про висновки засідання Європейської ради про події війни проти України й санкції ЄС проти Росії та їх впровадження» від 07 квітня 2022 р., «Про соціально-економічні наслідки війни Росії в Україні для ЄС — посилення дієздатності ЄС» від 19 травня 2022 р., «Про боротьбу з безкарністю за воєнні злочини в Україні» від 19 травня 2022 р., «Про зовнішню, безпекову і оборонну політику ЄС внаслідок загарбницької війни Росії проти України» від 08 червня 2022 р., «Про порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до Росії та примусового усиновлення українських дітей у Росії» від 15 вересня 2022 р., «Про ескалацію Росією її загарбницької війни проти України» від 06 жовтня 2022 р., «Про визнання Російської Федерації державою-спонсором тероризму» від 23 листопада 2022 р., «Про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України» від 19 січня 2023 р., «Про рік російського вторгнення та агресивної війни проти України» від 16 лютого 2023 р., «Про відносини з Білоруссю» від 13 вересня 2023 р., «Про ефективність санкцій ЄС щодо Росії» від 09 листопада 2023 р., «Про потребу непохитної підтримки ЄС для України після двох років агресивної війни Росії проти України» від 29 лютого 2024 р., «Про необхідність безперервної підтримки України з боку ЄС» від 17 липня 2024 р. та багато ін. Крім того, ЄС є учасником Спільної декларації міжнародної Кримської платформи від 23 серпня 2021 р.

Безпекова політика Європейського Союзу передбачає стабільну і довготривалу підтримку оборони України, а також деокупації та реінтеграції ТОТ. Не зважаючи на те, що Україна поки отримала лише статус кандидата на членство в ЄС, спільні широкі зобов'язання у сфері безпеки та орієнтація України на цінності, принципи та стандарти ЄС зумовлюють регулятивний вплив вказаних документів на механізм реінтеграції ТОТ.

У випадку реінтеграції території, втрата контролю над якою відбулася через агресію іноземної держави, держава, що здійснює реінтеграцію, отримує мінімальні обов'язки перед третіми країнами та жодних – перед державою-агресоркою [6, с. 70]. Міжнародні політико-правові та нормативно-правові акти і договори підтримують наміри України деокупувати та реінтегрувати окуповані території. Але це питання по

суті є внутрішнім, тому міжнародні стандарти опосередковано сприяють його вирішенню.

Загальні міжнародні стандарти, що мають бути дотримані у процесі реінтеграції ТОТ України встановлені Загальною декларацією прав людини від 1948 р., Міжнародним пактом про громадянські та політичні права від 1966 р., Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права від 1966 р., Європейською конвенцією про права людини від 1950 р., Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 р., Конвенцією ООН про статус біженців від 1951 р., Конвенцією ООН проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання від 1984 р., Європейською конвенцією про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження чи покарання від 1987 р., Конвенцією ООН про права дитини від 1989 р., Міжнародною конвенцією про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 2010 р., Гаазькою конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 1980 р. та багатьма іншими документами.

Одним із базових міжнародних документів, що надають спеціальні стандарти реінтеграції є Комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції Організації Об'єднаних Націй від 2006 р.

Уперше ООН долучилася до роззброєння, демобілізації та реінтеграції через Спостережну місію ООН у Центральній Америці, що була розгорнута у 1989 р. Відтоді ООН провела та підтримала програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції у більш ніж 20 країнах по всьому світу і у рамках миротворчих операцій, і поза ними. Незважаючи на те, що за ці роки було накопичено значний досвід, в ООН не вистачало загальних стратегічних рамок для проведення та підтримки таких програм. Комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції були розроблені Міжвідомчою робочою групою щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції упродовж 2004–2006 років. Вони визначають напрями роботи за відповідним напрямом та слугують керівництвом для тих груп та осіб, які залучені до підготовки, імплементації та підтримки програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Підхід ООН до роззброєння, демобілізації та реінтеграції повинен

підпорядковуватися п'ятьом всеосяжним принципам: орієнтованість на населення; гнучкість, прозорість та підзвітність; здійснення під відповідальність країни; комплексний характер; належне планування [243]. Вказані Комплексні стандарти придатні та релевантні для використання під час реінтеграції ТОТ.

Історичний досвід переконливо засвідчує, що врегулювання будь-яких локальних конфліктів має починатися з припинення прямого збройного протистояння, розведення ворогуючих сторін та створення так званого «безпечного середовища» на території, яка стала ареною бойових дій. Найбільш успішно створення такого середовища відбувається за умови активної участі у цьому процесі міжнародних миротворчих місій. Україна неодноразово ініціювала направлення на територію Донбасу спеціальної міжнародної місії з військовим мандатом [379]. Перспективами міжнародного правового співробітництва у сфері реінтеграції ТОТ є і залишається залучення міжнародних перехідних адміністрацій та міжнародних менеджерів і експертів-наглядачів.

Держава, яка готується до реінтеграції, або почала її здійснення на територіях, повернутих під власний контроль, не зв'язана жодними специфічними міжнародно-правовими зобов'язаннями універсального чи колективного характеру, зокрема щодо правонаступництва та договірних зобов'язань. Реінтеграція територій породжує низку міжнародно-правових викликів, які мають різну природу на етапах підготовки до реінтеграції, під час та після відновлення контролю над територією. Основним із них є ступінь міжнародної відповідальності держави за відповідну територію та її населення до, під час та після процедури реінтеграції, а також, у певному вимірі, питання забезпечення державою правонаступництва та відповідальності приватноправового характеру [6]. Національна правова рамка є і залишається ключовою у регулюванні реінтеграції ТОТ України, а також відповідного механізму.

Отож, особливої уваги потребує саме національне законодавство та підзаконні нормативно-правові акти у сфері реінтеграції ТОТ України, що закріплюють правові основи відповідного механізму.

Документи, що закріплюють правові засади механізму реінтеграції ТОТ України можна поділити на три умовні групи: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють

правовий статус тимчасово окупованих територій України; 2) нормативно-правові акти, що визначають політику та регулюють процес реінтеграції ТОТ України; 3) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус суб'єктів механізму, які проводять реінтеграцію.

Пропонується детальніше проаналізувати вказані групи нормативно-правових актів.

1) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус ТОТ України. Активна фаза врегулювання викликів, що виникли у зв'язку з окупацією частини територій України припала на 2014 р. Розпочався процес визначення на основі міжнародного законодавства правового режиму на тимчасово окупованих територіях та їх правового статусу загалом.

Правові основи врегулювання статусу тимчасово окупованих територій України встановлені Законами України «Про державний кордон України» від 04 листопада 1991 р. [260], «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. [292], «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. [251], «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. [301], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 р. [263], «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. [259], «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. [302] та ін. Враховуючи обставини, процес оперативної розробки нормативно-правових актів з метою правового регулювання проблем, обумовлених окупацією був ситуативним, непослідовним і в результаті було допущено низку прогалин.

Виникла потреба врегулювати тимчасовий порядок організації публічної влади і діяльності органів місцевого самоврядування в окремих неокупованих районах Донецької та Луганської областей з метою створення умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки. Тому, було прийнято Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 р. [294]. Згодом було прийнято й Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 р. [252] На основі вказаного закону Президент України Указом від 5 березня 2015 р. № 123/2015 «Про утворення

військово-цивільних адміністрацій» утворив перші військово-цивільні адміністрації на базі місцевих державних адміністрацій у Донецькій та Луганській областях.

Спробу врегулювати особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованих територіях України було здійснено в Законі України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» 12 серпня 2014 р. [313] Однак з урахуванням обмежень, викликаних окупацією, закон втратив чинність від 01 липня 2021 р.

Заходи правового реагування в районі проведення антитерористичної операції і забезпечення доступу громадян та юридичних осіб до суду встановлено Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. [285]. Основою гуманітарної, соціальної та економічної політики України стосовно населення тимчасово окупованої території став Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [262]. Для забезпечення підтримки фізичних та юридичних осіб, які перебували у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення було прийнято Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02 вересня 2014 р. [320]. А з метою визначити і врегулювати вимушене внутрішнє переміщення було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [261]. Звісно, вказані закони не охоплювали всі необхідні для врегулювання питання.

Вперше комплексно було визначено особливості державної політики України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р. [295]. Після початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації і розширення окупації українських територій вказаний закон втратив чинність на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів

України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21.04.2022 р. З цього часу, особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях України визначає удосконалений Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. [262].

Саме Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. встановлено базові принципи та ідеї, які уможливають політику реінтеграції. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону тимчасово окупована Російською Федерацією територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Тимчасова окупація Російською Федерацією територій України, незалежно від її тривалості, є незаконною і не створює для Російської Федерації жодних територіальних прав. Відповідно до ст. 4-1 Закону, цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території є: 1) деокупація тимчасово окупованої території; 2) забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у передбаченому законом обсязі; 3) забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України [262]. При цьому, реінтеграція тимчасово окупованих територій не є предметом правового регулювання цього закону.

Законодавство про правовий статус тимчасово окупованих територій України доповнене та деталізоване великою кількістю підзаконних нормативно-правових актів, але ключовим документом є Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією.

Окуповані з 7 квітня 2014 р. території Донецької та Луганської областей визначались Указом Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» від 7 лютого 2019 р. № 32/2019, розробленим за поданням Міністерства оборони України та підготовленим на основі пропозицій Генерального штабу Збройних Сил України. Після початку повномасштабного вторгнення Росії Мінреінтеграції України

за погодженням з Міністерством оборони на підставі пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій веде перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих.

Наразі такі території фіксуються Наказом Мінреінтеграції № 309 від 22 грудня 2022 р. «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [222] з постійним його оновленням. Саме на основі вказаного наказу визначаються території, які підлягають реінтеграції.

Отже, нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус тимчасово окупованих територій України, створюють відправні основи і принципи для функціонування механізму реінтеграції таких територій, визначають його ключових суб'єктів та основні напрями.

2) нормативно-правові акти, що визначають політику та регулюють процес реінтеграції ТОТ України. На відміну від правового режиму на тимчасово окупованих територіях, що отримав хоч і непослідовне та несистематизоване законодавче врегулювання, реінтеграція тимчасово окупованих територій як цілісна концепція не закріплена в окремому законі. Але велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, виданих КМУ та Мінреінтеграції частково вирішує актуальні завдання, що виникають на сучасному етапі.

Досі не прийнято жодного закону, який би визначав політику реінтеграції ТОТ України, регулював би цей процес та функціонування відповідного механізму.

На розгляді у Парламенті протягом тривалого часу знаходиться значна кількість проєктів законів і постанов стосовно врегулювання питань деокупації та реінтеграції ТОТ. Активною є робота в цьому напрямі профільного Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції ТОТ України, національних меншин і міжнаціональних відносин. З-поміж законодавчих ініціатив слід виокремити проєкти законів «Про засади реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій України» (№ 5844-1), «Про особливості державної політики перехідного періоду» (№ 5844-2), «Про державну політику у сфері подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти Державного суверенітету України» (№ 5271), «Про

особливості державної політики щодо встановлення заборони для окремих категорій осіб публічних висловлювань щодо заперечення окремих міжнародних злочинів або виправдання дій їх організаторів, збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України, щодо заборони та обмеження взаємодії і зв'язків таких осіб з органами влади і посадовими особами Російської Федерації та незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованих територіях України» (№ 5165), «Про статус і соціальний захист мирних (цивільних) громадян, які постраждали внаслідок бойових дій чи збройних конфліктів» (№ 1115), «Про деокупацію (формула Свободи)» (№ 5093), «Про підвищення державної підтримки та соціального захисту осіб, які постійно проживають на території населених пунктів Луганської та Донецької областей, що розташовані на лінії зіткнення» (№ 7103) тощо. Так само численними є відповідні законопроекти про внесення змін до законів України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тощо [424]. Зауважимо, що низку законопроектів знято з розгляду після початку повномасштабного вторгнення, враховуючи зміну обставин.

Відсутність закону про реінтеграцію тимчасово окупованих територій України пояснюється складністю прогнозування відповідної політики до припинення російської агресії та деокупації.

Державна політика об'єктивується і визначається національним законодавством, частіше шляхом правового окреслення її напрямів і завдань в окремих стратегічних документах.

В Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 задекларовано, що Україна захищатиме права, свободи і законні інтереси своїх громадян на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, реалізовуватиме ініціативи щодо реінтеграції цих територій, соціального захисту та підтримки населення, яке

проживає на зазначених територіях, а також захисту прав і свобод осіб, що належать до кримськотатарського народу, караїмів і кримчаків, утримуватиме зазначені питання на міжнародному порядку денному [310]. Україна налаштована на довготривалу роботу з метою повернення окупованих територій, відновлення правопорядку та забезпечення соціального захисту громадян, які постраждали від окупації. Реінтеграція цих територій передбачає реабілітацію постраждалого населення.

Стратегічні політико-правові документи у сфері реінтеграції та деокупації тимчасово окупованих територій повсякчас створювались, починаючи з 2014 р. Але протягом 2022-2023 рр. були ухвалені виважені і більш конкретні документи, що базуються на чітких намірах стосовно воєнної та дипломатичної деокупації українських територій.

Орієнтована на реінтеграцію тимчасово окупованих територій Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 (в редакції постанови КМУ від 13 серпня 2024 р. № 940). Серед оперативних цілей та основних завдань стратегії – формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, кліматичному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах. Завданнями за напрямом «Реінтеграція деокупованих територій» є: формування кадрового резерву працівників для організації управління та надання базових послуг на деокупованих територіях; відновлення системи публічної влади на деокупованих територіях та забезпечення її стійкості; відновлення базових муніципальних та адміністративних послуг на деокупованих територіях; здійснення першочергових заходів щодо економічної та соціальної адаптації та реабілітації громадян на деокупованих територіях; створення умов для інтеграції деокупованих територій в єдиний український інформаційний простір, блокування інформаційного впливу Російської Федерації; запровадження системи ментальної реінтеграції та психологічної підтримки жителів деокупованих територій [265]. Державна стратегія регіонального розвитку України передбачає широкий комплекс заходів, спрямованих на розвиток усіх регіонів країни, включаючи реінтеграцію тимчасово окупованих територій.

Реінтеграція є одним із ключових пріоритетів цієї стратегії, оскільки без відновлення територіальної цілісності України не можливий регіональний розвиток та забезпечення сталого розвитку України.

До основних проблем, які постають після деокупації територій, відповідно до вказаної Стратегії, належать: відсутність доступу до базових житлово-комунальних, адміністративних та соціальних послуг внаслідок руйнування інженерних мереж, соціальної інфраструктури та житлового фонду, забруднення територій вибухонебезпечними предметами та пошкодження транспортної інфраструктури; дефіцит кадрів для забезпечення роботи військових адміністрацій, комунальних закладів; відсутність кваліфікованих працівників закладів соціального спрямування, в тому числі загальних та спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від ведення бойових дій [265]. Вирішення вказаних проблем простежується у підзаконних нормативно-правових актах щодо деокупації та реінтеграції ТОТ прийнятих згодом.

Одним із основних нормативно-правових актів, що вказує на алгоритм дій органів публічної влади після деокупації територій є Розпорядження КМУ «Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад» від 30 грудня 2022 р. № 1219-р.

План дій визначає комплекс першочергових дій та заходів, проведення яких є необхідним для відновлення функціонування деокупованих територій, а також встановлено відповідальних виконавців та строки виконання поставлених завдань. Реалізація затвердженого Плану дій сприяє координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів та громадських об'єднань з питань відновлення систем життєзабезпечення деокупованих територій [397]. План охоплює комплекс заходів, проте деякі завдання потребують окремих регулятивних актів та процедур через свою складність.

Так, з метою врегулювання механізму відновлення різних категорій постраждалих територій прийнято Постанову КМУ «Про затвердження порядків з

питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад» від 18 липня 2023 р. № 731. Цією постановою КМУ затвердив порядок визначення територій відновлення, а також порядки розробки, реалізації та моніторингу планів відновлення та розвитку регіонів і окремих територіальних громад. Відповідна постанова була підготовлена Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури. Прийняття порядків дозволить прискорити відновлення громад та регіонів, які постраждали внаслідок збройної агресії, зокрема, відновити об'єкти транспортної, комунальної та соціальної інфраструктури, об'єкти житлового та громадського призначення. А отже забезпечити доступ до життєво важливих послуг мешканцям постраждалих громад [398]. Відновлення інфраструктури – це основа ревіталізації деокупованих територій і одне з найскладніших для реалізації завдань. Стабілізація та реінтеграції деокупованих територій є вкрай складною в організаційному, політичному, соціальному і матеріально-фінансовому плані. Завчасна підготовка та накопичення ресурсів уможливорює її оперативне проведення.

Прикладом довгострокового планування у сфері реінтеграції ТОТ є прийняття Постанови КМУ «Про підготовку до дій зі стабілізації та реінтеграції деокупованих територій Донецької та Луганської областей» від 12 травня 2023 р. № 486 [298]. З метою проведення оперативної реінтеграції деокупованих територій, при Донецькій і Луганській обласних військових адміністраціях передбачено створення координаційних рад та груп з питань стабілізації ситуації на деокупованих територіях області. Такі органи мають розробити детальні плани дій, визначити кадрове та ресурсне забезпечення тощо.

Загалом, треба відзначити, що кожен запланований захід реінтеграції потребує залучення висококваліфікованих кадрів. Дієвість механізму реінтеграції ТОТ України залежить від якісного і оперативного кадрового забезпечення.

Для початку проведення реінтеграційних заходів мають бути заздалегідь визначені кадри. З цією метою прийнято Постанову КМУ «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України» від 23 травня 2023 р. № 524. [307]. Постановою передбачене створення резерву працівників державних органів для

роботи на деокупованих територіях. Метою створення резерву є забезпечення районних, обласних військових адміністрацій, військових адміністрацій населених пунктів, інших державних органів, які утворені або відновили роботу на деокупованих територіях України, персоналом для практичного виконання завдань і функцій держави на цих територіях. [307]. Кадрове забезпечення реінтеграції деокупованих територій є критично важливим, крім того цей процес вимагає наявності кваліфікованих фахівців у різних галузях, здатних забезпечити стабільність і нормалізацію життєдіяльності.

Одним із критеріїв реінтеграції деокупованих територій є їх ревіталізація через повторне заселення. Цей процес передбачає відновлення демографічного потенціалу території не тільки шляхом повернення вимушено переміщеного населення, а й залучення нових мешканців. Отож, в контексті правового забезпечення механізму реінтеграції ГОТ України важливі нормативно-правові акти, що забезпечують інтереси населення таких територій.

Серед основних нормативно-правових актів: Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [261], «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» від 26 січня 2022 р. [312], «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 р. [303], «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 р. [289]; Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р [316] та операційний план заходів з її реалізації у 2023-2025 рр.; Постанови КМУ «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» від 30 травня 2023 р. № 600 [280]; «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала

внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» від 05 квітня 2017 р. № 268 [281]; «Про порядок виплати пенсії та надання соціальних послуг громадянам України, які проживають на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» від 2 липня 2014 р. № 234 [299]; «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 р. № 326 [278] та ін.

Створення умов для повернення населення на тимчасово окуповані території передбачає не тільки відновлення інфраструктури, а реалізацію більш змістовно наповнених інформаційних політик. Інформаційна політика має бути спрямована на відновлення зв'язків між Українською державою та громадянами, які тривалий час перебували в умовах окупації, шляхом поширення правдивої інформації, боротьби з пропагандою та дезінформацією, а також створення умов для відчуття приналежності до України. Важливо також підтримувати громадські ініціативи, що сприяють культурному, освітньому та соціальному відновленню.

Такі заходи потребують систематизації в Стратегії інформаційної політики щодо деокупованих територій України. Документ має посилити протидію російській пропаганді та викорінення її наслідків.

Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021 закріплює стратегічну ціль щодо інформаційної реінтеграції громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях та на прилеглих до них територіях України, до загальноукраїнського інформаційного простору, а також відновлення їх права на інформацію, що дасть їм змогу підтримувати зв'язок з Україною [283]. На виконання вказаної стратегічної цілі передбачена низка рамкових завдань, але сфера інформаційної реінтеграції ТОТ потребує системних і конкретних заходів, знатних протидіяти достатньо дієвій російській пропаганді.

Послідовність у формуванні правової основи і концепції реінтеграції ТОТ України має провідне значення, але цей принцип початково не було дотримано.

Паралельно, з 2018 р. формувалося правове забезпечення деокупації та реінтеграції Криму. Серед перших спеціальних документів: Розпорядження КМУ від

28 березня 2018 р. № 218-р «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» [270] та від 27 грудня 2018 р. № 1100-р «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» [318]; Указ Президента України №117/2021 від 24 березня 2021 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 р. «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» [309] та ін. При цьому, їх реалізація виявилась не ефективною, частина програмних завдань залишилась поза увагою.

Розпорядженням КМУ від 29 вересня 2021 р. № 1171-р затверджено «План заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» [269]. У 2021 р. затвердження Плану заходів було дуже важливою подією і слугувало показником суттєвих зрушень у формуванні державної політики деокупації та реінтеграції Криму. Наповнення першої версії Плану заходів чітко визначалося домінуючим на той момент політико-дипломатичним підходом до деокупації Криму [191]. Після початку повномасштабної агресії РФ проти України розроблений в 2021 р. План заходів частково втратив актуальність, оскільки підхід держави щодо відновлення контролю над Кримом загалом змінився з політико-дипломатичного на військово-політичний, про що свідчать регулярні заяви політичного керівництва України. За таких обставин, а також у швидкоплинних умовах збройного конфлікту необхідно вже зараз готуватися до реінтеграції Криму після деокупації, яка може відбутися, у тому числі, військовим шляхом [191]. В 2023 р. План було актуалізовано Розпорядженням КМУ від 04 квітня 2023 р. № 288-р «Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Заплановані заходи були сформовані з урахуванням реалій воєнного стану. Слід визнати дещо загальний характер запланованих заходів та брак конкретних важливих рішень щодо окремих напрямів реінтеграції Криму.

План дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад, затверджений розпорядженням КМУ від 30 грудня 2022 р. № 1219-р [268] передбачено алгоритм дій органів виконавчої влади після деокупації території, що включає 131 послідовних заходів. Однак, реінтеграція тимчасово окупованого Криму потребує окремого нового стратегічного документу, оскільки застосування загальних заходів реінтеграції буде недостатньо з огляду на специфіку окупації півострову.

Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України в сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 23 серпня 2023 р. В заяві наголошено, що відновлення територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаного державного кордону, у тому числі деокупація Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також забезпечення державного суверенітету України є ключовою умовою завершення війни. З метою відновлення конституційного ладу на цій території можуть утворюватися військові, військово-цивільні адміністрації, тимчасові органи влади, юрисдикція яких поширюватиметься на всю відповідну територію. Робота представницьких органів та органів місцевого самоврядування буде відновлена невідкладно після забезпечення можливості проведення демократичних виборів. Україна реалізовуватиме політику соціокультурної реінтеграції жителів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, всіх осіб, які на законних підставах перебувають на території Кримського півострова [284]. Реінтеграція Криму – це довгостроковий і складний процес, що включає скоординовану діяльність органів публічної влади та громадянського суспільства за підтримки міжнародної спільноти. Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами для досягнення територіальної цілісності та деокупації Криму. Одним із ключових інструментів міжнародного значення є Кримська платформа, що об'єднує зусилля провідних держав для сприяння деокупації та реінтеграції півострова.

Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим спільно з низкою державних органів, громадських організацій та експертів, які опікуються

питаннями реінтеграції ТОТ, розробило аналітичний звіт «Деокупований Крим: першочергові кроки держави», де було визначено наступні першочергові заходи реінтеграції Криму одразу після його звільнення: 1) відновлення публічної влади: військових і військово-цивільних адміністрацій, державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, а також проведення виборів за міжнародними стандартами; 2) документування громадян України, які втратили або не мали документів українського зразка, паспортами та/або свідоцтвами про народження, іншими документами. Проведення верифікації правочинів; 3) відновлення правосуддя, притягнення до відповідальності винних у міжнародних злочинах та злочинах проти основ національної безпеки; 4) проведення люстрації; 5) забезпечення енергетичної незалежності, розвиток малого та середнього підприємництва, перелаштування виробничого сектору економіки за сучасними екологічними та кліматичними стандартами; 6) відновлення туризму в Криму; 7) вирішення інфраструктурних питань; 8) гуманітарна реінтеграція; 9) відновлення прав корінних народів, передусім кримськотатарського народу; 10) когнітивна деокупація [250]. Вказані рамкові положення вимагають детальної правової політики та чіткого і виваженого правового забезпечення.

Отже, політики та процесуальні аспекти реінтеграції ТОТ фрагментарно визначають підзаконні нормативно-правові акти. В цій сфері бракує єдиного систематизованого закону, який би дозволив поєднати правові засади реінтеграції в єдину систему. Наразі актуальним є ухвалення єдиної національної стратегії реінтеграції деокупованих територій України.

3) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус суб'єктів механізму, які проводять реінтеграцію. Як вже було наголошено у попередньому підрозділі, саме інституційна система механізму реінтеграції ТОТ реалізує чинне законодавство та здійснює досягнення мети реінтеграції в практичній площині. Важливим компонентом нормативно-правового забезпечення досліджуваного механізму є нормативно-правові акти, що визначають правовий статус його суб'єктів.

Серед основних нормативно-правових актів: Закони України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р. [288], «Про Кабінет Міністрів України»

від 27 лютого 2014 р. [287], «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р. [322], «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 р. [252], «Про місцеві державні адміністрації» від 09 квітня 1999 р. [291], «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. [290], «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. [311], «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. [293], «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. [306], Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-IX «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» [297], Постанова КМУ від 8 червня 2016 р. № 376 «Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України» [274], Постанова КМУ від 10 вересня 2022 р. № 1021 «Про утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій» [321] та багато ін.

Враховуючи актуальність розкриття інституційної складової механізму реінтеграції ТОТ, у наступному підрозділі їй буде надана детальна характеристика.

Українська модель реінтеграції має сприяти не тільки демілітаризації та відновленню державного контролю на цих територіях, а й запобігати виникненню сепаратистських рухів, стимулювати повернення та інтеграцію громадян в український інформаційний, культурний, економічний та політичний простір [337]. Правове забезпечення політики реінтеграції ТОТ важливо здійснювати з розрахунком на тривалу перспективу застосування з метою попередження повторного конфлікту чи ескалації.

У результаті проведеного дослідження можна запропонувати наступні висновки:

1. Правове забезпечення механізму реінтеграції ТОТ України визначене такими нормативно-правовими актами, як: Конституція України; міжнародні акти, ратифіковані в установленому порядку; закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Документи, що закріплюють правові засади механізму реінтеграції ТОТ України можна поділити на три умовні групи: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус тимчасово окупованих територій України; 2) нормативно-правові акти, що визначають політику та регулюють процес реінтеграції ТОТ України; 3) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий

статус суб'єктів механізму, які проводять реінтеграцію. Правові засади механізму реінтеграції ТОТ України остаточно не сформовані, але їх кінцеве оформлення об'єктивно можливе після деокупації.

2. Національна правова рамка є ключовою у регулюванні реінтеграції ТОТ України, а також відповідного механізму. Політику реінтеграції ТОТ України та її процесуальні аспекти визначають переважно підзаконні нормативно-правові акти. Необхідне ухвалення Національної стратегії реінтеграції деокупованих територій України та Стратегії інформаційної політики щодо деокупованих територій України.

2.3. Інституційна складова механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Для проведення реінтеграції ТОТ України необхідна ефективна правова основа, інституційне та професійне кадрове забезпечення, координація державних та міжнародних інституцій. Формування інституційного забезпечення поряд з ухваленням відповідної нормативно-правової основи є основою процесу реінтеграції.

На сьогодні в Україні мережа інституцій забезпечена завданнями та повноваженнями щодо проведення першочергових дій після деокупації територій. Але через відсутність закону про реінтеграцію та відповідних стратегічних підзаконних нормативно-правових актів, не визначеними залишаються довготривалі перспективи відновлення конкретними суб'єктами конституційного ладу на територіях, що знаходились в окупації.

Окремі аспекти інституційного забезпечення реінтеграції ТОТ України розкриті у наукових працях М. Баймуратова, П. Блохіна, К. Бугайчука, К. Братунь, С. Герасимчука, Б. Кофмана, Б. Логвиненка, В. Лупація, Я. Матійчика, В. Михальської, Є. Назимка, В. Павліченка, Т. Пономарьової, О. Саакяна, Д. Селіхова, К. Семчинського, П. Ставичного, А. Трофименка, М. Трофименка, Ю. Тищенко, М. Хилько, К. Швеця, О. Щербанюка та ін. Проте, актуальність дослідження інституційної складової механізму реінтеграції ТОТ України обумовлена тим, що це питання не отримало комплексного наукового розкриття.

Навіть під час активної фази воєнного конфлікту важливо підготувати інституційну основу реінтеграції, щоб після деокупації територій можна було оперативного розпочати цей процес.

Національні цінності, державні цінності, а також цивілізаційний вибір розвитку Української держави та суспільства – все це є предметом захисту з боку держави та суспільства. Той рівень інституціоналізації державних органів спрямованих на забезпечення національної безпеки є результуючою практичного запровадження норм Конституції України, а також конституційних законів [80, с. 27; 354]. Інституціоналізація політики реінтеграції ТОТ України – це процес, що триває з 2014 р. Він передбачає створення дієвих, стійких інституцій для повернення конституційного ладу України на території, звільнені у процесі деокупації. Створення інституційної системи для такого складного завдання як реінтеграція вимагає чіткого усвідомлення необхідного кінцевого результату, а також засобів, якими цей результат буде забезпечено.

Інститут – це сформоване системне високоорганізоване утворення, яке об'єднує діяльність людей для досягнення певної суспільної мети (суб'єктний підхід). В вузькому сенсі, інститут – це сукупність ідей, правил, норм, механізмів, які формують та розвивають певну організацію (об'єктний підхід)» [389]. Інституції отримують право на виконання публічних та імперсональних дій, спрямованих на задоволення індивідуальних і групових потреб, для регулювання поведінки членів групи [166]. Інституційне забезпечення реінтеграції ТОТ є перспективним напрямом наукових досліджень, оскільки саме від суб'єктів залежить якість реалізації відповідної політики.

Поняття «інституція», в контексті дослідження механізму ТОТ України, пропонується використовувати для позначення державних та недержавних органів, організацій, установ, підприємств та інших категорій суб'єктів, які відповідно до чинного законодавства залучені до формування та реалізації політики реінтеграції.

Інституційна складова механізму реінтеграції ТОТ України визначається як система суб'єктів (інституцій), що в єдності реалізують мету та завдання функціонування досліджуваного механізму.

Невід'ємною ознакою будь-якої інституційної системи є організаційна єдність його складових, що виражається в чіткому розмежуванні завдань та функцій окремих суб'єктів, їх одночасна взаємозалежність і взаємообумовленість та відповідальність за остаточні результати діяльності [171, с. 50.; 352]. Для дослідження інституційної складової механізму реінтеграції ТОТ України важливо розуміти її структуру, тобто систему суб'єктів з яких вона складається.

Система суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ України не закріплена в окремому законі. Основні суб'єкти, які ймовірно будуть залучені до проведення реінтеграції деокупованих територій опосередковано та фрагментарно визначені переважно в чинних підзаконних нормативно-правових актах шляхом наділення їх спеціальними завданнями. Для досягнення комплексного підходу у проведенні реінтеграційних заходів важливо окреслити систему суб'єктів реінтеграції в окремому законі про реінтеграцію тимчасово окупованих територій.

Виходячи з положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. можна виділити ключових суб'єктів, які впливають на забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях України. В Законі переважно вживається словосполучення «державні органи України», проте в його тексті прямо названі такі уповноважені суб'єкти, як: ВРУ; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; КМУ; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції) – Державна міграційна служба України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій – Мінреінтеграції України; суди; органи сектору безпеки і оборони; система надання безоплатної вторинної правничої допомоги; Центральна виборча комісія; Національний банк України; міжнародні організації та міжнародні судові інстанції. Вказані органи реалізують політику щодо тимчасово окупованих територій, тому їх можна потенційно віднести до суб'єктів реінтеграції.

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 уповноваженими на її

реалізацію є: міністерства, інші ЦОВВ; Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради; Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, районні, Київська та Севастопольська міські (військові, військово-цивільні) держадміністрації; військові (військово-цивільні) адміністрації населених пунктів; міські, селищні, сільські ради; проєкти міжнародної технічної допомоги; всеукраїнські асоціації органів місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи. Реалізація Стратегії здійснюється на основі партнерства, координації та узгодження діяльності всіх заінтересованих органів [265]. До подолання наслідків повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України та їх впливу на територіальні громади і регіони залучене Міністерство розвитку громад та територій України.

Наразі, ключовим документом, що регулює первинні реінтеграційні дії на деокупованих територіях є План дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад від 30 грудня 2022 р. № 1219-р. В плані визначено низку органів, які фактично є суб'єктами політики реінтеграції ТОТ України. Серед них: 1) *міністерства*, зокрема Мінреінтеграції України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Міністерство оборони України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство енергетики України, Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство у справах ветеранів України та ін.; 2) *інші ЦОВВ (в тому числі зі спеціальним статусом)*, зокрема Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Національна служба здоров'я України, Державна архівна служба України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державна регуляторна служба України, Державна служба зайнятості, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державна екологічна

інспекція України, Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, Національна соціальна сервісна служба України, Пенсійний фонд України, Український інститут національної пам'яті, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку та ін.; 3) *обласні військові (державні) адміністрації, військові адміністрації населених пунктів; 4) органи місцевого самоврядування; 5) органи сектору безпеки і оборони*, зокрема, Збройні сили України, Служба безпеки України, органи прокуратури, Національна поліція, Національна гвардія, Національний орган з питань протимінної діяльності, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна прикордонна служба України, Державна кримінально-виконавча служба та ін.; 6) *підприємства, установи та організації незалежно від форми власності*, зокрема: АТ «Укрзалізниця», АТ «Укрпошта», Національний банк України та державні банки, Концерн радіомовлення, радіозв'язку та телебачення, АТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України», власники автозаправних станцій, держателі (розпорядники) інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів, Координаційний центр з надання правової допомоги, державні наукові установи і центри та ін.; 7) *інституції громадянського суспільства та міжнародні організації*.

План надає найбільш повне розуміння системи суб'єктів, залучених до реінтеграції ТОТ України. Однак, і такий перелік не слід вважати вичерпним та остаточним, оскільки до цього процесу можуть у тій чи іншій мірі залучатися майже всі ЦОВВ.

Постановою КМУ від 10 вересня 2022 р. № 1021 «Про утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій» створено Координаційний штаб з питань деокупованих територій. Його метою є сприяння координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів та громадських об'єднань з питань

відновлення систем життєзабезпечення деокупованих територій [321]. Координація дій дозволяє ефективніше реагувати на виклики та реалізувати завдання щодо реінтеграції ТОТ, але важливо щоб вказаний орган забезпечував системний підхід і послідовно реалізував свої функції.

Постановою КМУ «Про підготовку до дій зі стабілізації та реінтеграції деокупованих територій Донецької та Луганської областей» від 12 травня 2023 р. № 486 [298] визначено утворення при Донецькій та Луганській обласних державних адміністраціях координаційних рад з питань стабілізації ситуації на деокупованих територіях області та їх реінтеграції, а також координаційних груп за напрямками реінтеграції.

Отож, за результатами аналізу нормативно-правових актів щодо інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ України можна зробити висновок, що до неї входять як органи загальної компетенції, так і органи спеціальної компетенції. Утворена низка спеціальних інституцій, відповідальних за реінтеграцію тимчасово окупованих територій, але їх повноваження частково не узгоджені та не конкретизовані.

В науковій літературі також відсутні цілісні концепції структури інституційного забезпечення реінтеграції ТОТ, тому для її вироблення важливо проаналізувати інституційне забезпечення національної безпеки як більш широку систему.

В залежності від завдань системи забезпечення національної безпеки виділяють: її формальну частину (органи державної влади, сили і засоби забезпечення безпеки тощо), а також неформальну (інститути громадянського суспільства, громадяни, ЗМІ тощо). Суб'єктами, що утворюють цю систему є посадові особи, органи державного управління, органи місцевого самоврядування, державні інститути, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана із забезпеченням національної безпеки. Це, зокрема: Президент України; ВРУ; КМУ; Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; вище керівництво збройних сил, спеціальних служб, інших військових формувань, утворених відповідно до чинного

законодавства, а також громадські організації і громадяни [330; 63, с. 39]. Суб'єктів забезпечення національної безпеки Кобко Є. пропонує поділяти на три групи: 1) Президент України, який забезпечує національну безпеку згідно до Основного Закону України та відповідно здійснює керівництво у сферах національної безпеки і оборони; 2) сектор безпеки і оборони; 3) державні органи та органи місцевого самоврядування, які реалізують передбачені законодавством функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони [109, с. 287]. Інституційне забезпечення реінтеграції ТОТ України є також розгалуженим і включає переважно органи спеціальної компетенції. Хоча більшість суб'єктів цих двох механізмів є спільними.

Формування і функціонування інституційних механізмів державного управління забезпеченням національної безпеки є відповіддю суб'єкта безпеки (групи, організації, держави та ін.) на соціальні виклики і загрози об'єкта, стан якого не задовольняє його. Однак розгортання діяльності, спрямованої на зміну становища об'єкта, передуює визначенню бажаної моделі майбутнього, шляхів руху до нього. Завданням інституційних механізмів державного управління забезпеченням національної безпеки є досягнення конкретних цілей забезпечення такої безпеки [144, с. 8]. Ця теза в повній мірі характеризує передумови формування інституційного забезпечення в механізмі реінтеграції ТОТ України. Для визначення суб'єктивного складу політики реінтеграції важливо розуміти, які сфери суспільного життя потребують впливу та визначитись з цілями. Внаслідок окупації вражені майже всі сфери суспільного життя, всі сфери суспільних відносин, які є об'єктами політичного впливу, тому в механізмі реінтеграції ТОТ України діють всі інституції, що відповідальні за вражені сфери.

Не доцільно говорити про остаточний перелік суб'єктів інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ, оскільки він є динамічним. До заходів реінтеграції деокупованої території може бути залучена різна кількість інституцій, залежно від характеру і наслідків окупації, її тривалості тощо. Тому в межах цього дослідження раціонально зосередити увагу на критеріях класифікації та видах таких суб'єктів.

Інституційне забезпечення має передбачати залучення органів державної влади й місцевого самоврядування у реалізацію заходів із безпечної реінтеграції на центральному, регіональному, місцевому рівнях. Насамперед це стосується профільних ЦОВВ, місцевих державних адміністрацій, місцевих рад та їхніх виконкомів. Особливої уваги вимагають і органи місцевого самоврядування, з огляду на розширення їхніх повноважень у зв'язку з процесом децентралізації в Україні [232]. Інституційне забезпечення стабілізації суспільних відносин на тимчасово окупованій території і східних регіонах України не є остаточно сформованим. Хоча і було створено Мінреінтеграції України, до завдань якого віднесено формування та реалізацію державної політики з питань тимчасово окупованої території України, кінцевою метою якої є реінтеграція зазначеної території та її населення в єдиний конституційний простір України; зокрема окремих територій Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, проте реальних повноважень та обов'язків воно не отримало [369]. Інституційне забезпечення реінтеграції ТОТ України є складною багатокомпонентною системою, яка передбачає участь інституцій двох рівнів – внутрішньодержавних (державних органів, організацій та громадянського суспільства) та зовнішніх (міжнародних інституцій та інституцій інших держав).

На думку Блохіна П., внутрішніми площадками реінтеграції ТОТ є РНБО України, профільні комісії Верховної Ради України, Рада реформ при Президентові України, Офіс реформ Кабінету Міністрів України, періодичні та постійно діючі комунікаційно-експертні площадки при низці громадських і наукових організацій [18]. Зовнішніми суб'єктами є програми та інституції ООН, РЄ, ЄС, ОБСЄ тощо, а також парламенти, уряди, державні органи та посадові особи держав-партнерів.

Суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ України понується класифікувати за наступними критеріями:

1) за характером компетенції: суб'єкти загальної компетенції (ВРУ, Президент України, КМУ, обласні військові державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та ін.), суб'єкти спеціальної компетенції (Мінреінтеграції України,

Міністерство розвитку громад та територій України, Координаційний штаб з питань деокупованих територій);

2) *за галуззю права*: суб'єкти публічного права (держава, державні органи, місцеве самоврядування та ін.), суб'єкти приватного права (фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи приватного права);

3) *за сферами діяльності, в яких спеціалізуються суб'єкти*: економіка та фінанси, соціальне забезпечення, безпека та правопорядок, відновлення інфраструктури, освіта, охорона здоров'я, екологія та багато ін.;

4) *за типом зв'язків з державою*: міжнародні інституції, державні інституції, інституції громадянського суспільства;

5) *за підставами участі у процесі реінтеграції*: зобов'язані суб'єкти (профільні державні органи, установи, організації, підприємства), уповноважені суб'єкти (не профільні державні інституції за згодою, інституції громадянського суспільства, фізичні та юридичні особи);

6) *за часом функціонування*: постійно діючі інституції, тимчасові інституції;

7) *за формами реалізації діяльності*: законодавчі, виконавчо-розпорядчі, судові, контрольні, правоохоронні, правозахисні, координаційні, дорадчі та ін.;

8) *за територією функціонування*: загальнодержавні (ВРУ, Президент України, КМУ, Мінреінтеграції України тощо), місцеві (обласні військові адміністрації, органи місцевого самоврядування).

Реінтеграція деокупованих територій розпочинається з відновлення безпеки в регіоні, поновлення органів державної влади та подальше відновлення місцевого самоврядування.

Інституційне забезпечення безпекового середовища та прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях є ключовим завданням сектору безпеки та оборони під час процесу реінтеграції. Водночас, без відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України жодна функція механізму реінтеграції не може бути реалізованою. А в умовах децентралізації влади відновлення місцевого самоврядування є основою

інституційного забезпечення подальшого розвитку деокупованих територіальних громад.

Ці питання, їх правові та інституційні аспекти заслуговують комплексної наукової уваги в останньому розділі дисертації, тому в межах цієї розвідки будуть розкриті лише окремі, ключові інституції механізму реінтеграції ТОТ України.

Першочергової уваги заслуговує парламент як ключовий суб'єкт формування політичної, ідеологічної та законодавчої основи реінтеграції ТОТ України.

Верховна Рада України залишається одним із центрів ухвалення доленосних для України рішень, що ілюструє діяльність Парламенту України у період широкомасштабної російської агресії. Парламент працює відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про організацію роботи Верховної Ради України у зв'язку з актом збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року» від 24 лютого 2022 р. № 2103-ІХ. Практика законодавчої діяльності Верховної Ради України підтверджує необхідність безперервної, стабільної та водночас безпечної роботи єдиного законодавчого органу в умовах воєнного стану [130]. Парламент реалізує стратегічно важливу функцію, яка полягає у розробці та прийнятті законів, що забезпечують комплексний підхід до реінтеграції ТОТ України і відновлення державної влади на цих територіях.

У парламенті діє Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції ТОТ України, національних меншин і міжнаціональних відносин. До предмету його відання віднесено: політику з питань тимчасово окупованих територій України; реінтеграцію населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях України; реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання; відновлення та розвиток деокупованих територій України; захист прав і свобод осіб, які порушено внаслідок тимчасової окупації частини території України або втрати контролю над її частиною; реалізацію прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України [297]. Вказаний парламентський комітет є однією із ключових інституцій у механізмі реінтеграції ТОТ України.

Верховна Рада України здійснює контроль за виконанням законів та за реалізацією політики реінтеграції ТОТ України як безпосередньо, так і через парламентські комітети та омбудсмена.

Враховуючи специфіку вказаного Комітету, у частині контрольної функції, важливу роль відіграє його взаємодія з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Необхідність у плідній взаємодії даного комітету з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини зумовлене метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений [371, с. 36]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини також реалізує свої безпосередні повноваження у процесі реінтеграції ТОТ України, зокрема щодо гарантування та захисту прав громадян, які проживають на таких територіях чи постраждали від окупації.

Реінтеграція так чи інакше пов'язана з відновленням, дотриманням і захистом прав людини, але окремі заходи можуть призводити і до їх порушення. Омбудсмен завдяки своїм контрольним повноваженням, а також повноваженням щодо перевірки стану додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина державними органами має збалансовувати процес реінтеграції.

Робота омбудсмена спрямована й на забезпечення прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб [199; 200, с. 497]. Їх повернення на попередні місця проживання є однією з складних і актуальних проблем забезпечення прав людини в цілому.

Крім того, в умовах відсічі російської агресії та подолання її наслідків, український парламент як представницький орган здійснює активну міжнародну співпрацю: ратифікує міжнародні договори, що стосуються відновлення суверенітету України та співпраці з міжнародними організаціями; інтегрує стандарти і принципи Європейського Союзу щодо відновлення верховенства права на деокупованих територіях та ін.

Президенту України як главі держави, гаранту того, що зберігатиметься державний суверенітет, територіальна цілісність країни, додержуватимуться Конституція України, людські і громадянські права і свободи, Верховному Головнокомандувачу ЗСУ і Голові РНБО належить займатися загальним керівництвом у галузях нацбезпеки та оборони України [427]. Реінтеграція тимчасово

окупованих територій України є предметом уваги Глави держави у зв'язку з його повноваженнями та завданнями у безпековій сфері.

Президент України фактично очолює процес відновлення контролю над окупованими територіями та проведення майбутньої реінтеграції деокупованих територій. Спільно з ВРУ та КМУ він розробляє закони та стратегічні нормативно-правові акти щодо реінтеграції деокупованих територій.

Предметом дипломатичної роботи Президента України, також, є організація міжнародної підтримки України для відновлення територіальної цілісності шляхом деокупації та реінтеграції.

У системі забезпечення національної безпеки і оборони України важливу роль грає РНБО, яка приймає рішення щодо основних напрямів політики держави з питань забезпечення національної безпеки, виконання яких покладається на суб'єктів забезпечення національної безпеки у спосіб та в межах їхніх повноважень [25, с. 184]. Саме РНБО здійснює пошук рішень щодо основних актуальних завдань реінтеграції ТОТ, виступає розробником сценаріїв реінтеграції та представляє свої напрацювання Главі держави.

При Главі держави діє Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим у Сімферополі та Експертна рада при Представництві Президента України в Автономній Республіці Крим. На Представництво покладено завдання підтримувати та забезпечувати політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які проживають на окупованому півострові; здійснювати моніторинг дотримання їхніх прав і законних інтересів; вивчати соціально-економічні та політичні процеси в окупованому Криму; готувати відповідні аналітичні матеріали та подавати їх на розгляд Президенту України тощо. Місією Представництва є допомогти повернути Кримський півострів та відновити територіальну цілісність України, як втілення національної ідеї держави і суспільства. У 2021 р. на базі Представництва було створено Офіс Кримської платформи для забезпечення ефективного виконання Україною своїх зобов'язань у рамках Кримської платформи [304]. Правові основи діяльності Представництва передбачені Законом України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці

Крим» від 02 березня 2000 р. [305] та Указом Президента України «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» від 17 жовтня 2019 р. № 758/2019 [228]. Хоча вказані нормативно-правові акти не передбачають вагомих повноважень Представництва щодо реінтеграції тимчасово окупованого Криму, цей державний орган став платформою для вироблення концептуальних правових та організаційних основ політики майбутньої реінтеграції АРК.

Слід вказати, що подібна інституція створена і при Уповноваженому ВРУ з прав людини – Представник Уповноваженого з прав жителів АРК та міста Севастополя та Експертна ради при ньому. Отож, представництво щодо АРК діє і при парламенті, і при президентові. І хоча ці дві інституції задумані як такі, що мають різне спрямування роботи і завдання, наразі слід говорити про їх суттєву схожість.

Безумовно найширшими повноваженнями щодо реінтеграції ТОТ України наділений уряд та виконавча гілка влади загалом. Фактично саме урядова вертикаль буде проводити реінтеграцію та в практичній площині досягати необхідної мети – повернення деокупованих територій до складу Української держави та відновлення конституційного ладу. В інституційній складовій механізмі реінтеграції ТОТ України саме система органів виконавчої влади є наймасштабнішою.

За урядом закріплено повноваження у сфері реінтеграції ТОТ Законами України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р., «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. та іншими нормативно-правовими актами. Уряд наділений широкими нормотворчими та установчими, а також управлінськими, координаційними, моніторинговими, інформаційними, контрольними повноваженнями у цій сфері.

У Плані пріоритетних дій Уряду на 2024 рік, затвердженому розпорядженням КМУ від 16 лютого 2024 р. № 137-р щодо реінтеграції ТОТ закріплено низку заходів, що, однак, не пов'язані системними зв'язками. Але, стратегічним кроком КМУ в 2024 р. визначено схвалення Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій України та затвердження операційного плану заходів з її реалізації (п. 255), а також прийняття постанови про затвердження

Порядку проведення моніторингу стану дотримання прав і свобод людини і громадянина та міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованій території України (п. 299) [272]. Саме КМУ ухвалює ключові підзаконні нормативно-правові акти з питань реінтеграції ТОТ, які наразі закріплюють основні її етапи.

З 2014 р. центральними органами виконавчої влади з питань тимчасово окупованих територій, їх відновлення та реінтеграції були Державне агентство з питань відновлення Донбасу та Державна служба України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. В 2016 р. КМУ було ліквідовано ці інституції та утворено спеціальний центральний орган виконавчої влади з питань тимчасово окупованої території України – Мінреінтеграції України.

Мінреінтеграції є головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої РФ території України, а також прилеглих до неї територій, дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України, інформаційного суверенітету України, у сфері захисту прав примусово переміщених (депортованих) осіб, зокрема захисту прав осіб, депортованих за національною ознакою [274]. Серед завдань Мінреінтеграції – забезпечення формування та реалізація державної політики: з питань тимчасово окупованої території та захисту прав населення, що на ній проживає, кінцевою метою якої є їх реінтеграція в єдиний правовий, інформаційний, соціально-економічний, культурний, освітній простір України; відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України; відновлення та розбудови миру; розвитку тимчасово окупованої території після її реінтеграції, а також прилеглих до неї територій та ін. [274]. Відповідно до покладених завдань Мінреінтеграції реалізує масив повноважень, зокрема, нормотворчі та повноваження зі стратегічного планування, координаційні, гуманітарні, контрольні, правозахисні, правовідновлювальні та правозабезпечувальні, моніторингові, інформаційні, організаційні, фінансові та інвестиційні, консультативні, повноваження щодо взаємодії з партнерськими організаціями та багато інших.

Характер повоєнного відновлення територій та реінтеграції населення такий, що держава має вирішити низку соціальних проблем і завдань. Громадяни на

деокупованих територіях, а також ті, що виявлять бажання повернутися на деокуповану територію потребуватимуть низки адміністративних і соціальних послуг. Одним із основних уповноважених суб'єктів у цій сфері є Міністерство соціальної політики України, що також є активним учасником процесу реінтеграції через адміністрування надання соціальної підтримки населенню.

Відповідно до Положення про Міністерство соціальної політики України, затвердженого Постановою КМУ від 17 червня 2015 р. № 423 Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ і який забезпечує формування та реалізацію державної політики, зокрема, у сфері соціальної політики, соціального захисту населення, волонтерської діяльності та у сфері гуманітарної допомоги [276]. Міністерство соціальної політики України спрямовує свою діяльність на підтримку вразливих груп населення, які постраждали від війни. У процесі реінтеграції, особливо на первинних її етапах, гуманітарна діяльність Мінсоцполітики потребуватиме активізації.

Ще одним центральним органом виконавчої влади, який серед іншого забезпечує формування та реалізує державну політику з відновлення регіонів, територій та інфраструктури, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України є Міністерство розвитку громад та територій України. Міністерство відновлення забезпечує формування державної політики у сфері ведення та функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України [275]. До повноважень Міністерства відновлення віднесено розвиток місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою – основних складових реінтеграції ТОТ України.

Міністерство відновлення реалізує Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, предметом якої є, зокрема, реінтеграція тимчасово окупованих територій України.

Отже, Мінреінтеграції та Міністерство відновлення є органами спеціальної компетенції у сфері відновлення та реінтеграції ТОТ України. Вони займають особливу нішу в інституційній складовій досліджуваного механізму. Але реалізація цієї політики, як вже було зазначено, вимагає комплексного підходу і одночасного вирішення проблем різного характеру. Тому серед ключових ЦОВВ, які долучаються до реалізації політики реінтеграції ТОТ в межах своїх повноважень, відносяться зокрема: Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство юстиції України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство енергетики України, Міністерство економіки України та ін.

Особливої ваги у реалізації політики безпечної реінтеграції набуває створення активних комунікативних майданчиків взаємодії Президента України, Верховної Ради України, Уряду — робочі наради, спільні засідання за участі Президента України, профільних міністрів, керівників парламентських фракцій, членів профільного Комітету ВРУ, а також активізація ролі Ради національної безпеки і оборони України як органу міжінституційної взаємодії вищих органів влади з безпекових, інформаційних, інших аспектів реінтеграції [232]. В умовах множинності суб'єктів, залучених до проведення реінтеграції, виправданим є функціонування Координаційного штабу з питань деокупованих територій та включення до його структури представників усіх інституцій, що наділені повноваженнями у сфері реінтеграції.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій України потребує реальних, своєчасних і цілеспрямованих дій та заходів. Проводити на практиці реінтеграцію тимчасово окупованих територій України будуть місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування (там де вони існують), а також державні та комунальні підприємства, установи та організації. За згодою долучатимуться інституції громадянського суспільства, міжнародні організації, фізичні особи.

Одним із першочергових кроків після деокупації та стабілізації безпеки в деокупованих регіонах є відновлення роботи військових (військово-цивільних)

адміністрацій населених пунктів там, де вони не працювали та забезпечення роботи на деокупованих територіях тих адміністрацій, які працювали.

Робота Донецької та Луганської обласних військових адміністрацій (а також ОВА інших частково окупованих регіонів) та більшої частини районних військових адміністрацій не припинялась протягом всього терміну російської окупації. Але в Україні залишається неврегульованим формат майбутньої державної інституції для деокупованого Криму.

КМУ вніс до парламенту проєкт Закону України №11064 «Про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо особливостей відновлення публічної влади в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі». Законопроєктом запропоновано утворення на перехідний період Військової адміністрації Автономної Республіки Крим, Севастопольської міської військової адміністрації та районних військових адміністрацій Автономної Республіки Крим, а також порядок їх утворення та повноваження [326]. Новостворені адміністрації відповідно до своїх повноважень будуть проводити реінтеграцію Автономної Республіки Крим аж до виборів депутатів Верховної Ради АРК. Прийняття вказаного законопроєкту є одним із головних підготовчих заходів до реінтеграції Криму.

Індикатором відновлення тимчасово окупованих територій, досягнення належного рівня їх життєдіяльності є відновлення місцевого самоврядування, яке спільно з місцевими органами державної влади спроможне найефективніше реінтегрувати деокуповані громади.

Відновлення органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях має бути пріоритетом для держави. При цьому, органи місцевого самоврядування не наділені спеціальними повноваженнями у сфері реінтеграції деокупованих громад, а їх інституційний потенціал і можливості потребують суттєвого правового посилення, особливо в умовах децентралізації влади.

Якщо діяльність органів держави здебільшого забезпечена відповідними компетенційними повноваженнями в умовах екстраординарного функціонування державності, зокрема в умовах воєнного стану, то такого не можна сказати стосовно органів місцевого самоврядування. В умовах воєнного стану органи місцевого

самоврядування фактично позбавлені більшості своїх компетенційних повноважень через діяльність військових адміністрацій, що діють у цей період замість виконавчих органів місцевого самоврядування. Аналіз існуючих компетенційних повноважень органів місцевого самоврядування свідчить про те, що немає цільових повноважень, спрямованих на вирішення завдань повоєнного відновлення держави. [8, с. 30; 197]. Крім того, місцеве самоврядування на деокупованих територіях подекуди втратило свої матеріально-фінансові основи існування, що також потребуватиме державного регулювання.

Фіналізація реінтеграції деокупованих територій України передбачає повний перехід публічної влади від військових адміністрацій до органів місцевого самоврядування, утворених після місцевих виборів, проведених відповідно до Конституції України.

Баймуратов М. та Кофман Б. констатують, що: участь органів місцевого самоврядування у повоєнному відновленні територіальних громад в Україні не має альтернативи; держава створює відповідні позитивні умови організаційного та нормативного характеру для участі органів місцевого самоврядування у процесі повоєнного відновлення громад; органи місцевого самоврядування у процесі повоєнного відновлення територіальних громад набувають суттєвої самостійності щодо формування локальних програм відновлення територій і реанімації громад та пошуку партнерів-донорів для участі в цьому процесі; органи місцевого самоврядування не володіють необхідними компетенційними повноваженнями щодо участі в профільному процесі [8, с. 37]. Потенціал органів місцевого самоврядування як суб'єктів проведення реінтеграції ТОТ проявляється через їх безпосередню наближеність до громадян. Громадяни на деокупованих територіях більше довірятимуть тим посадовим особам, яких обрали самостійно на прозорих і вільних виборах.

Магістральним завданням сектору безпеки і оборони є проведення деокупації, за якою слідує реінтеграція звільнених територій України. Деокупація полягає у звільненні окупованих територій держави силами армії, поліції та спеціальних

служб [223; 356]. Але значення сектору безпеки і оборони є надзвичайно високим і в процесі реінтеграції, в тому числі у тривалій перспективі.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. до складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику [292]. Вказаних суб'єктів можна частково віднести до інституційної системи механізму реінтеграції ГОТ України.

Під час встановлення правопорядку на територіях, що перебували в зоні збройного конфлікту та бойових дій, виникла потреба у формуванні спеціальних правоохоронних підрозділів, які мали виконувати поліцейські функції разом із місцевими підрозділами поліції або замість них [27]. Реалізація державної політики у сфері національної безпеки і оборони на деокупованій території потребує наявності у представників органів правопорядку здатності до вирішення проблем організаційно-правового характеру з метою забезпечення максимальної оперативності й результативності, якої буде достатньо для захисту національних інтересів громадян та відновлення безпекового середовища на деокупованих територіях. Здійснюючи правоохоронну функцію, сектор безпеки в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану повинен мати відповідний операційно-стратегічний потенціал, здатний забезпечити стабільний розвиток держави й суспільства шляхом підвищення рівня державної і громадської безпеки на деокупованих територіях як під час збройного конфлікту, так і після його припинення [196]. Інституційна та кадрова

спроможність сектору безпеки вимагає посилення з урахуванням довготривалого забезпечення високого рівня стабільної безпеки аж до завершення реінтеграції.

Відновлення правопорядку та верховенства права залежить не лише від сектору безпеки і оборони, а й від судових та правозахисних інституцій.

Після завершення конфлікту виникне потреба подолати наслідки масштабних правопорушень, що обумовлює запровадження механізму перехідного правосуддя.

Концепція перехідного правосуддя має включати в себе чотири напрямки роботи: відшкодування шкоди постраждалим від конфлікту; притягнення винних осіб до відповідальності та запобігання безкарності; забезпечення права на правду про збройний конфлікт; впровадження заходів з недопущення виникнення конфлікту в майбутньому. [359]. Міжнародним досвідом не сформовано єдиної концепції перехідного правосуддя, тому впровадження певної моделі в кожній країні завжди буде мати свої певні особливості, які будуть залежати від особливостей країни, суспільства, етнічних, релігійних і гендерних чинників [52, с. 313]. Для впровадження концепції перехідного правосуддя в Україні його правові засади мають бути вироблені завчасно, до завершення конфлікту.

В межах цього дослідження цікавить саме суб'єктивний склад концепції перехідного правосуддя.

Правосуддя перехідного періоду включає в себе широкий за обсягом і змістом комплекс заходів, які покликані сприяти державі і суспільству перейти від масштабних порушень прав людини до сталого миру та верховенства права. Зокрема, це такі дії, як розпуск воєнізованих груп, скасування правових норм, прийнятих в період збройного конфлікту і звільнення високопосадовців, відповідальних за серйозні порушення прав людини, питання щодо юридичних механізмів компенсації майнової шкоди потерпілим від збройного конфлікту та окупації, а також стосовно розробки сучасної системи верифікації особистих даних громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей та Криму [52, с. 313]. Отже, основними суб'єктами реалізації завдань перехідного правосуддя є Міністерство юстиції України, судові органи, правоохоронні органи,

прокуратура, правозахисні органи – адвокатура, система надання безоплатної правничої допомоги та ін.

Успішна реалізація політики безпечної реінтеграції неможлива без залучення громадських інститутів, міжнародних організацій. Особливо, якщо зважати, що в Україні дуже активні волонтерські організації, організації воїнів АТО, переселенців, які активно працюють із цільовими групами реінтеграційної політики. Формами залучення громадських і міжнародних організацій у політику безпечної реінтеграції може бути організація міжрегіональних обмінів, участь у робочих групах із розробки державних, регіональних і місцевих програм, проведення громадської експертизи тощо [232]. З 2014 р. в Україні діє велика кількість інститутів громадянського суспільства, які присвячують свою діяльність вирішенню гуманітарних, економічних, правових, соціальних та інших проблем, обумовлених російською агресією.

Успішно працює низка провідних громадських та благодійних організацій які демонструють масштабні результати діяльності та здійснюють реальний вплив на суспільне життя. Серед них: Благодійний фонд «Повернись живим», Благодійний фонд «Карітас Україна», Благодійний фонд «Право на захист», ГО «Центр прав людини ZMINA», ГО «Донбас SOS», ГО «Крим SOS», ГО «Схід SOS», Платформа «United 24», Благодійна платформа «Dobro.ua» та багато інших.

Наразі, у сфері реінтеграції ТОТ України найбільше представлено громадських організацій, які працюють з питань реінтеграції Криму.

Громадські організації здійснюють діяльність у найрізноманітніших сферах, зокрема, у сфері відновлення територій, постраждалих від збройного конфлікту; захисту прав внутрішньо переміщених осіб та мешканців окупованих територій; формування політики реінтеграції ТОТ. Допомога армії та постраждалим від російської агресії стали головними напрямками для 43% громадських і благодійних організацій. Українське суспільство швидко відреагувало на актуальні виклики сьогодення. Згідно з даними 65,1% організацій, створених після початку повномасштабної війни, зосереджені на допомозі армії і 61,8% – на підтримці постраждалих від війни [357]. Ймовірно, після завершення війни громадські

організації скоригують сферу своєї діяльності відповідно до актуальних потреб відновлення України.

Соціальні дослідження демонструють, що 52.4% громадських та благодійних організацій точно планують долучитися до громадських ініціатив у відбудові інфраструктури після війни, 27.6% скоріше за все планують долучитися. Загалом 87.7% громадських і благодійних організацій України планують долучитися до громадських ініціатив у гуманітарній допомозі після війни [50, с. 11]. Проте, важливі і нематеріальні проекти громадського сектору, зокрема у сфері правозахисту, соціальної реабілітації та ментальної інтеграції.

Вплив правозахисних неурядових організацій на процес деокупації та реінтеграції зображують через ряд основних форм діяльності організацій, а саме: міжнародну адвокацію; моніторинг ситуації з правами людини (в т. ч. щодо дітей, корінних народів та національних меншин); документування злочинів вчинених воєнними злочинцями; підтримку та захист постраждалих від репресій. Міжнародна адвокація полягає у діяльності правозахисних неурядових організацій на міжнародних майданчиках для привернення уваги спільноти до ситуації і заручення підтримкою міжнародних партнерів [434]. В умовах численних порушень прав людини, яких зазнали громадяни через російську окупацію, міжнародні адвокації лише набуватимуть актуальності.

В сучасному тісному глобалізованому світі наявний високий потенціал застосування міжнародної підтримки в протидії неправомірній воєнній агресії однієї країни відносно іншої. Саме цю можливість Україна використовує якнайкраще та визначила її наріжним каменем своєї політики вгамування агресора. Як прямим, так і опосередкованим підсумком звернень вищих органів законодавчої влади до ООН, Європейського Парламенту, парламентських асамблей Ради Європи, НАТО, ОБСЄ, ГУАМ, урядів та національних парламентів провідних держав світу [17]. Постконфліктна територія є найбільш сприятливим політичним простором для здійснення діяльності міжнародних організацій як із погляду їх статутної діяльності, так і з погляду можливості впливу на постконфліктну територію внаслідок значної потреби у фінансуванні відновлення такої території [426, с. 62]. Слід відмітити, що

міжнародна допомога Україні, що здійснюється безпосередньо міжнародними та зарубіжними інституціями на деокупованих територіях є критично важливою. Позитивно те, що вона продовжує збільшуватися у відповідь на нові потреби.

Така підтримка цілеспрямована та побудована за моделями, які охоплюють багаторічні практики управління постконфліктними територіями, напрацьовані в різних куточках світу та вдосконалені за результатами системної роботи профільних організацій [186]. Міжнародна підтримка впливає із зобов'язань міжнародних організацій та окремих держав світу перед Україною, а також базується на власній ініціативі суб'єктів міжнародного права чи здійснюється на оплатній основі. Але, враховуючи, що політика реінтеграції ТОТ є внутрішньою, то участь у ній міжнародних інституцій здійснюється переважно за згодою.

Основними напрямками діяльності міжнародних інституцій в рамках механізму реінтеграції ТОТ є: підтримка мирного врегулювання; подолання наслідків бойових дій; відновлення територій та інфраструктури; зміцнення територіальних громад; забезпечення доступу громадян до основних послуг; гуманітарні операції та забезпечення прав людини; розвиток людського капіталу та соціальної інклюзії; економічна стабілізація; вирішення екологічних наслідків бойових дій та ін.

Проводячи паралелі між війною на південному сході України та іншими територіальними конфліктами все частіше в науковому середовищі звертають увагу на її спільні риси з хорватсько-сербським конфліктом, пропонуючи використовувати для деокупації Донбасу саме «хорватський сценарій». Ескалація конфлікту та загибель мирного населення поряд з неспроможністю Європейської спільноти зупинити військові дії призвели до активізації зусиль з вирішення конфлікту з боку ООН [195; 480; 390]. Залучення міжнародних місій для стабілізації і контролю за безпекою в деокупованих регіонах сприяє оперативному та безпечному проведенню реінтеграції під наглядом незалежних спостерігачів.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій це складний процес, який потребує об'єднання зусиль державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян. Значно посилять цей тандем представники академічної спільноти, які можуть запропонувати науковий погляд на

різні економічні та соціальні явища. Впливають на розвиток громад, в тому числі соціально-економічний, їх трансформацію, сприяють реінтеграції окупованих територій проведення наукових досліджень, наукового супроводу діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, міжнародні проекти тощо [393]. Процес реінтеграції ТОТ України представляє собою перспективний і актуальний напрям наукових досліджень. Завданням наукової спільноти є розробка наукових основ правового врегулювання та практичного проведення реінтеграційних заходів.

Підводячи підсумки дослідження інституційної складової механізму реінтеграції ТОТ України слід визнати її провідне значення у процесі реінтеграції. Система інституцій механізму є широкою і розгалуженою, тому для її ефективності важливе якісне правове забезпечення та чітка, спроможна координація.

На основі проведеного дослідження пропонуються наступні висновки:

1. Інституційна складова механізму реінтеграції ТОТ України визначається як система суб'єктів (інституцій), що в єдності реалізують мету та завдання функціонування досліджуваного механізму. Перелік суб'єктів інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ України є динамічним. Внаслідок окупації вражені майже всі сфери суспільного життя, всі сфери суспільних відносин, які є об'єктами політичного впливу, тому в механізмі реінтеграції ТОТ України діють всі інституції, що відповідальні за вражені сфери. До заходів реінтеграції деокупованої території може бути залучена різна кількість інституцій залежно від характеру і наслідків окупації, її тривалості тощо.

2. Інституційна складова механізму реінтеграції ТОТ України включає наступних суб'єктів: 1) Верховна Рада України, парламентські комітети, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 2) Президент України, Рада національної безпеки та оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; 3) КМУ, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (в тому числі зі спеціальним статусом); 4) обласні військові (державні) адміністрації, військові адміністрації населених пунктів; 5) органи місцевого самоврядування; 5) органи сектору безпеки і оборони; 6) підприємства, установи та організації незалежно від форми власності; 7) інститути громадянського суспільства та

міжнародні проекти, фонди, організації; 8) фізичні особи – фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства). До інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ України входять як органи загальної компетенції, так і органи спеціальної компетенції. Утворена низка спеціальних інституцій, відповідальних за реінтеграцію тимчасово окупованих територій, але їх повноваження частково не узгоджені та не конкретизовані.

3. Суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ України пропонується класифікувати за наступними критеріями: 1) *за характером компетенції*: суб'єкти загальної компетенції (ВРУ, Президент України, КМУ, обласні військові державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та ін.), суб'єкти спеціальної компетенції (Мінреінтеграції України, Міністерство розвитку громад та територій України, Координаційний штаб з питань деокупованих територій); 2) *за галуззю права*: суб'єкти публічного права (держава, державні органи, місцеве самоврядування та ін.), суб'єкти приватного права (фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи приватного права); 3) *за сферами діяльності, в яких спеціалізуються суб'єкти*: економіка та фінанси, соціальне забезпечення, безпека та правопорядок, відновлення інфраструктури, освіта, охорона здоров'я, екологія та багато ін.; 4) *за типом зв'язків з державою*: міжнародні інституції, державні інституції, інституції громадянського суспільства; 5) *за підставами участі у процесі реінтеграції*: зобов'язані суб'єкти (профільні державні органи, установи, організації, підприємства), уповноважені суб'єкти (не профільні державні інституції за згодою, інституції громадянського суспільства, фізичні та юридичні особи); 6) *за часом функціонування*: постійно діючі інституції, тимчасові інституції; 7) *за формами реалізації діяльності*: законодавчі, виконавчо-розпорядчі, судові, контрольні, правоохоронні, правозахисні, координаційні, дорадчі та ін.; 8) *за територією функціонування*: загальнодержавні (ВРУ, Президент України, КМУ, Мінреінтеграції України тощо), місцеві (обласні військові адміністрації, органи місцевого самоврядування).

Висновки до другого розділу

1. Механізм реінтеграції ТОТ України є комплексною, міжгалузевою, складною системою взаємопов'язаних нормативно-правових, інституційних та процедурно-функціональних елементів, що спрямована на досягнення інтегрованості (політичної, економічної, соціальної, інформаційної та ін.) деокупованих територій в складі Української держави. Його ознаки: є системним утворенням, що складається з низки елементів; має конкретну кінцеву мету, завдання, функції; характеризується правовою регламентованістю, єдністю складових та упорядкованістю; має комплексний, міжгалузевий, публічно-правовий характер, включає в себе політичні, правові, соціальні, економічні та інші засоби; передбачає послідовні стадії юридичної діяльності уповноважених суб'єктів; має регламентовані внутрішні та зовнішні зв'язки між складовими, застосовує різноманітні методи, засоби і способи функціонування; йому притаманна стабільність та динамічність, безперервний процес трансформації; темпоральні рамки дії механізму можливо окреслити початковим та кінцевим моментом; базується на засадничих, фундаментальних ідеях та цінностях – принципах; забезпечується загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями. До структури механізму реінтеграції ТОТ віднесено нормативно-правову, інституційну (система суб'єктів) та організаційно-функціональну (мета, завдання, функції, процедури, засоби, методи, способи, гарантії) складові. Функції механізму реінтеграції ТОТ: відновлювальна, регулятивна, організаційно-управлінська, координаційна, інформаційна, комунікаційна, стабілізаційна, функція забезпечення безпеки та правопорядку, функція забезпечення прав і свобод людини і громадянина, компенсаційна, фінансово-економічна, гуманітарна, контрольна, функція міжнародного співробітництва.

2. Правове забезпечення механізму реінтеграції ТОТ України визначене такими нормативно-правовими актами, як: Конституція України; міжнародні акти, ратифіковані в установленому порядку; закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Документи, що закріплюють правові засади механізму реінтеграції ТОТ України поділено на три умовні групи: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють

правовий статус тимчасово окупованих територій України; 2) нормативно-правові акти, що визначають політику та регулюють процес реінтеграції ТОТ України; 3) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус суб'єктів механізму, які проводять реінтеграцію. Правові засади механізму реінтеграції ТОТ України остаточно не сформовані, але їх кінцеве оформлення об'єктивно можливе після деокупації. Національна правова рамка є ключовою у регулюванні реінтеграції ТОТ України, а також відповідного механізму. Політику реінтеграції ТОТ України та її процесуальні аспекти визначають переважно підзаконні нормативно-правові акти. Необхідне ухвалення Національної стратегії реінтеграції деокупованих територій України та Стратегії інформаційної політики щодо деокупованих територій України.

3. Інституційна складова механізму реінтеграції ТОТ України визначається як система суб'єктів (інституцій), що в єдності реалізують мету та завдання функціонування досліджуваного механізму. До інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ України входять органи загальної та спеціальної компетенції, але їх повноваження частково не узгоджені та не конкретизовані. Суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ України класифіковано за такими критеріями: 1) *за характером компетенції*: суб'єкти загальної компетенції (ВРУ, Президент України, КМУ, обласні військові державні адміністрації, ОМС та ін.), суб'єкти спеціальної компетенції (Мінреінтеграції України, Міністерство розвитку громад та територій України, Координаційний штаб з питань деокупованих територій); 2) *за галуззю права*: суб'єкти публічного права (держава, державні органи, місцеве самоврядування та ін.), суб'єкти приватного права (фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи приватного права); 3) *за сферами діяльності, в яких спеціалізуються суб'єкти*: економіка та фінанси, соціальне забезпечення, безпека та правопорядок, відновлення інфраструктури, освіта та ін.; 4) *за типом зв'язків з державою*: міжнародні інституції, державні інституції, інституції громадянського суспільства; 5) *за підставами участі у процесі реінтеграції*: зобов'язані суб'єкти (профільні державні органи, установи, організації, підприємства), уповноважені суб'єкти (не профільні державні інституції за згодою, інституції громадянського суспільства, фізичні та юридичні особи); 6) *за часом функціонування*: постійно діючі

та тимчасові інституції; 7) *за формами реалізації діяльності*: законодавчі, виконавчо-розпорядчі, судові, контрольні, правоохоронні, правозахисні, координаційні, дорадчі та ін.; 8) *за територією функціонування*: загальнодержавні (ВРУ, Президент України, КМУ, Мінреінтеграції України тощо), місцеві (обласні військові адміністрації, ОМС).

РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

3.1. Формування безпекового середовища та права людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях

Питання формування безпекового середовища для людини завжди було актуальним. У різні періоди розвитку суспільства та держави певні права людини і громадянина привертали підвищену увагу як громадськості, так і відповідних владних інституцій. Сьогодні в Україні актуалізовано необхідність дослідження прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях в умовах формування безпекового середовища.

Розпочата у 2014 р. збройна агресія з боку російської федерації, що мала наслідком анексію Кримського півострову та окупацію частини території України, а також початок у 2022 р. повномасштабної війни, порушила комунікаційну взаємодію між тимчасово окупованими територіями та рештою України. Внаслідок цього інформаційно-смысловий простір регіонів розпався та відбулася дезінтеграція спільного інформаційного простору. Неможливість здійснення об'єктивної оцінки стану забезпечення прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях, а також відсутність незалежних ЗМІ, правоохоронних органів та правозахисних організацій формують в Україні та міжнародному співтоваристві необ'єктивне сприйняття сучасного стану реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, та притягнення до відповідальності винних осіб.

Проблемам забезпечення національної безпеки України приділяли увагу такі вчені, як: С. Андреев, О. Береза, О. Власюк, Д. Венцковський, В. Горбулін, О. Дзьобань, С. Домбровська, Ю. Древаль, А. Качинський, В. Колокольцев, В. Ліпкан, В. Мамонов, Н. Нижник, Г. Пономаренко, І. Проценко, І. Руснак, О. Симонова, Г. Ситник, Ш. Султанов, М. Сунгуровський, О. Соснін та ін. Дослідження механізмів захисту прав людини і громадянина здійснювали: В. Букач, С. Грицкевич, В. Демиденко, Н. Задорожня, Н. Камінська, А. Колодій, Л. Наливайко, О. Петришин,

В. Лутковська, О. Марцеляк, А. Олійник, Б. Параховський, В. Серьогін, В. Тацій, Г. Яворська та ін. Окремі питання формування безпекового середовища та прав людини на тимчасово окупованих територіях досліджували: Л. Варунц, А. Войціховський, Н. Камінська, К. Катеринчук, К. Коваль, О. Корягіна, І. Крицак, О. Радченко, О. Резнікова, О. Ляшко, А. Палюх, О. Славна, Н. Шаптала, В. Франчук та ін.

У контексті дослідження важливо наголосити, що всі наукові розвідки щодо формування безпекового середовища та прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях варто поділити на дві умовні групи – дослідження, проведені до початку повномасштабного вторгнення та ті, що здійснюються після його початку. Обидві групи мають фундаментальне значення для характеристики окреслених питань, перша з яких формує методологічну та теоретичну основи для вивчення правових проблем, але, враховуючи динамічний розвиток суспільних відносин у цій сфері, вони не можуть охопити усі безпекові аспекти на тимчасово окупованих територіях. У другій групі наукових розвідок, безперечно, сформованих на основі базових досліджень, зосереджено увагу саме на вирішенні поточних проблем формування безпекового середовища та прав людини і громадянина. Для реалізації комплексного підходу до розгляду зазначених проблем, необхідно врахувати результати обох етапів.

Метою роботи є теоретико-правова характеристика формування безпекового середовища та прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях під час воєнного стану та у повоєнний період.

Поняття «безпекове середовище» досить часто використовується як на практиці, так і в наукових дослідженнях. Проте, аналіз національного законодавства дає змогу зробити висновок про нормативну невизначеність поняття «середовище безпеки» або «безпекове середовище», що ускладнює практичне його забезпечення, зокрема, на тимчасово окупованих територіях.

Досліджуючи особливості національної стійкості в умовах мінливого безпекового середовища, О. Резнікова дійшла висновку, що безпекове середовище в Україні відзначається значним рівнем невизначеності, впливом глобальної динаміки та тенденцій, а також наявністю різноманітних невирішених проблем у рамках

державного управління та національної безпеки [331, с. 301]. Оскільки безпекове середовище зазнає змін, прийняття системного механізму гарантування національної стабільності відповідає вимогам України щодо створення додаткових шляхів захисту національної безпеки в умовах всеохоплюючих заходів протидії ризикам і загрозам будь-якого типу та джерела [175, с. 301]. Для реального забезпечення національної безпеки необхідно реалізувати державну політику, спрямовану на посилення сильних сторін у безпековій сфері та створення інноваційних механізмів розвитку суспільства і держави. Ця політика має включати формулювання конкретних цілей і завдань, зокрема, у сфері протидії російській агресії, а також їх ефективну реалізацію.

Під безпековим середовищем деякі автори пропонують розуміти політико-дипломатичну, військову та інформаційну системи, у межах яких можуть бути створені сприятливі чи небезпечні умови для настання потенційних чи реальних загроз національним інтересам [19, с. 34]. Роль держави, на думку вчених, полягає у тому, щоб визнати ці загрози та усунути їх, щоб забезпечити власну безпеку, шляхом взаємодії з міжнародними інституціями та організаціями.

В. Бочарніков пропонує розуміти безпекове середовище як сукупність зовнішніх та внутрішніх правових відносин між відповідними суб'єктами – органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства в усіх сферах національної безпеки; обставин, умов та факторів, що безпосередньо чи опосередковано впливають або можуть мати вплив на ці відносини [23, с. 6]. Схожої позиції дотримується К. Бугайчук, який розглядає безпекове середовище як сукупність умов та факторів, що впливають на внутрішню стабільність держави та її здатність протистояти потенційним загрозам [28; 173]. Ці загрози можуть виходити з цілого ряду джерел, включаючи явища, події чи дії чи бездіяльність, що здійснюються фізичними або юридичними особами, які знаходяться під юрисдикцією держави.

С. Погрібний, І. Кріцак, Д. Денищук виокремлюють внутрішнє та зовнішнє середовище, акцентуючи увагу на першому. Під внутрішнім безпековим середовищем автори пропонують розуміти умови та фактори існування України, що виникають та існують у сферах суспільного життя, за які відповідає окремий орган державної влади [231, с. 96]. На думку вчених, виокремлення поняття «внутрішнє

безпекове середовище» дозволяє більш свідомо запроваджувати практичні безпекові концепції, заходи, програми тощо. Характеристика внутрішнього безпекового середовища частково здійснена у наукових розробках Ф. Медвідя, М. Вербенського, О. Кулика та ін.

Досліджуючи роль МВС у системі забезпечення безпекового середовища, К. Бугайчук також дійшов висновку, що безпекове середовище в контексті діяльності МВС України – це сукупність внутрішніх сфер суспільно-політичного життя країни, в яких Міністерство внутрішніх справ формує державну політику та реалізує свої повноваження як суб'єкт сектора безпеки та оборони з метою забезпечення сталого розвитку держави, а також захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина та суспільства [28]. Відповідно, автор також поділяє безпекове середовище на зовнішнє та внутрішнє, визначаючи МВС одним із провідних суб'єктів забезпечення безпекового середовища в Україні.

Досліджуючи безпекове середовище, В. Франчук, П. Пригунов, С. Мельник, В. Гобела, Н. Шупрудько зауважили, що середовище, пов'язане з безпекою, традиційно має три складові: небезпечне середовище, в якому загрози діють з руйнівною силою, і в той же час немає безпечного механізму їх усунення, або в силу різних обставин вони не можуть бути застосовані (наприклад, в умовах війни на тимчасово окупованих територіях, створити умови та відносини, що забезпечували б право людини і громадянина на захист порушених її прав і свобод практично неможливий; саме тут є найбільша потреба змінити небезпечне середовище на безпечне); безпечне середовище, що характеризується відсутністю реальних загроз; середовище безпеки, в якому виникають певні потенційні та реальні загрози та діють на них, але в той же час держава, суспільство та людина мають відповідні можливості та механізми протидії [407, с. 249]. Тому, термін «безпекове середовище» означає, з одного боку, наявність у суспільстві та державі можливості та інструментів, що можна використовувати для захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, а з іншого боку, результат діяльності різних інституцій, спрямованих на протидію їм.

У 2022 р. Міністерство внутрішніх справ України презентувало проекти у сфері розбудови безпекового середовища в Україні та концепцію «безпечної громади» [61].

В Україні є практичний досвід формування якісного безпекового середовища для громад, розроблено відповідні методичні поради, концепції тощо. Зокрема, Інститутом «Миру та Порозуміння» розроблено методологію створення безпекового середовища на рівні громади [15], а також запропоновано методологію створення системи безпеки, що допоможе громадянам самостійно пройти повний цикл розробки та реалізації ефективної програми її забезпечення [349], розроблено проєкт стратегії громадської безпеки та цивільного захисту [327]. Проте, ці напрацювання були здійснені до початку повномасштабного воєнного вторгнення, тому інтерес становить характеристика безпекового середовища в умовах воєнного стану в Україні.

Отже, на основі досліджених наукових підходів, пропонуємо визначити безпекове середовище як сукупність динамічних суспільних відносин, що виникають, існують і трансформуються в сприятливі або небезпечні (потенційні та реальні) для громадянина, суспільства та держави явища (загрози), сформовані під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників.

Досліджуючи пріоритети державної безпекової політики України, варто наголосити, що політика національної безпеки повинна бути спрямована насамперед на захист національних цінностей і реалізацію національних цілей [201; 348; 172, с. 92]. Фундаментальною у цій сфері є діяльність держави щодо запобігання відповідним загрозам, а також пом'якшення наслідків від явищ та процесів, що перешкоджають реалізації внутрішніх і зовнішніх національних цілей.

Розпочата у 2014 р. агресія РФ проти України, спричинила дестабілізацію безпекового середовища, окупацію та анексію частини території України [49, с. 13] та, як наслідок, повну або часткову втрату відповідних каналів зв'язку між цими територіями та рештою нашої держави. Варто зауважити, що формування безпекового середовища в Україні є передумовою ефективного захисту прав людини і громадянина від неправомірних порушень чи обмежень, зокрема, на тимчасово окупованих територіях. Відповідно, його дестабілізація унеможливує здійснення державної політики у цій сфері.

До початку повномасштабного конфлікту між РФ та Україною, було завершено підготовку галузевих стратегій безпеки в рамках нового циклу стратегічного

планування, започаткованого ухваленням нової редакції Стратегії національної безпеки України [310]. У документах було враховано широкий спектр загроз безпековому середовищу у різних сферах. Проте, початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р., є доказом неефективності механізму протидії загрозам, визначеним у Стратегії, внаслідок чого виникає гостра необхідність у формуванні нового стратегічного документу, в якому буде подолано прогалини у сфері формування безпекового середовища в Україні.

О. Резнікова, досліджуючи безпекове середовище нашої держави, дійшла висновку, що під час війни з'явилися можливості, що могли допомогти захистити національні інтереси та полегшити післявоєнне відновлення держави. Передусім, це стосується зміцнення двосторонніх відносин України з багатьма країнами світу, просування України на шляху європейської інтеграції та захисту її суверенних прав у міжнародних судових установах, таких як Міжнародний суд ООН. Крім того, це включає підвищення обізнаності та підтримки України в глобальному масштабі. Основою для цих зусиль є документи стратегічного планування, зокрема ті, що визначають існуючі загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання та механізми захисту національних інтересів [332; 153, с. 33]. Для належного планування та реалізації державної політики щодо національної безпеки вкрай важливо звернути увагу на наступні моменти.

До початку повномасштабного вторгнення РФ було розроблено декілька стратегій з питань забезпечення національної безпеки та реінтеграції ГОТ України. Зокрема, було схвалено Стратегію воєнної безпеки «Воєнна безпека – комплексна оборона», що висвітлювала головну безпекову проблему у військовій сфері на національному рівні, а саме гібридну війну, розпочату російською федерацією проти України. Ця війна має форму комбінації різноманітних тактик, включаючи таємне розгортання регулярних військ, незаконних збройних формувань і терористичних організацій. Крім того, Російська Федерація застосовує пропаганду, диверсії, теракти, умисне нанесення шкоди особам, підприємствам та державним активам на території України [376]. Реалізація цієї Стратегії була спрямована на вирішення комплексу завдань, одним із яких є відновлення контролю за дотриманням державного кордону

України, а також реінтеграцію тимчасово окупованих територій у повоєнний період. Проте, документ було схвалено у 2021 р., тому його положення, враховуючи повномасштабну війну в Україні, не можуть якісно врегулювати суспільні відносини у цій сфері. Виклики, спричинені вторгненням РФ в Україну 24 лютого 2022 р., актуалізували необхідність у формуванні Стратегії, положення якої будуть спрямовані на врегулювання більш широкого кола питань у сфері забезпечення національної безпеки.

На цьому наголошують і деякі вчені [124, с. 35; 40, с. 21], які серед факторів початку повномасштабної війни виокремлюють неефективність інструментів запобігання зовнішнім загрозам, що в умовах дестабілізації міжнародного простору зумовили підвищення вірогідності реалізації безпекових ризиків і, як наслідок, розширення тимчасово окупованих територій України.

До початку повномасштабного вторгнення було схвалено також Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що передбачала розроблення та затвердження Урядом України плану заходів щодо її реалізації, що стане основою для формування та виконання відповідними державними органами планів дій із забезпечення деокупації тимчасово окупованих територій [309]. У документі запропоновано декілька результатів, до яких законодавець відносить: відновлення територіальної цілісності України в межах, визнаних міжнародним співтовариством; повну реінтеграцію тимчасово окупованої території в безпековому, законному, політичному, економічному, екологічному, інформаційному, гуманітарному та соціальному аспектах тощо. Проте, з початком повномасштабного вторгнення, що спричинило розширення тимчасово окупованих територій, суспільні відносини у цій сфері змінилися. Виникла необхідність формування нового інструментарію для звільнення цих територій та відновлення порушених прав людини і громадянина, спричинених окупацією та її наслідками.

Серед інших, схвалено Стратегію інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей [319], Стратегію інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [318], Стратегію інтегрованого управління

кордоном до 2025 року [317], План заходів щодо реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [269] тощо. Проаналізувавши ці документи, можемо констатувати, що вони не відповідають сучасним викликам та загрозам, оскільки початок повномасштабного вторгнення значно змінив суспільні відносини у безпековій сфері. Зокрема, розширено список ТОТ України, а отже, заходи, запропоновані законодавцем для деокупації та реінтеграції раніше, не можуть бути актуальними під час формування сучасного безпекового середовища в Україні.

Національним інститутом стратегічних досліджень було проведено опитування щодо загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики, внаслідок чого було встановлено низку зовнішніх та внутрішніх ризиків в умовах нестабільної безпекової ситуації, зокрема – спричиненої викликами російської збройної агресії та зроблено висновок про те, що відбувся розпад локальних громад на лінії фронту, а також на ТОТ через переміщення або знищення підприємств, установ та релігійних громад, що призвело до розриву родинних та дружніх зв'язків. Це призвело до знищення або повної трансформації місцевих ідентичностей [2]. У якості вирішення питання, РНБОУ рекомендовано підготувати оновлену редакцію «Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України». Ця Стратегія має передбачати, серед іншого, визначення правового статусу Криму з урахуванням унітарного державного устрою та етнополітичної ситуації на півострові, який потім буде винесений на всеукраїнський референдум.

Загалом значною і багатоаспектною нині є законодавча основа, на якій має формуватися та реалізуватися державна політика України з питань реінтеграції ТОТ.

Незважаючи на нормативну регламентацію, під час тимчасової окупації територій, надзвичайно важливою проблемою є захист прав та свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України [103, с. 15]. Першочерговим завданням органів публічної влади є забезпечення їх належної реалізації, створення ефективних державних механізмів їх збереження та механізму притягнення винних осіб до відповідальності за їх порушення чи обмеження. У сучасному науковому просторі гостро постала потреба перегляду інструментарію забезпечення прав

людини і громадянина в умовах сучасних безпекових загроз, серед яких тимчасова окупація територій України.

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено, що територія України, що зараз перебуває під тимчасовою окупацією російської федерації, є невіддільною частиною території України [262]. До того ж визначено, що держава зобов'язується підтримувати і забезпечувати економічні, фінансові, політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які перебувають на наступних територіях. До тимчасово окупованих територій законодавець відносить: сухопутну територію у межах Автономної Республіки Крим і міста Севастополя; окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької, Житомирської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей [266], внутрішні води України цих територій, внутрішні морські води, прилеглі до цих територій, територіальне море України навколо Кримського півострова, надра під цими та повітряний простір над цими територіями; іншу сухопутну територію України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України (відповідно до змін з березня 2022 р.) [262]. Однак застосування цих положень до ТОТ ускладнено, оскільки громадяни, які там проживають, перебувають під окупацією та підкоряються правилам і нормам окупаційної влади. Незважаючи на перебування під окупацією, українські громадяни продовжують жити, працювати та мати власність. Тому, аналіз правового статусу цих осіб потребує вивчення як міжнародних актів, так і національного законодавства, що захищає права людини і громадянина під час воєнного стану.

Крім зазначеного вище переліку нормативно-правових актів, що стосуються цієї сфери, важливо дослідити міжнародні нормативно-правові акти, що стосуються встановлення та забезпечення правового становища осіб, які знаходяться на ТОТ. Одним з таких документів є Конвенція про захист цивільного населення під час війни, прийнята 12 серпня 1949 р. (набула чинності в Україні 3 січня 1955 р.). У ч. 1 ст. 4

Конвенції визначено осіб, які охороняються її положеннями – тих, хто підпадає під владу сторони до конфлікту чи держави-окупанта у разі конфлікту чи окупації, і, які не є громадянами цієї держави [86]. Положення Конвенції гарантують право громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, можливість працювати в системі освіти та реалізувати основні трудові права. Крім того, проява будь-якої насильницької поведінки заборонена. Заборонені також дії, що вважаються посяганням на життя та здоров'я, честь та гідність, захопленням заручників, примусовою депортацією окремих осіб чи великих груп, за винятком випадків прямої загрози життю, зміною громадянства особи без її згоди та навмисним пошкодження особистого та громадського майна. Крім того, існує заборона примусу до вступу до військових чи допоміжних сил держави-окупанта.

Отже, фундаментальним обов'язком держави є гарантування захисту прав людини і громадянина. У разі їх порушень, держава повинна гарантувати їх надійний правовий захист та відновлення [221]. Однак, в умовах ведення війни та неможливості контролювати тимчасово окуповані території, держава не може забезпечити реалізацію відповідних норм Конституції України, що свідчить про порушення російською федерацією комплексу основоположних міжнародних нормативно-правових актів, а також обов'язків, що держава-окупант повинна виконувати згідно міжнародного гуманітарного права [93]. Зокрема, недотримано норми наступних міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини і громадянина: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або дискримінаційних видів поводження чи покарання; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенція про права людей з інвалідністю; Конвенція про права дитини тощо.

Незважаючи на значні порушення норм національного законодавства України та міжнародних договорів на ТОТ, вчинених РФ, громадяни, які продовжують перебувати чи проживати у цих населених пунктах, можуть навчатись та здійснювати економічну діяльність. Ці права регламентовано у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території

Україні» [262]. Так, юридичні та фізичні особи, які зареєстровані чи проживають на тимчасово окупованій території, можуть здійснювати господарську діяльність лише після зміни податкової адреси на інший регіон України. Це означає, що держава дає можливість вести підприємницьку діяльність на ТОТ, але лише за умови перереєстрації платника податків. Важливо зазначити, що громадяни зберігають право власності на майно та інші речові права незалежно від місця їх проживання. До того ж, Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення та підтримки політичних, економічних, соціальних, культурних, інформаційних зв'язків з громадянами, які знаходяться на ТОТ України.

Відповідно до законодавства, громадяни України також мають право залишати тимчасово окуповану територію та вільно пересуватися на іншу територію України без будь-яких обмежень. Проте, під час воєнного стану в Україні в'їзд на тимчасово окуповану російською федерацією територію України та виїзд з неї здійснюються відповідно до Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан [300]. Фактично ситуація ускладнена через неправомірні обмеження прав людини і громадянина з боку РФ, оскільки переміщення осіб через лінію зіткнення на територію, підконтрольну Уряду України можливе після проведення фільтраційних заходів з боку країни-окупанта. У зв'язку з цим, виїзд з ТОТ сьогодні можливий тільки через територію АР Крим та РФ.

Важливо визнати, що поняття правового статусу громадянина охоплює не лише права, але й обов'язки громадянина. Однак законодавець конкретно не окреслив коло обов'язків, що поширюються на осіб, які проживають на ТОТ. Проте визначено, що порушення встановлених заборон тягне за собою відповідальність, що має особливе значення на ТОТ через складність документування порушень прав людини і громадянина, їх латентний характер та перешкоди окупаційної влади.

У ст. 55 Конституції України закріплено право особи захищати свої права і свободи від незаконних посягань, та регламентовано настання юридичної відповідальності за порушення цих прав та свобод. Зокрема, передбачено

конституційну, матеріальну, дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність [120]. Усі ці види відповідальності можуть бути застосовані у випадках порушення прав людини і громадянина на ТОТ.

Національне законодавство також містить норму, згідно якої у разі порушення положень спеціального законодавства у сфері ТОТ України, державні органи України несуть відповідальність за реалізацію механізмів, перелічених у чинному законодавстві України та нормах міжнародного права, з метою збереження миру і безпеки, а також прав і свобод громадян України, які перебувають на тимчасово окупованій території України, а також інтересів Української держави [262; 207]. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» проголошує, що особи будуть нести відповідальність за будь-яке порушення відповідних правових норм щодо тимчасово окупованої території. Так, у ст. 19 зазначено, що винні у порушенні вимог Закону особи повинні нести передбачену законодавством відповідальність [262; 207]. Наприклад, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, згідно ст. 332¹ КК України передбачено покарання у вигляді обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією транспортних засобів; відповідно до ч. 2 ст. 27 КАС України адміністративні справи щодо оскарження рішень органу влади щодо контрольних пунктів пропуску вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідного пункту пропуску.

Важливо також розглянути особливості порушень, пов'язаних із веденням коопераційної діяльності на ТОТ, визначені статтею 111-1 КК України. Протиправною діяльністю займаються громадяни України, які обіймають посади в незаконних органах управління, судових та правоохоронних органах, збройних силах та створюють воєнізовані формування на ТОТ. Іншим порушенням є здійснення пропаганди у закладах освіти незалежно від форми та типу власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України [143]. Таким чином, кримінальна відповідальність для громадян України, які проживають чи перебувають на тимчасово окупованій території України може бути поділена на три умовні групи.

Перша стосується незаконної анексії Кримського півострова. Друга – надання військової підтримки незаконним збройним формуванням та воєнізованим формуванням, що діють на тимчасово окупованій території. Третя – питання передачі матеріальних ресурсів цим групам, що є звичайною практикою.

Зауважимо, що досить широкі формулювання, якими встановлено кримінальну відповідальність за зайнятість та здійснення різних видів господарської діяльності на ТОТ України, можуть мати негативний вплив на реалізацію права на працю та достатній життєвий рівень для громадян, які знаходяться на ТОТ України. Положення Закону можуть також мати негативний вплив на реінтеграцію цих територій та формування безпечового середовища у повоєнний період.

У межах дослідження важливо звернути увагу на порушення прав людини і громадянина на ТОТ. Так, протягом десятирічної окупації як національні, так і міжнародні правозахисні організації активно фіксували випадки насильницьких зникнень, тортур, позасудових покарань, політично вмотивованих переслідувань і затримання активістів на ТОТ. Це також включало використання як легальних, так і нелегальних методів для дискримінації та знищення будь-якої форми опору окупації чи будь-яких спроб підтримувати зв'язки з Україною [129]. Ці акти насильства прямо суперечать міжнародно визнаним положенням, викладеним у статті 3 Загальної декларації прав людини [91], статті 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [187] та статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [117], в якій наголошено на праві на особисту свободу та недоторканність, а також на запобіганні свавільному затриманню чи арешту. Крім того, порушується право на справедливий суд, як зазначено у статті 14 МПГПП [187] та статті 6 ЄКПЛ [117]. Важливо зазначити, що ці права стосуються кожної людини, яка проживає чи перебуває на тимчасово окупованій території, незалежно від її статі, віросповідання чи громадянства. Разом з цими правами, порушуються також право на повагу до особистого й сімейного життя передбачене статтею 17 МПГПП [187] та статтею 8 ЄКПЛ [117], право на свободу думки, совісті та релігії, які закріплено ст. 18 МПГПП [187] і ст. 9 ЄСПЛ [363; 117]. Аналізуючи вищезазначені дані, стає очевидним, що питання захисту прав людини і громадянина на ТОТ стає все більш актуальним,

оскільки кількість осіб, які неправомірно затримуються, поступово зростає, а окупаційні органи влади порушують загальновизнані міжнародні стандарти щодо прав і свобод людини і громадянина, що санкціонуються майже в кожній країні. Відповідно, в Україні актуалізовано пошук нових ефективних, доступних та дієвих інструментів для забезпечення прав і свобод людини і громадянина на цих територіях.

Згідно принципу екстериторіальної юрисдикції, будь-яка держава несе відповідальність за будь-які порушення прав людини і громадянина, вчинені її представниками на території, над якою вона здійснює ефективний контроль, незалежно від того, чи знаходиться ця територія в межах її міжнародно визнаних національних кордонів, чи ні. Відповідно, РФ несе відповідальність за порушення прав людини і громадянина її представниками на ТОТ України.

За даними, наведеними Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців щодо безпекової ситуації в Україні, протягом 2022 р. російська окупаційна влада намагалася провести «референдуми» щодо входження Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей до складу російської федерації. Підписано також «угоди про входження Донецької народної республіки, Луганської народної республіки, Запорізької та Херсонської областей до російської федерації», метою яких є анексія територій, що зараз перебувають під окупацією, і заміна існуючої правової системи у Конституції РФ. Внаслідок цих дій запроваджено воєнний стан у Донецькій, Херсонській, Луганській та Запорізькій областях, частина яких зараз перебуває під тимчасовою окупацією російської федерації. Указ Президента, яким введено воєнний стан, дозволяє низку заходів, що можуть бути застосовані «за необхідності», включаючи комендантську годину, конфіскацію майна, обмеження свободи пересування, асоціацій і діяльності політичних партій [75]. Більшість порушень прав людини і громадянина відбувається на територіях Херсонської та Запорізької областей, що були захоплені РФ після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.

У межах дослідження важливо зупинитись на правах людини і громадянина, що мають найбільшу кількість порушень на ТОТ з боку РФ.

Так, внаслідок окупації порушено фундаментальне право людини і громадянина – право на життя. У доповіді Верховного комісара ООН також наведено статистичні дані, проте варто наголосити, що реальна кількість порушень прав людини і громадянина може відрізнятись, оскільки сьогодні на тимчасово окуповані території не допускають незалежних представників міжнародних організацій та ЗМІ. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, від 24 лютого 2022 р. внаслідок повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну постраждало 29 330 цивільних осіб, з них 10 191 особа загинула, 19 139 осіб дістали поранення [395]. Підкреслимо, що достовірні дані щодо кількості осіб, які постраждали внаслідок бойових дій на ТОТ України наразі відсутні.

Іншим абсолютним правом людини і громадянина, порушеним зі сторони країни-окупанта, є право на свободу та особисту недоторканність покликане забезпечити можливість займатися своєю повсякденною діяльністю без утисків чи побоювань бути затриманими без законної підстави [103, с. 15]. Зазначена категорія складається з двох основних елементів: захисту від свавільного арешту та затримання, а також захисту від насильницького зникнення. Безпідставне позбавлення волі прирівнюється до порушення положень, викладених у спільних Женевських конвенціях і Додатковому протоколі I ст. 3, що вимагають гуманного поводження з усіма цивільними особами, які не беруть участі в бойових діях, і особами, які припинили участь у військових операціях.

За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, з кінця лютого 2022 р. до листопада 2022 р., до частин і підрозділів 1-го і 2-го армійських корпусів Південного військового округу ЗС РФ було мобілізовано до 90 000 мешканців ТОТ на сході України [435]. Крім того, упродовж 2023 р. Уповноважений отримав 98 звернень з приводу примусової паспортизації від громадян, які проживають на ТОТ (АР Крим і Севастополь – 1, Донецька область – 7, Запорізька область – 70, Херсонська область – 17, Луганська область – 3) [64, с. 57]. Отже, внаслідок незаконних дій російської федерації на тимчасово окупованих нею територіях, конституційні права на життя та особисту недоторканість, гарантовані ст. 27 та ст. 29 Конституції України, продовжують систематично порушуватись.

Встановлення Російською Федерацією державного кордону у межах ТОТ є порушенням резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262, та має наслідком обмеження права на свободу пересування. Додатково були введені й інші юридичні обмеження з обох сторін [382]. Згідно з міжнародним правом, кожна особа, яка на законних підставах перебуває в межах держави, має право на свободу пересування, включаючи право залишати та в'їжджати у свою країну. Проте, уряд суверенної держави зберігає за собою можливість обмежувати свободу пересування, доки такий захід вважається необхідним і виправданим, а рівень обмеження пропорційний ситуації. Таким чином, на ТОТ України порушено право, гарантоване Конституцією України у ст. 33 та передбачає свободу пересування, вільний вибір місця проживання та свободу залишати Україну.

До того ж, зафіксовано випадки примусового переміщення цивільних осіб із закладів соціального захисту населення, слідчих ізоляторів та місць позбавлення волі, а також дітей без супроводу батьків з тимчасово окупованих районів Донецької, Харківської, Херсонської, Київської, Одеської та Запорізької областей до Білорусі та РФ [75]. Деякі задокументовані випадки можуть стосуватися примусової міграції та депортації осіб у порушення IV Женевської конвенції. Як зазначалося раніше, фактичний обсяг примусового переміщення та депортації важко оцінити кількісно, це частково пов'язано з відсутністю доступу до території, тимчасово окупованої РФ.

За даними державного порталу «Діти війни» на 31 грудня 2023 р. депортовано до РФ, Білорусі або примусово переміщено на ТОТ 19 546 дітей, серед яких, за даними Національного інформаційного бюро, 3780 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. За 2023 р. кількість депортованих до РФ, Білорусі або примусово переміщених на тимчасово окуповані території України збільшилася на 5670 осіб [64, с. 38]. Норми міжнародного гуманітарного права забороняють примусове переміщення некомбатантів, окрім випадків, пов'язаних з тимчасовою евакуацією цивільного населення з особливо вагомих причин (стан здоров'я, необхідність лікування тощо).

На цих територіях порушено також право на повагу до приватного і сімейного життя. Окрім шкоди, безпосередньо заподіяної внаслідок воєнних дій власності

громадян, які проживають на ТОТ, порушено їх право на володіння, користування та розпорядження об'єктами приватної власності, а також нівельовано окремі рішення органів виконавчої влади. Зокрема, Постановою КМУ «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 05 листопада 2014 р. № 637240 встановлені певні обмеження щодо реалізації громадянами права на отримання соціальної допомоги, а саме: призначення та продовження виплати пенсій та інших соціальних виплат лише за наявності довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; лише за місцем перебування таких осіб на обліку; лише в межах строків дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; виключно у мережі установ і пристроїв ПАТ «Державний ощадний банк України» тощо [286]. Тобто, порушено ст. 32 Конституції України, де передбачено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Серед інших, порушено також право на соціальне забезпечення і здоров'я. Встановлення різноманітних обмежень на пересування мешканців тимчасово окупованої території обмежили можливість доступу до соціального забезпечення й медичного обслуговування. Задokumentовано, що жителі ТОТ частин Харківської, Херсонської та Запорізької областей мають обмежений доступ до власних активів та заощаджень для оплати медичних послуг [75], оскільки українські банки не працюють у цих регіонах.

З боку окупаційної влади порушено також право на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації. Необґрунтовані обмеження права збирати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї суттєво послаблюють свободу вираження думок, що захищена ст. 19 МПГПП [187] і ст. 10 ЄКПЛ [117]. На ТОТ відключено аналогове мовлення українських телевізійних каналів, і почалася трансляція російських телевізійних каналів. Журналісти піддавалися нападам і жорсткому поводженню, проте ніяких розслідувань за цими епізодами не проводилося. Так, задokumentувало випадки насильницького зникнення й свавільного затримання працівників ЗМІ та правозахисних організацій на території, тимчасово окупованій російською федерацією [75; 182]. Звуження громадянського

простору, спричинене діями Російської Федерації, має наслідком перешкоджання особам повідомляти про випадки порушень прав людини і громадянина на ТОТ.

Важливою є консолідована системна державна політика України щодо інформаційної реінтеграції ТОТ за участю органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства, ЗМІ та інших зацікавлених суб'єктів. Однак без чітко визначеної мети та механізмів її забезпечення, процес реалізації її положень є досить складним.

Для реалізації зазначених положень необхідно розробити якісне нормативно-правове забезпечення у сфері реінтеграції ТОТ України. Зважаючи на той факт, що збройна агресія та, як наслідок, тимчасова окупація територій України, розпочалась у 2014 р., нормативний механізм протидії цим процесам до початку повномасштабного вторгнення здобув часткову регламентацію. Так, у 2018 р. було схвалено Стратегію інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей [319], у 2021 р. було схвалено Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [309], що залишаються чинними, незважаючи на зміну суспільних відносин у цій сфері, зокрема, через збільшення масштабу тимчасової окупації територій України. Так, у цих документах не визначено основи заходів реінтеграції на території тимчасово окупованих частинах Харківської, Херсонської, Запорізької та інших областей. Враховуючи, що ці заходи мають спільну мету та механізм реалізації, необхідно створити уніфіковану Стратегію щодо усіх тимчасово окупованих територій України.

Сучасний стан реалізації прав на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації на тимчасово окупованій території спричинив порушення ст. 34 Конституції України [120], що гарантує кожному право на вільне вираження своїх думок, поглядів і переконань без будь-яких обмежень свободи слова.

До того ж, на ТОТ порушено право людини і громадянина, що гарантоване ст. 38 Конституції України – право брати участь в управлінні державними справами, [120] у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. РФ порушила також положення низки міжнародно-правових актів щодо права брати участь в управлінні

державними справами безпосередньо або через вільно обраних представників; права голосувати і бути обраним тощо. З іншого боку, проведення місцевих референдумів на ТОТ щодо входження до складу РФ були системним порушенням демократичних принципів. Сформовані внаслідок цього нелегітимні представницькі органи влади стали прикриттям для вчинення окупаційними військами масових порушень прав людини і громадянина.

На територіях, що знаходяться під окупацією, порушено також право на справедливий суд та можливість здійснювати правосуддя. В Управлінні Верховного комісара ООН з прав людини повідомили, що внаслідок проведеного опитування серед 11 військовополонених (10 чоловіків і 1 жінка), яких обвинуватили, судили або яким винесли вирок у Донецьку за участь у бойових діях, було задокументовано катування та жорстоке поводження до або під час допитів. Упродовж звітнього періоду призначені РФ суди на окупованій території та у російській федерації засудили щонайменше 76 українських військовополонених за різні кримінальні правопорушення та винесли їм вироки про позбавлення волі на різні строки – від 12 років до довічного ув'язнення [75; 76]. Серед іншого, судові та правоохоронні органи країни-окупанта часто порушують презумпцію невинуватості, право дізнатися про характер і причину звинувачення, право захищати себе або мати адвоката, право мати достатній час для підготовки до захисту, право на судовий розгляд без надмірної затримки, право на апеляцію або перегляд, право на розгляд незалежним і безстороннім судом, право не давати показань проти себе або не визнавати себе винним тощо.

Зауважимо, що позбавлення особи, яка перебуває під захистом, права на справедливий судовий розгляд є порушенням норм Женевської конвенції III та Додаткового протоколу [87]. Ці дії також порушують положення ст. 55 Конституції України [120], що гарантує захист прав людини і громадянина судом.

Порушуються також права військовополонених. Це проявляється у ненаданні необхідної медичної допомоги постраждалим. У ст. 15 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими чітко встановлюється зобов'язання держави, що тримає у полоні людину, надати їй безоплатну медичну допомогу та утримання [87].

Порушено також право дітей на освіту, що зазначається у статті 28 Конвенції ООН про права дитини [118]. Через війну в Україні, як на підконтрольній частині, так і на ТОТ, зруйновано заклади освіти різних форм та типів, що обмежує доступ дітей до права на освіту [67]. До того ж, у закладах освіти на цих територіях змінено програми навчання.

Серед інших порушень прав людини і громадянина можна виділити відмову в узгодженні зелених коридорів, передачі гуманітарної допомоги населенню, яке знаходиться зараз під окупацією, що прямо чи опосередковано впливає на реалізацію прав людини і громадянина, що були розглянуті вище.

Перелік порушених та ТОТ прав людини і громадянина може бути продовжений та розширений зважаючи на розвиток військових дій в Україні. Сьогодні переважна більшість прав, гарантованих Розділом 2 Конституції України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами, систематично порушуються з боку країни-окупанта. Така ситуація підкреслює важливість приділення особливої уваги окремим категоріям осіб, зокрема внутрішньо переміщеним особам, дітям, пенсіонерам, особам з інвалідністю, військовослужбовцям, іноземним громадянам тощо. Необхідно запровадити належним чином врегульований правовий статус цих груп із запровадженням ефективних механізмів для забезпечення їх прав і свобод.

Основними напрямками захисту прав населення на ТОТ можуть бути визначені: захист основоположних прав і свобод людини і громадянина; створення дієвого механізму возз'єднання з сім'ями дітей, переміщених з ТОТ України до Білорусі та РФ; вжиття заходів для звільнення всіх незаконно затриманих чи утримуваних з боку РФ; сприяння забезпеченню відновлення порушених прав людини і громадянина; надання правничої та гуманітарної допомоги; сприяння підтриманню культурних зв'язків; забезпечення доступу до закладів освіти та засобів масової інформації України [234, с. 24]. До загальних заходів у сфері захисту прав на тимчасово окупованих російською федерацією територіях, можуть бути віднесені також наступні: забезпечення комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства з метою формування єдиного підходу до

системи захисту та відновлення прав громадян, які знаходяться під окупацією; забезпечити широку інформаційну кампанію серед цивільного населення щодо механізму евакуації з ТОТ; удосконалити процедуру екстериторіальної реєстрації речових прав на нерухоме майно, розташоване на тимчасово окупованій території; переглянути методологію призначення виплат внутрішньо переміщеним особам з урахуванням принципу недискримінації тощо.

Серед заходів, що можуть забезпечити захист прав людини на ТОТ можна також виділити електронні повідомлення через електронний сервіс «Дія», що може бути використаний для надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, які постраждали внаслідок пошкодження майна. Держава забезпечує відшкодування документально підтверджених збитків. Послуга доступна для осіб, які наразі проживають на тимчасово окупованій території України. Важливо зазначити, що компенсація збитків буде можлива лише після деокупації цих територій.

Крім того, особи, які зараз перебувають під тимчасовою окупацією, мають право на отримання безоплатної правничої допомоги (БПД) та звертатися за консультацією до різних бюро з БПД або, наприклад, зателефонувати до єдиного контактного центру системи безоплатної правничої допомоги за номером 0800213103 [14]. Особи, які проживають на відповідній території, мають можливість отримати також БВПД, шляхом подання клопотань про представництво в суді та складання процесуальних документів у справах щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і свобод, що пов'язані зі збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою окупацією. Після прибуття особи з тимчасово окупованої території на підконтрольну Уряду України територію їй необхідно або безпосередньо звернутися до найближчого бюро правничої допомоги, або до місцевого центру з надання БВПД, щоб подати заяву про надання такої допомоги.

Одним із можливих шляхів впливу на захист прав громадян України на ТОТ є постійний політичний тиск на агресора та створення міжнародної коаліції на підтримку деокупації. Крім того, важливо розробити ефективні міжнародні рамки для захисту прав людини та сприяння посередництву між Україною та російською федерацією щодо гуманітарних питань. Ці цілі можуть бути досягнуті шляхом

взаємодії України з міжнародним співтовариством, зокрема, через міжнародні організації, такі як ОБСЄ, ООН, ПАРЄ тощо.

Внаслідок проведеного дослідження можна зробити такі висновки та узагальнення:

1. Сучасні виклики та загрози безпековому середовищу України, спричинені військовою агресією Російської Федерації, істотно змінили фундаментальний характер безпеки в Україні. Аналіз національного законодавства дає змогу зробити висновок про нормативну невизначеність поняття «безпекове середовище», що ускладнює практичне його забезпечення, зокрема, на ТОТ. На основі досліджених наукових підходів, пропонуємо визначити безпекове середовище як сукупність динамічних суспільних відносин, що виникають, існують і трансформуються в сприятливі або небезпечні (потенційні та реальні) для громадянина, суспільства та держави явища (загрози), сформовані під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників.

2. Для формування безпекового середовища України необхідно визначити стратегічні орієнтири у сфері забезпечення національної безпеки, що включають створення системи комплексного стратегічного аналізу реінтеграції ТОТ, масштаб яких значно зріс з початку 2024 р. Серед іншого, актуальними залишаються питання забезпечення можливості держави адаптуватися до змін у безпековому середовищі, ефективного функціонування органів публічної влади з метою захисту прав людини і громадянина, а також розвитку об'єднаних розвідувальних спроможностей сил оборони для отримання достовірної та повної інформації про стан забезпечення прав людини і громадянина на ТОТ та порушень цих прав з метою своєчасного ухвалення рішень щодо відповідальності винних осіб у повоєнний період.

3. Сьогодні на ТОТ здійснюється систематичне порушення фундаментальних прав людини і громадянина, під час дослідження яких було виокремлено ті, що отримали офіційне документування міжнародними організаціями та залишаються найбільш порушуваними з боку РФ. До таких прав людини і громадянина на ТОТ України відносяться наступні: *право на життя* шляхом вбивства як шляхом позасудових страт, так і шляхом нападу на окремих цивільних осіб; *на свободу та особисту недоторканність* шляхом свавільного арешту та затримання, а також

насильницького зникнення з ТОТ; *на свободу пересування* шляхом насильницького утримання на тимчасово окупованій території та примусового переміщення цивільних осіб до Білорусі та РФ; *на повагу до приватного і сімейного життя* шляхом незаконних обшуків та вилучення майна; *на соціальне забезпечення і здоров'я* шляхом обмеження доступу до власних активів та заощаджень громадян для оплати медичних послуг; *на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації* шляхом відключення українських телевізійних каналів, насильницького зникнення й свавільного затримання працівників ЗМІ та правозахисних організацій; *брати участь в управлінні державними справами* шляхом недопущення громадян України до участі в управлінні державними справами безпосередньо або через вільно обраних представників, права голосувати і бути обраним тощо; *на справедливий суд* шляхом порушення презумпції невинуватості, права захищати себе або мати адвоката на судовий розгляд без надмірної затримки, на апеляцію або перегляд, розгляд незалежним і безстороннім судом. Системно порушуються й інші права людини і громадянина, гарантовані Конституцією та міжнародними договорами.

4. Для формування безпекового середовища та захисту прав людини і громадянина на ТОТ доцільним є застосування комплексного підходу. Основними напрямками у цій сфері можуть бути заходи щодо перманентного політичного тиску на агресора та створення міжнародної коаліції на підтримку деокупації; налагодження комунікації між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства; створення уніфікованої Стратегії реінтеграції усіх ТОТ; широка інформаційна кампанія про механізм евакуації з ТОТ; звільнення всіх незаконно затриманих чи утримуваних з боку РФ; удосконалення процедури екстериторіальної реєстрації речових прав на нерухоме майно, розташоване на ТОТ; отримання безоплатної правничої допомоги тощо.

3.2. Теоретико-прикладні аспекти відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України

Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України є ключовим завданням у процесі реінтеграції цих регіонів внаслідок тимчасової окупації та збройного конфлікту. Ця проблема має критичне значення для забезпечення верховенства права, стабільності та правопорядку у державі. Після деокупації ТОТ виникає необхідність відновлення функціонування державних інституцій, що мають гарантувати дотримання прав і свобод людини і громадянина, забезпечити ефективне управління та підтримати економічний розвиток.

Органи державної влади та місцевого самоврядування відіграють вирішальну роль у нормалізації життя на деокупованих територіях. Вони відповідають за надання адміністративних послуг, відновлення правопорядку, регулювання економічної діяльності тощо. Відновлення їхньої роботи потребує не лише фізичної реконструкції інфраструктури, але й відновлення кадрового потенціалу, запровадження ефективних управлінських практик та забезпечення належного фінансування. Значення цієї проблеми також полягає у необхідності відновлення довіри населення до державних інституцій, що може бути підірвано через тривалу окупацію територій. Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя є основою для створення безпечного середовища, сприяння соціальній стабільності та економічному зростанню. Важливим аспектом є також інтеграція деокупованих територій у загальнодержавну систему управління, що сприятиме зміцненню національної єдності та територіальної цілісності України.

Для вироблення найбільш ефективних засобів та способів відновлення роботи цих органів, необхідною є консолідована співпраця вчених та практиків у цій сфері. З початку часткової окупації територій України у 2014 р. помітна відсутність комплексних наукових досліджень щодо правового статусу ТОТ. Недостатність досліджень у цій сфері не сприяє розвитку концептуального розуміння цього явища у межах доктрини та законодавства. Увага науковців, переважно, сконцентрована на

проблемах гібридної війни Росії проти України, державних кордонів, національного суверенітету, захисту прав людини в ширшому сенсі та конкретних механізмах забезпечення правового статусу внутрішньо переміщених осіб на ТОТ України. Проте, для успішного відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях надзвичайно важливою стає наукова розробка нормативних та інституційних основ власне деокупації цих територій. Науковий підхід в цьому плані дозволяє забезпечити не лише ефективність, а й легітимність та стабільність процесу відновлення владних інституцій.

Теоретичним підґрунтям досліджуваної теми стали нормативні акти чинного законодавства та праці вітчизняних учених у галузі теорії права та галузевих правових наук, які вивчали питання правового статусу ТОТ та окремі аспекти правового врегулювання процесу деокупації, серед яких: Б. Бабін, С. Баранов, М. Баймуратов, Ю. Бальцій, О. Батанов, Р. Бедрій, О. Буткевич, А. Войціховський, О. Власюк, П. Гай-Нижник, В. Горбулін, О. Дахно, В. Демиденко, А. Дегтеренко, С. Дейнеко, Р. Єделєв, О. Задорожній, О. Ляшко, Н. Камінська, О. Калакура, Т. Карабін, Д. Кіріка, М. Ковалів, С. Кононенко, А. Кориневич, О. Кресін, І. Кресіна, Б. Логвиненко, О. Ляшенко, А. Мацко, Н. Мішина, А. Миколюк, А. Надутий, Л. Наливайко, М. Рубашенко, К. Савчук, А. Санченко, О. Скрипнюк, Л. Тимченко, В. Топчій, О. Циганов, Н. Шаптала, В. Шаповал, В. Шевчук, Ю. Шемшученко, Є. Щербань, С. Чумаченко, В. Явір, І. Яковюк, А. Яновицька, Н. Янчук та ін.

Метою дослідження є комплексна характеристика теоретико-прикладних аспектів відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України.

Відзначаючи важливість територіальної цілісності для єдності держави, Л. Наливайко підкреслює, що цей принцип виступає основною вихідною категорією в єдності національної території [202, с. 137-138]. Важливість непорушності кордонів, як основного принципу міжнародного права, також підкреслюється Т. Цимбрівським [416, с. 8]. Україна закріпила відповідний принцип у своєму конституційному законодавстві, зокрема, в Конституції України, Декларації про державний суверенітет та Акті проголошення незалежності, що передбачають здійснення державою повного

верховенства на всій своїй території [154, с. 127]. У той же час, відповідно до принципів міжнародного права, всі учасники міжнародних відносин зобов'язані дотримуватися норм права, що включають зобов'язання щодо територіальної цілісності [154, с. 128; 179]. Незважаючи на це, важливо розуміти, що слідування цим принципам не завжди гарантує відсутність потенційних або реальних загроз порушення цих фундаментальних засад окремими суб'єктами.

Загалом, державна політика з питань ТОТ знаходиться у динамічному розвитку та адаптується відповідно до військово-політичної ситуації у нашій державі [194]. Однак, варто зауважити, що сьогодні її законодавча основа є багатоаспектною.

Так, до міжнародних нормативно-правових актів у цій сфері належать: Загальна декларація прав людини [205], Статут Організації Об'єднаних Націй, Заключний акт Конференції з безпеки та співробітництва в Європі, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї та резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН, зокрема резолюції 68/262 «Територіальна цілісність України», 71/205, 72/190, 73/263, 74/168, 75/192 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна», 73/194, 74/17, 75/29 «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (Україна), а також частин Чорного і Азовського морів» [424, с. 64], у яких ООН засуджує дії Росії на території України.

У Парламентській Асамблеї Ради Європи також прийнято резолюції та рекомендації щодо ситуації в Україні, про які вже зазначалось у попередніх підрозділах.

Важливо також додати, що у червні 2024 р. у Швейцарії відбувся Глобальний саміт миру, який завершився публікацією спільного комюніке. Головною метою саміту було започаткування мирного процесу, створення платформи для діалогу та сприяння формуванню розуміння миру в Україні, а також визначення дорожньої карти для залучення України та РФ до мирного процесу [245]. Засудження російської агресії проти України здійснено й у рекомендаціях та резолюціях Європарламенту.

Нормативний масив є досить розвинутим, але, для успішної деокупації та відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на цих територіях, важливо активізувати зусилля уповноважених органів державної влади України з

метою створення відповідної та належної законодавчої бази для проведення ефективної державної політики на ТОТ після їх деокупації.

Зауважимо також, що до 2022 р. стратегічними цілями державної політики, спрямованої на забезпечення державного суверенітету на ТОТ, були наступні: деокупація, захист прав та свобод громадян, а також забезпечення територіальної цілісності країни [296]. 10 квітня 2024 р. презентовано проєкт Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій, що окреслює ключові принципи та вектори державної політики у цій сфері [33]. Застосування методу прогнозування у рамках аналізу дозволяє зробити висновок про необхідність формування консистентної державної стратегії щодо реінтеграції ТОТ. Прогноз показує, що синхронізація дій органів державної влади та місцевого самоврядування, відновлення їхньої діяльності на деокупованих територіях, створення умов для повноцінної реінтеграції території та населення у різних аспектах життя країни є критично важливими для подолання наслідків тимчасової окупації та забезпечення безпеки населення. Стратегія включає низку ключових ознак та принципів, що забезпечують її ефективність та стійкість. Основними ознаками стратегії є її системність, інституційна підтримка, правова база, гнучкість та адаптивність, інклюзивність, а також постійний моніторинг та оцінка. Принципи, на яких базується стратегія, включають законність, прозорість, повагу до прав людини, справедливість, партнерство, соціальну згуртованість, економічну стійкість та збереження культурної ідентичності.

Механізм деокупації ТОТ України включає політичні, інституційно-організаційні, соціально-економічні, правові та інформаційно-ідеологічні форми й засоби [424]. Ці елементи спрямовані на відновлення територіальної цілісності країни, оптимізацію системи державних інституцій, підвищення рівня життя громадян, удосконалення правового регулювання, розробку та впровадження ефективних стратегій зі збалансованого розвитку та інформування громадськості про проведені заходи.

Для відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя, на деокупованих територіях необхідно забезпечити швидке поновлення

конституційного ладу, правової системи та громадського порядку, а також надання населенню різноманітних адміністративних, соціальних та гуманітарних послуг, оскільки такі заходи є ключовими для ефективного повернення до нормального життя в рамках суспільно-політичного та соціально-економічного простору держави. Крім того, це є ефективним гарантом відновлення прав, свобод та законних інтересів громадян, що були порушені окупаційною владою.

Зазначені вище дії, що проводяться органами публічної влади на деокупованих територіях, – є стабілізаційними заходами, що входять до інституційно-організаційних форм та засобів механізму деокупації ТОТ.

Під час огляду чинного законодавства, включаючи Статути Збройних Сил України, можна зробити висновок, що вони можуть приймати форму воєнних операцій під час активних бойових дій після визволення окупованих територій з метою контролю та, відповідно, стабілізації ситуації на територіях, що перебували під тимчасовою окупацією. Крім того, вони також можуть бути впроваджені у процесі реінтеграції цих територій після деокупації для забезпечення безпеки місцевого населення та повернення їх під юрисдикцію України [271; 298; 387]. Таким чином, стабілізаційні заходи включають дії уповноважених державних органів та військових формувань, що можуть бути як військового, так і цивільного характеру, і спрямовані на деескалацію військового конфлікту, а також відновлення інфраструктури, підтримку публічного порядку, реінтеграцію біженців та внутрішньо переміщених осіб, а також зміцнення правової системи та демократичних інститутів [206]. Додовимо також, що під військовими формуваннями розуміємо Збройні сили України, Національну гвардію, Національну поліцію, Державну прикордонну службу та Службу безпеки України. Крім того, гуманітарне розмінування територій виконується Державною службою з надзвичайних ситуацій.

Тобто, мета проведення таких заходів полягає у встановленні контролю над районами, що перебувають у кризовій ситуації, забезпеченні їх безпеки та стабільності, а також у створенні умов, що перешкоджають ескалації військового конфлікту. Ці заходи здійснюються у взаємодії з силами безпеки та оборони, органами державної влади та місцевого самоврядування [365, с. 56]. Вони також

спрямовані на запобігання проникненню на деокуповану територію диверсійно-розвідувальних груп та незаконних збройних формувань, що можуть вчинити терористичні акти на об'єктах інфраструктури та комунікацій. Додатково, стабілізаційні заходи спрямовані на забезпечення публічної безпеки та порядку, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, а також на розшук осіб, які вчинили кримінальні правопорушення під час окупації території, порушуючи основи національної безпеки, миру та міжнародного правопорядку.

У науковому співтоваристві виокремлено ознаки стабілізаційних заходів. Так, О. Колесніченко досліджуючи відновлення деокупованих територій дійшов висновку, що вони характеризуються наступними рисами: відновлення економічної діяльності та підтримка місцевого бізнесу; забезпечення фінансової стабільності та інвестицій у регіон; розбудова інфраструктури та поліпшення транспортного сполучення [115]. Виокремлення цих ознак є характерним для економічної складової реінтеграції деокупованих територій та мають опосередкований вплив на відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на цих територіях.

Більш структурованим є перелік ознак, запропонований О. Скобельською, яка відносить до ознак наступні: санкціонованість державою, правоохоронний і оборонний характер, законність, регулятивний характер, спрямованість на відновлення державної влади на деокупованих територіях [365, с. 56]. На нашу думку, для забезпечення результативності стабілізаційних заходів, їх можна доповнити наступними ознаками: координація дій, комплексність, гнучкість, транспарентність, багатоетапність тощо.

Проведення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях включає в себе відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя. Основна увага приділяється усесторонньому відновленню та розвитку територій, що перебували під тимчасовою окупацією [467]; зміцненню довіри мешканців цих територій до української влади, правоохоронних органів та інших суб'єктів влади [27, с. 14]. Діяльність щодо стабілізації деокупованих регіонів може включати різні заходи, такі як створення сприятливого середовища для ефективної діяльності органів державної влади; сприяння соціально-економічному зростанню на цих територіях; надання

необхідної гуманітарної допомоги населенню та пошук міжнародної допомоги для відновлення пошкодженої або зруйнованої інфраструктури.

Інші стабілізаційні заходи включають: зміцнення безпеки та захист державного кордону (морського узбережжя); дотримання прикордонного режиму на окремих ділянках; організацію державного кордону; тимчасову ізоляцію деокупованих територій; охорону важливих об'єктів і комунікацій; забезпечення безпеки руху; подолання наслідків надзвичайних ситуацій; запобігання та розслідування кримінальних та адміністративних правопорушень; виявлення та допомога вразливим категоріям осіб, таким, як діти, позбавлені батьківського піклування, люди похилого віку чи особи з інвалідністю; дослідження потенційно небезпечних об'єктів тощо.

У міжнародному співтоваристві план стабілізаційних заходів не є новою, на відміну від нашої держави. Так, на міжнародному рівні, мета проведення таких заходів спрямована на втілення людиноцентричного підходу до забезпечення безпеки, що включає захист майна та цивільних осіб, а також забезпечення безпеки інформаційного простору та культурних цінностей [481]. При цьому такий план передбачає протидію заходам, що може вжити ворог для подальшої дестабілізації держави під час конфлікту, таким як злочини, терористичні акти, контрабанда зброї, торгівля людьми тощо.

Такий підхід також враховує потреби безпеки місцевого населення, сприяє збільшенню легітимності місцевих органів влади та підвищенню загальної стійкості держави [456]. Необхідно також відзначити, що стабілізаційні заходи є інноваційним інструментом, призначеним для вирішення всіх аспектів, пов'язаних із поліцейською діяльністю держави, і поєднує можливості і гнучкість військових ресурсів з професійними та спеціальними силами поліції, що розширює можливості забезпечення ефективного функціонування відповідних територій [453]. Проте, варто наголосити, що міжнародна практика застосування стабілізаційних заходів, зокрема, для відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях, спрямована, переважно, на роботу правоохоронних органів. В Україні, на відміну від зазначеного, такі заходи трактуються більш широко, і включають, як було зазначено вище, діяльність органів публічної влади та військових формувань.

Слід зауважити, що перелік і характер стабілізаційних заходів на деокупованих територіях України залежать від сфери діяльності конкретного уповноваженого суб'єкта. Зокрема, за словами міністра з питань реінтеграції окупованих територій, Ірини Верещук, такі заходи є широкими за змістом та, переважно, включають проведення перепису населення та ідентифікацію окремих категорій осіб, які потребують відповідної гуманітарної чи соціальної допомоги. Ці заходи відбуваються на рівні з іншими, не можуть бути визначені як первинні чи вторинні, а їх проведення є характерним для усіх деокупованих територій [370]. Катерина Павліченко, заступниця Міністра внутрішніх справ України, зазначила, що комплекс стабілізаційних заходів, проведений поліцією, охоплює реєстрацію воєнних злочинів, евакуацію населення, обслуговування блокпостів, ідентифікацію колаборантів, розмінування деокупованих територій та інші аналогічні заходи [102]. Заплановані заходи мають бути системно спрямовані на координацію на всіх рівнях – місцевому, регіональному та національному [366, с. 97.]. Вони повинні ґрунтуватися на синергетичних підходах, спрямованих на ефективну взаємодію з органами державної влади, складниками сектору безпеки і оборони, місцевим самоврядуванням, прокуратурою, громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями.

Важливо відзначити, що рішенням КМУ від 30 грудня 2022 р. № 1219 був схвалений План дій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з відновлення деокупованих територій [268]. До невідкладних заходів, що включені до Плану, входить відновлення функціонування органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій та територіальних органів виконавчої влади. Також до цих заходів відноситься забезпечення роботи територіальних правоохоронних органів та інші, необхідні для нормального функціонування звільнених територіальних громад, дії. Проте, План у певних аспектах вимагає уточнень та коригувань з урахуванням нових викликів, що виникають під час процесу відновлення внаслідок тимчасової окупації. Особливу увагу слід звернути на встановлення ефективних механізмів координації між різними рівнями влади та врахування потреб місцевого населення.

У контексті відновлення роботи органів публічної влади на деокупованих територіях, державою вживаються стабілізаційні заходи, пов'язані із забезпеченням

діяльності районних військових адміністрацій, створенням резерву працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування для роботи на деокупованих територіях, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У свою чергу, заходи для відновлення правосуддя на деокупованих територіях включають відновлення судової системи, проведення аудиту правосуддя, підготовку кадрів у сфері правосуддя, забезпечення доступу до юридичної допомоги та створення сприятливого середовища для незалежного суддівства.

Проведення цих та інших стабілізаційних заходів є передумовою для якісного та безпечного відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на територіях, що перебували під тимчасовою окупацією [34]. Наголосимо також, що ці заходи входять до механізму деокупації, а відновлення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та правосуддя – до механізму реінтеграції ТОТ.

Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя може бути об'єднане у певний механізм, оскільки це дозволяє забезпечити координацію та спрямування зусиль у напрямку ефективного відновлення демократичних інституцій у повоєнний період. Функціонування такого механізму має на меті забезпечення систематизованого та послідовного підходу до відновлення роботи владних інституцій, з урахуванням особливостей кожної окремої території.

Існування такого механізму має декілька переваг. По-перше, це дозволяє забезпечити гармонійну взаємодію між різними рівнями влади та органами законодавчої та виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях. Такий підхід сприяє уникненню дублювання зусиль та оптимізації використання ресурсів. По-друге, об'єднаний механізм відновлення роботи органів влади та правосуддя сприяє узгодженню дій різних інституцій та органів, що забезпечує єдність у прийнятті рішень та виконанні відповідних заходів. До того ж, такий механізм дозволяє забезпечити участь представників місцевих громад у процесі відновлення, що сприяє підвищенню легітимності прийнятих рішень.

С. Рудницький зазначив, що механізм в праві є сукупністю методів і засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація і захист правових норм [345]. На думку І. Сенчука, механізм охоплює систему правових норм, інституцій, процедур і процесів, спрямованих на забезпечення правопорядку та захисту прав і свобод громадян [358]. Л. Ярмол дійшла висновку, що механізм являє собою комплексну систему, що охоплює нормативно-правову базу, інституційні структури, процедурні правила та засоби їх реалізації, спрямовану на забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян, а також ефективного функціонування правової системи [448]. Усі зазначені визначення містять різний ступінь узагальнення.

І. Магновський під механізмом відновлення визначив комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових засобів та способів, якими охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на реальне відновлення чи відбудови певної структури [165]. Н. Опольська визначила, що «механізм відновлення» як правова категорія відноситься до системи засобів, процедур і інструментів, що застосовуються для відновлення порушених прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [214]. Це включає різноманітні правові, адміністративні та судові заходи.

На основі вищезазначеного, можемо зробити висновок, що механізм відновлення роботи зазначених органів – це сукупність правових норм, інституцій, процедурних правил та засобів їх реалізації, спрямованих на поновлення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та правосуддя відповідно до норм національного законодавства та принципів міжнародного права.

Зазначений механізм характеризується наявністю характерних ознак. До них вчені відносять наступні: процедурність [392], цілісність [345], системність [375, с. 29] тощо.

Спираючись на вищезазначене, до характерних ознак механізму відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя можемо віднести наступні: нормативно-правове забезпечення, інституційне забезпечення, легітимність, партнерство, процедурність, ефективність, гарантованість, міжнародна підтримка тощо.

Відновлення роботи зазначених суб'єктів потребує також дотримання відповідних принципів. До них належать: верховенство права; прозорість і підзвітність; гласність; інклюзивність; ефективність та результативність; професіоналізм і компетентність; належне врядування; пріоритетність інтересів суб'єктів громадянського суспільства; партнерська взаємодія; соціальна стабільність територіальних громад; легітимність органів державної влади та місцевого самоврядування; стабільність та розвиток; міжсекторальна співпраця; доступність тощо.

Варто зауважити, що відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя має як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, обидва напрями діяльності мають на меті відновлення функціонування ключових інституцій після окупації. Це включає відновлення інфраструктурних об'єктів, роботи адміністративних і судових установ, а також реформування кадрового складу для забезпечення ефективності їхньої роботи. Підходи до відновлення обох напрямів діяльності можуть включати такі аспекти, як надання фінансової підтримки, розвиток кадрового потенціалу та нормативно-правове забезпечення.

Різниця, у свою чергу, полягає у специфіці завдань, що стоять перед кожним із цих секторів. Органи публічної влади відновлюють свою діяльність з метою здійснення державного управління на деокупованих територіях. Це передбачає поновлення роботи адміністративних структур, забезпечення безпеки та правопорядку, а також надання публічних послуг громадянам на цих територіях. Специфіка процесу полягає в тому, що відновлення діяльності органів публічної влади передбачає роботу щодо функціонування ключових установ і структур, що забезпечують нормальне функціонування держави.

Це пов'язано з тим, що протягом періоду окупації було здійснено дезінтеграцію української системи управління, що охоплювала як місцеве самоврядування, так і органи державної влади, що призвело до припинення надання публічних послуг, включаючи освіту, охорону здоров'я та соціальне забезпечення [203]. На деяких територіях спостерігалися спроби впровадження російських грошей, введення навчальних програм та поширення підручників країни-агресора у навчальних

зкладах, а також видачі свідоцтв про освіту за російськими стандартами. З метою залучення місцевого населення до співпраці, в багатьох населених пунктах була штучно створена гуманітарна криза, зокрема, шляхом обмеження доступу до продуктів харчування та товарів першої необхідності. Крім того, було припинено трансляцію українського телебачення та радіомовлення [415, с. 246]. Для подолання цих деструктивних наслідків, можуть бути прийняті рішення щодо персонального складу, організаційно-правового статусу та функцій цих органів, з метою адаптації їх діяльності до нових умов та потреб деокупованих територій.

Значний крок у цьому напрямку було здійснено під час оновлення Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 року, ініціативу щодо актуалізації якої взяло на себе Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України [265]. У документі враховано важливість відновлення системи публічного управління та надання послуг на деокупованих територіях як окрему оперативну ціль (Стратегічна ціль III «Розбудова ефективного багаторівневого врядування», Оперативна ціль 3.3 «Відновлення системи публічного управління та надання послуг на деокупованих територіях»). Зокрема, до завдань, що мають інтерес у межах дослідження, входять наступні: створення резерву кадрів для ефективного управління та надання базових послуг на деокупованих територіях, відновлення системи управління та забезпечення її стійкості [403, с. 44], відновлення базових муніципальних та адміністративних послуг на цих територіях, реалізація заходів економічної та соціальної реабілітації, створення умов для інтеграції їх в єдиний український інформаційний простір, запобігання інформаційному впливу з боку Російської Федерації, подолання наслідків мілітаризації, перепідготовка фахівців, впровадження системи ментальної реінтеграції та психологічної підтримки місцевого населення, забезпечення стійкості та ефективності публічного управління в умовах актуальних безпекових, демографічних та економічних викликів, визначення порядку відновлення місцевого самоврядування на деокупованих територіях, де були утворені військові адміністрації тощо [265]. Важливо зауважити, що зазначене вище стосується громад, що були деокуповані упродовж 2022-2023 років. Проте, територіальні громади, що будуть звільнені від тимчасової окупації у 2024 р. або пізніше, ймовірно, вимагатимуть

додаткових заходів та програм, враховуючи більш тривалий термін перебування під окупацією.

Для виконання цих завдань, Національним агентством з питань державної служби створено резерв працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України, відповідно до Постанови КМУ від 23 травня 2023 р. № 524 «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України» [307]. Метою створення кадрового резерву є забезпечення районних, обласних військових адміністрацій, а також адміністрацій населених пунктів та інших державних установ, що були створені або відновили свою діяльність на деокупованих територіях України, необхідним персоналом для ефективного виконання завдань та функцій держави в цих регіонах.

Практичні заходи щодо відновлення системи публічного управління та надання послуг на деокупованих територіях було реалізовано у Харківській, Херсонській та інших областях, регіони яких було звільнено від тимчасової окупації. Так, у регіонах Харківської області, що були звільнені, Мінреінтеграції України розпочало комплексну роботу щодо відновлення звільнених територій та стабілізації ситуації на місцевості. Дії відомства включали в себе широкий спектр правових, гуманітарних, економічних, інфраструктурних та соціальних заходів [204]. Це створення Координаційного штабу з питань деокупованих територій, а також Координаційного штабу з питань реалізації прав внутрішньо переміщених осіб.

Щодо відновлення роботи органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях, варто зазначити наступне. У 2023 р. на офіційному сайті, присвяченому питанням децентралізації, з'явилося оголошення про створення «Місцевої асоціації нескорених громад» [192, с. 20]. Ініціатива походить від органів місцевого самоврядування на ТОТ Запорізької, Херсонської, Донецької та Луганської областей. Створення цієї організації стало результатом рішень сесій Мелітопольської, Роздольської та Василівської місцевих рад Запорізької області [388]. Основним завданням цієї організації є сприяння спільним зусиллям органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, бізнесу, громадськості, наукових кіл та

міжнародних партнерів у розв'язанні важливих викликів, що постають перед тимчасово окупованими територіями, зокрема щодо відновлення та стратегічного розвитку. Такий підхід є надзвичайно позитивним, зважаючи на відсутність відповідної підготовки на національному рівні.

З іншого боку, відновлення роботи системи правосуддя на деокупованих територіях передбачає проведення реформ та заходів, спрямованих на відновлення дієвості та незалежності судової системи. Це може включати в себе реорганізацію судових органів, надання їм необхідних ресурсів та підтримки для виконання їхніх функцій, а також забезпечення незалежності суддів та забезпечення доступу до судової системи для всіх громадян без обмежень.

У 2014 р. більшість судів, органів прокуратури, органів внутрішніх справ (поліції), а також пенітенціарних установ Донецької та Луганської областей опинилися на окупованій території і припинили свою роботу. Лише деякі з них були евакуйовані та відновили діяльність в інших містах. Повноваження органів, що припинили роботу, були передані відповідним державним установам на території, контрольованій українським урядом [239, с. 12]. Після повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 р., під тимчасовою окупацією опинилися також окремі регіони Житомирської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Чернігівської, Херсонської областей [267]. Станом на червень 2024 р. Перелік був розширений, включивши додаткові територіальні громади Донецької та Харківської областей. Важливо підкреслити, що зазначений перелік не є перманентним та зазнає постійних змін, що залежать від поточної ситуації на фронті.

Відповідно, ситуація з роботою судів на ТОТ ще більше ускладнилася. У зв'язку з неможливістю проведення судових засідань на ТОТ, відповідно до законодавства незавершені судові справи повинні бути передані іншим судам на контрольованих територіях у відповідності до законодавчої компетенції. Крім того, законодавчо передбачено право на переведення до суду на контрольованій території для суддів, які працювали на ТОТ України та висловили бажання змінити місце роботи [341]. Так, діяльність судів, що знаходяться на ТОТ, перенесено до судів Київської,

Дніпропетровської, Запорізької, Житомирської, Кіровоградської, Одеської, Черкаської областей тощо.

Збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до дезорганізації судочинства у регіонах, що постраждали від нападів з боку країни-агресора. У зв'язку з цим, Головою Верховного Суду видано ряд наказів про передачу територіальної підсудності місцевих загальних судів, що були повністю зруйновані або сильно пошкоджені ворогом чи розташовані на окупованих або оточених територіях, до судів, що функціонують на територіях без бойових дій [29]. Так, 13 березня 2022 р. затверджено Рекомендації для судів першої та апеляційної інстанцій у випадку захоплення населених пунктів або загрози захоплення суду [334]. У разі захоплення або загрози захоплення судових установ передбачено такі заходи: знищення документів з державною таємницею, копіювання та вивезення вмісту серверів, блокування доступу до Єдиного реєстру судових рішень за допомогою технічних засобів, збереження непорушності судової печатки або, у разі неможливості, її знищення.

Щодо функціонування господарських та адміністративних місцевих та апеляційних судів, розташованих у зоні проведення бойових дій, окупації або оточенні, питання передачі їхньої підсудності Головою Верховного Суду не було вирішено [113, с. 26]. Зазначене вище має негативний вплив на реалізацію права осіб на доступ до правосуддя за територіальною ознакою, через значне віддалення місцевих судів від суб'єктів спірних правовідносин, що може спричинити порушення розумних строків вирішення справ унаслідок перевантаження суддів тих судів, яким передано розгляд справ. Відзначається, що такі заходи є умовно-необхідними для забезпечення судового захисту прав осіб, що опинилися в зоні військової агресії.

Таким чином, військова агресія Російської Федерації призвела до унеможливлення здійснення правосуддя на значній частині території України, що порушує гарантії, встановлені ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [117], зокрема, право на справедливий публічний розгляд у розумний термін незалежним і безстороннім судом, встановлений законом.

Для відновлення функціонування правосуддя на деокупованих територіях необхідним є запровадження концепції правосуддя перехідного періоду, що включає чотири стратегічні цілі, що розкриваються через комплекс взаємопов'язаних заходів. Перша стратегічна мета – притягнення винних до відповідальності, що включає три підпункти: удосконалення законодавства, судової та слідчої практики; правовий захист жертв збройного конфлікту; ефективне переслідування винних у скоєнні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини. Друга стратегічна мета – відшкодування шкоди жертвам конфлікту (репарація), що включає: матеріальну компенсацію завданої шкоди; моральну сатисфакцію; відновлення порушених прав. Третя стратегічна ціль перехідного правосуддя – право знати правду, що включає документування подій, що стосуються збройного конфлікту; встановлення історичної правди; максимально повне та правдиве інформування населення про хід та наслідки збройного конфлікту. Остання, четверта, стратегічна мета – гарантії неповторення конфлікту через інституційні реформи, освіту і вільний простір для громадянського суспільства. За цим напрямком також є три пріоритетні операційні цілі: реформування діяльності органів влади; посилення потенціалу органів влади; організаційно-правове забезпечення змін у діяльності органів влади [88; 180]. Тобто, у Концепції передбачається гарантування невідворотності покарання для осіб, які вчинили злочини під час збройного конфлікту, захист потерпілих та жертв, а також їхнє право на відшкодування. Крім того, вона сприяє суспільству у встановленні правди щодо минулих подій, виконуючи профілактичну функцію неповторення. У процесі врахування зазначеної проблеми враховуються ключові аспекти міжнародного досвіду країн, що раніше вже здійснювали перехід до нової системи правосуддя.

Загалом, поновлення функціонування правосуддя на деокупованих територіях вимагає системного підходу, оскільки після повного відновлення територіальної цілісності України знадобиться відновлення значної кількості судів, розташованих на територіях, що наразі перебувають поза контролем нашої держави. Відновлення роботи судів на деокупованих територіях вимагає значних зусиль і скоординованої діяльності органів державної влади. Важливу роль у цьому процесі має бути

відведено Державній судовій адміністрації та її територіальним управлінням, що за законом відповідають за забезпечення роботи судів.

Прикладом ефективного відновлення роботи правосуддя на деокупованих територіях є функціонування Херсонського міського та апеляційного судів. Так, Херсонський міський суд, що має найбільший обсяг справ, за період з 12 червня по 31 грудня 2023 р. отримав звернення від 13237 осіб з різних питань. З цього числа 4886 справ стосувалися цивільного права, свідчити про великий попит на судові послуги, зокрема, у сфері цивільного судочинства. У цей період також було розглянуто 4293 кримінальних проваджень та 103 справи за Кодексом адміністративного судочинства. Крім того, на розгляд суду надійшло 5118 справ про адміністративні правопорушення, що є характерною рисою деокупованого регіону, де надходить велика кількість справ, пов'язаних з домашнім насильством та військовими правопорушеннями [235]. До того ж, відновлено роботу Херсонського апеляційного округу, проте цьому процесу передувала низка проблем, спричинених деокупацією правобережної частини Херсонщини. Спостерігалися значні пошкодження будівель судових установ, розграбування приміщень окупантами, крадіжки комп'ютерної техніки, відсутність систем відеоконференційного зв'язку, а також виникнення серйозного дефіциту кадрів серед працівників апаратів судів. Налагодження роботи судів вимагало проведення заходів щодо матеріально-технічного та організаційного забезпечення.

Значною та складною частиною процесу відновлення роботи судів є відновлення судових справ, що були знищені або серйозно пошкоджені під час тимчасової окупації. Сьогодні процедурне законодавство не передбачає чіткої процедури відновлення судових справ, що має особливо негативний вплив на розгляд кримінальних проваджень, у яких рішення судами першої інстанції були ухвалені до повномасштабного вторгнення, і апеляційні скарги стосовно них ще не розглядалися апеляційними судами, оскільки особи, які подали апеляційні скарги, у деяких провадженнях перебували під вартою. Однак, за наявних обставин ці провадження не можуть бути розглянуті апеляційними судами через складнощі з відновленням судових справ у зв'язку з фактичними обставинами кожного з них. Серед інших

проблем в кримінальних провадженнях гострою є проблема доставки осіб, які перебувають під вартою, і незважаючи на складні умови безпеки в Херсоні та області, вони наполягають на особистій присутності на судових засіданнях, навіть в умовах воєнного стану.

Отже, механізм відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях в Україні включає в себе різноманітні заходи, спрямовані на нормалізацію функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та забезпечення правосуддя у цих регіонах.

Варто також наголосити, що досліджуваний процес має низку викликів. Перш за все, необхідно забезпечити легітимність та легальність відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя, що вимагає його відбування відповідно до законодавства України та міжнародних норм. Це важливо для забезпечення легітимності з боку місцевого населення та міжнародного співтовариства.

У цій сфері результативними можуть бути заходи щодо удосконалення процедур відновлення, визначення компетенції органів, що відповідатимуть за цей процес, та забезпечення захисту прав та інтересів громадян; залучення міжнародних партнерів до процесу відновлення, включаючи допомогу у фінансуванні, консультативну підтримку та обмін досвідом; перевірку кваліфікації суддів, адвокатів та інших працівників правової системи, а також впровадження механізмів забезпечення їхньої незалежності від політичного впливу; проведення широкомасштабної інформаційної кампанії щодо процесу відновлення роботи судів та органів влади; залучення громадського сектору до процесу відновлення, що забезпечить прозорість та відкритість процесу тощо.

До того ж, відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя передбачає проведення інституційних реформ, що можуть охоплювати перегляд компетенцій, структури та механізмів нагляду та контролю. Такий підхід відображає необхідність адаптації системи до нових реалій та відновлення довіри до державних інституцій.

Ефективними заходами у цій сфері, на нашу думку, є наступні: перерозподіл функцій між різними органами влади, а також визначення нових меж компетенції для

відповідної адаптації до змінних умов; об'єднання або розподіл підрозділів, перегляд організаційної структури та впровадження нових методів управління органів публічної влади на деокупованих територіях; створення незалежних органів контролю за діяльністю органів публічної влади, вдосконалення системи звітності та впровадження механізмів відповідальності за порушення закону; забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів влади через впровадження механізмів публічного доступу до інформації, розширення участі громадськості у прийнятті рішень та забезпечення широкого доступу до процесу прийняття рішень тощо.

Крім того, важливим є забезпечення прозорості та демократизм у процесі відновлення. Це передбачає активне залучення громадськості, консультації з місцевими жителями та відкритість у прийнятті рішень.

Дієвими у цьому аспекті можуть бути наступні заходи: організація публічних консультацій з мешканцями територіальної громади та представниками громадськості для обговорення планів і стратегій відновлення деокупованих територій, що дозволить залучити їх до процесу прийняття рішень на місцевому рівні; забезпечення широкої доступності інформації про процеси відновлення та прийняття рішень через публікацію звітів, протоколів засідань тощо; співпраця з громадськими та іншими неурядовими організаціями для відстеження процесу відновлення, надання консультацій та виявлення потреб мешканців територіальної громади; опублікування інформації про витрати та джерела фінансування проєктів відновлення для забезпечення прозорості та відповідальності в управлінні бюджетними коштами.

Крім того, процес відновлення повинен передбачати поступовий підхід, що дозволяє ефективно реагувати на складність ситуації на деокупованих територіях, і починається з найбільш критичних або стратегічно важливих областей. Основні аспекти такого підходу включають: визначення найбільш критичних або стратегічних секторів, що потребують негайного відновлення; планування і поетапне впровадження заходів з відновлення з урахуванням пріоритетних потреб та можливостей; зосередження уваги на областях, що мають стратегічне значення для відновлення функцій держави та місцевого самоврядування, а також стабілізації ситуації у державі тощо.

До того ж, міжнародна підтримка та експертна допомога можуть виявитися важливими у вирішенні цієї проблеми, забезпечуючи не лише фінансову підтримку, але й консультації та досвід міжнародних організацій та країн-партнерів. Такий підхід до відновлення органів влади та правосуддя на деокупованих територіях України відображає складність та багатоплановість цієї проблеми, що вимагає комплексного підходу для успішного вирішення.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки та узагальнення:

1. Необхідною передумовою відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях є проведення стабілізаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням діяльності районних військових адміністрацій, створенням резерву працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування для роботи на деокупованих територіях, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням їх діяльності. У свою чергу, заходи для відновлення правосуддя на деокупованих територіях включають реформування судової системи, проведення аудиту правосуддя, підготовку кадрів у сфері правосуддя, забезпечення доступу до юридичної допомоги та створення сприятливого середовища для незалежного суддівства.

2. Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях має ґрунтуватися на відповідному нормативно-правовому забезпеченні. Зокрема, основи державної політики у цій сфері закладено у проєкті Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій. Реалізація Стратегії має сприяти формуванню консистентної державної стратегії з реінтеграції ТОТ, що передбачає необхідність синхронізації дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування та відновлення їхньої діяльності на деокупованих територіях. Її основним завданням має бути створення умов для повноцінної реінтеграції території та населення у правовий, адміністративний, соціальний, культурний, інформаційний та освітній простори України, відновлення їхніх прав і свобод, забезпечення безпеки населення та подолання наслідків тимчасової окупації в усіх аспектах суспільного життя.

3. Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя може бути об'єднане у певний механізм, оскільки це дозволяє забезпечити координацію та спрямування зусиль у напрямку ефективного відновлення демократичних інституцій у повоєнний період. Механізм відновлення роботи зазначених органів – це сукупність правових норм, інституцій, процедурних правил та засобів їх реалізації, спрямованих на поновлення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та правосуддя відповідно до норм національного законодавства та принципів міжнародного права. До характерних ознак механізму відновлення належать: нормативно-правове забезпечення; інституційне забезпечення; законність, легітимність, процедурність, ефективність, гарантованість, міжнародна підтримка тощо. Відновлення роботи зазначених суб'єктів потребує також дотримання відповідних принципів. До них належать: верховенство права; прозорість і підзвітність; гласність; інклюзивність; ефективність та результативність; професіоналізм і компетентність; належне врядування; пріоритетність інтересів суб'єктів громадянського суспільства; партнерська взаємодія; соціальна стабільність територіальних громад; легітимність органів державної влади та місцевого самоврядування; стабільність та розвиток; міжсекторальна співпраця; доступність тощо.

4. Для ефективного відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях важливо забезпечити легітимність та легальність їх функціонування, удосконалити процедури відновлення та визначити компетентні органи. Також потрібно залучити міжнародних партнерів для фінансування та консультування, перевірити кваліфікацію працівників правової системи, забезпечити їх незалежність від політичного впливу. Важливо провести інформаційну кампанію, залучити громадськість та забезпечити прозорість діяльності органів влади. Також потрібно розподілити функції між різними органами влади, створити незалежні контролюючі органи, забезпечити доступ до інформації та демократизм у процесі відновлення. Для досягнення цих цілей потрібна міжнародна підтримка та експертна допомога країн-партнерів.

3.3 Відновлення та розвиток деокупованих територіальних громад: організаційне, правове та інституційне забезпечення

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації та воєнні дії на території України спричинили значні негативні наслідки у багатьох сферах: економічній, політичній, безпековій, гуманітарній тощо, особливо в регіонах, де відбувалися і продовжують відбуватись активні бойові дії або ті, що були тимчасово окуповані. Ліквідація цих наслідків та відновлення постраждалих територій, особливо тих, що зазнали тимчасової окупації, є складним і багатограним процесом, що потребує участі багатьох сторін та вирішення численних проблем.

Деокуповані територіальні громади характеризуються різним ступенем руйнувань та гуманітарних проблем, що залежать від тривалості окупації та інтенсивності бойових дій. Для більшості з них притаманні проблеми, пов'язані з виїздом мешканців. Це створило ризики для безпеки територій та вимагало невідкладних заходів з боку держави. Відповідно, основна мета післявоєнного відновлення деокупованих територіальних громад полягає у створенні умов для нормалізації життя та економічного розвитку, з метою забезпечення мирного майбутнього для людей, які проживають на цих територіях.

Організаційне забезпечення відновлення деокупованих територій включає створення ефективних структур управління, координацію дій між різними рівнями влади та залучення громади до процесу відновлення. Важливо передбачити оперативність і злагодженість у виконанні відновлювальних робіт, а також інтеграцію місцевих потреб і можливостей у загальні плани відновлення. У свою чергу правове забезпечення є ключовим елементом для формування нормативної бази, що регулюватиме відносини на відновлених територіях. Це передбачає розробку та адаптацію законодавства, що відповідає міжнародним стандартам, та гарантування правового захисту прав громадян і юридичних осіб. Інституційне забезпечення включає в себе відновлення та реформування державних і місцевих інститутів, що сприятиме функціонуванню суспільних систем і послуг. Це передбачає не лише

відновлення існуючих структур, але й створення нових інститутів, здатних ефективно реагувати на виклики відновлення та розвитку територій.

Теоретичною основою окресленої теми стали наукові праці вчених різних галузей, серед яких: В. Баранник, О. Берданова, В. Борденюк, О. Васильєва, І. Голосніченко, Л. Горбата, А. Заєць, О. Євсюкова, Н. Камінська, Ю. Куц, Р. Калужний, І. Коліушко, В. Корженко, М. Корнієнко, О. Лазор, Б. Логвиненко, Н. Лепіш, Л. Наливайко, Н. Нижник, Я. Павлович-Сенета, І. Пирога, В. Потапенко, С. Приліпко, Д. Селіхов, О. Скобельська, В. Тацій, С. Телешун, А. Ткачук, Ю. Третьак, О. Шевчук, О. Шуляк та ін.

Метою дослідження є теоретико-правова характеристика організаційного, правового та інституційного забезпечення відновлення та розвитку деокупованих територіальних громад.

Відновлення цих територій є складним багатограним процесом, що потребує врахування кількох ключових аспектів. По-перше, необхідно забезпечити поновлення безпечних умов життєдіяльності, що включає розмінування територій, ліквідацію вибухонебезпечних предметів та відновлення правопорядку через реорганізацію правоохоронних органів. Важливо також створити умови для безпечного повернення осіб, які проживали на цих територіях та покинули їх внаслідок воєнних дій та тимчасової окупації РФ [203]. По-друге, суттєвим є відновлення критичної інфраструктури, що охоплює ремонт і реконструкцію житлових об'єктів, освітніх та медичних установ, а також відновлення інженерних систем, таких як водопостачання, каналізація, електропостачання і газопостачання. Третій аспект стосується поновлення підприємницької діяльності, що передбачає підтримку та розвиток малого і середнього бізнесу через фінансові механізми, такі, як гранти та кредити, а також створення нових робочих місць і стимулювання такої діяльності. Важливим є впровадження програм перепідготовки та навчання для місцевого населення, а також залучення інвестицій у промисловість та аграрний сектор. Четвертий аспект полягає в активному залученні місцевого населення до процесів відновлення, що передбачає інтеграцію громадян у процес прийняття рішень через громадські слухання і консультації, підтримку громадських ініціатив та волонтерських рухів, а також

забезпечення прозорості та підзвітності органів влади. Проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності населення щодо процесів відновлення є також важливим. Іншим аспектом є міжнародна підтримка, що включає залучення міжнародних організацій, урядів інших країн і благодійних фондів до цього процесу. Це передбачає отримання фінансової допомоги та технічної підтримки від міжнародних партнерів, співпрацю з міжнародними експертами та консультантами для імплементації кращих практик у цій сфері, а також участь у міжнародних програмах і проєктах, спрямованих на реінтеграцію постраждалих територій. Відновлення деокупованих територій може включати й інші заходи, мета яких полягає у забезпеченні різних сфер суспільного життя у деокупованих територіальних громадах.

Процес відновлення регламентується Постановою КМУ «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад» від 18 липня 2023 р. № 731 [277]. Цей порядок встановлює норми для відновлення регіонів та територіальних громад з метою усунення негативних наслідків, викликаних збройною агресією РФ проти України. Зокрема, він передбачає відбудову зруйнованих або пошкоджених об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, а також об'єктів житлового та громадського призначення. Окрім цього, порядок включає заходи з повернення внутрішньо переміщених осіб та біженців до регіонів, а також створення сприятливих умов для функціонування усіх суб'єктів господарювання.

На основі плану відновлення та розвитку територіальної громади можуть бути розроблені різноманітні додаткові документи, що виконують ключові функції у процесі відновлення. Серед таких – бюджетний план, що детально визначає витрати на відновлення об'єктів та інфраструктури, створюючи фінансову прозорість і контроль; план відновлювальних робіт, що окреслює послідовність і терміни виконання відновлювальних заходів, організовуючи процес у структурованому порядку; угоди з міжнародними організаціями, що сприяють отриманню додаткової фінансової та технічної допомоги, що важливо для залучення зовнішніх ресурсів і експертних знань; законодавчі та нормативні акти, що забезпечують правову основу

для проведення відновлювальних робіт та встановлюють правові норми для реалізації проєктів; звіти про виконання таких робіт, що дозволяють здійснювати моніторинг ходу та результатів відновлення, а також оцінку ефективності проведених заходів; доповіді та презентації, що інформують громадськість про перебіг робіт і досягнуті результати, сприяючи прозорості процесу і залученню суспільної підтримки; плани економічного розвитку, що визначають довгострокові цілі відновлення, спрямовані на створення сприятливих умов для економічного розвитку території. Ці документи, засновані на плані відновлення та розвитку територіальної громади, забезпечують координацію дій між різними організаціями, включаючи органи публічної влади, громадські організації та міжнародних партнерів, і сприяють ефективному відновленню території.

Для реалізації мети дослідження, буде доцільним розглянути кожен аспект відновлення деокупованих територіальних громад окремо.

Організаційне забезпечення передбачає ефективне управління процесом відновлення. Так, розробка та впровадження стандартних процедур і процесів управління включає встановлення чітких етапів планування, підготовки проєктів, затвердження і реалізації планів, а також механізмів контролю, моніторингу і звітності [433]. Важливо забезпечити органи управління необхідними ресурсами, включаючи фінансові, людські та матеріально-технічні, щоб надати можливість ефективно виконувати поставлені завдання.

Програма комплексного відновлення області, об'єднаної територіальної громади (її частини) має сприяти впровадженню таких сучасних підходів та практик розвитку регіонів, територіальних громад, населених пунктів та частин їх територій, як людиноцентризм та соціальна справедливість, раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та розміщення робочих місць, стала міська мобільність, інклюзивність, енергоефективність, екологічність, збереження культурного розмаїття та національної пам'яті, а також відповідати Цілям сталого розвитку України на період до 2030 р. [323]. Розробка та реалізація Плану відновлення та розвитку територіальної громади повинна супроводжуватися якісно вищим рівнем партисипації та залучення усіх верств місцевого населення:

громадськості (громадських активістів, громадських організацій), представників бізнесу та суб'єктів підприємницької діяльності, посадових осіб органів місцевого самоврядування, мешканців, які знаходяться та території громади, та мешканців, які змушені тимчасово покинути власні домівки, тощо [229].

Оптимізація управлінських структур включає регулярний аналіз їхньої ефективності, що дозволяє виявити проблемні області та внести необхідні корективи. Це може включати коригування структури органів управління, вдосконалення їх функцій і впровадження нових технологій або методик управління для підвищення результативності.

Кризова ситуація, особливо у деокупованих територіальних громадах, у яких існує потреба масштабної відбудови, може стати сприятливою можливістю для впровадження більш ефективних рішень. Оптимізація може суттєво сприяти поліпшенню функціонування громади через реконструкцію технічної та соціальної інфраструктури більш ефективним способом з точки зору її розмірів, розташування та енергоефективності. Одночасно надання адміністративних послуг може бути організовано більш ефективно та якісно, ніж раніше. Завдяки таким рішенням оптимізація дозволить більш ефективно задовольняти потреби мешканців [425]. Наприклад, оптимізація адміністративних публічних послуг може включати: запровадження нових видів послуг, що не були доступні у громаді раніше (отримання внутрішніх і закордонних паспортів, видачу водійських посвідчень та технічних паспортів, перереєстрацію вживаних транспортних засобів безпосередньо у громадах, а також надання комплексних послуг для ветеранів); організаційні зміни в адміністрації громади, що відповідатимуть новим обсягам функцій і обов'язків; працевлаштування або перекваліфікацію співробітників громади з чітким визначенням необхідного досвіду та кваліфікації для кожної посади; відновлення або розширення адміністративних приміщень громади; впровадження програм навчання та тренінгів для працівників громади тощо.

Інтеграція управлінських структур з іншими системами є також важливим аспектом, що забезпечує взаємодію з громадськістю, організаціями громадянського суспільства та бізнесом, а також співпрацю з міжнародними партнерами і

донорськими фондами для отримання додаткових ресурсів і підтримки. Таким чином, ефективна оптимізація управлінських структур є основою для успішного відновлення деокупованих територій, забезпечуючи цілісність і результативність усіх етапів цього складного процесу.

Так, Програма «U-LEAD з Європою» для України, що спрямована на розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підвищення підзвітності та розвитку, використовує комплексний підхід у підтримці українських громад в умовах війни. Усі заходи програми адаптовані до потреб воєнного часу та впорядковані відповідно до основних напрямів стратегічної концепції зміцнення стійкості громад. U-LEAD реалізує різноманітні ініціативи, спрямовані на підвищення спроможності українських громад, зосереджуючись на громадах з населенням менше 50 000 осіб [237]. Експертна підтримка охоплює ключові питання, такі як енергетична безпека, вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, громадська безпека, продовольча безпека, бюджетні питання та відновлення інфраструктури. Це сприяє підвищенню стійкості громад під час війни та забезпечує швидке й ефективне відновлення.

Таким чином, організаційне забезпечення відновлення деокупованих територіальних громад становить систему заходів, спрямованих на створення ефективної структури управління, координацію між різними учасниками процесу, оптимізацію управлінських структур та ефективне використання фінансових і матеріальних ресурсів. Це гарантує комплексний і ефективний підхід до відновлення, включаючи залучення громадськості та запровадження системи моніторингу для відстеження ходу реалізації відновлювальних дій і оцінки їх результативності.

Відновлення правопорядку та нормалізація життєдіяльності на деокупованих територіях України здійснюється на основі ряду спеціалізованих законів та нормативно-правових актів [467]. Це включає, зокрема, процеси виокремлення деокупованих територій, вжиття заходів для їх відновлення, організацію системи управління та забезпечення її необхідними кадрами, а також визначення специфіки правового режиму і забезпечення відповідних заходів безпеки.

У цьому контексті важливо згадати Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [301], що є правовою основою діяльності військових адміністрацій у

населених пунктах. Однак він не визначає жодних конкретних умов чи процедур для створення таких адміністрацій на деокупованих територіях, а також не передбачає автоматичного їх формування після деокупації. Проте, враховуючи тривалість окупації деяких територій України, практично всі територіальні громади мали вагомі правові підстави для створення військових адміністрацій. Як наслідок, органи місцевого самоврядування в цих громадах не змогли виконати покладених на них обов'язків, у тому числі щодо організації регулярних пленарних засідань.

Іншим важливим нормативно-правовим актом є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», що увів до Кримінального кодексу України нову ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» [255]. Ця стаття передбачає кримінальну відповідальність за широкий спектр дій, що включають не лише участь у незаконних збройних формуваннях, обійманні посад в окупаційних адміністраціях і організацію нелегальних виборів та референдумів, але й активну участь у політичних і пропагандистських кампаніях країни-агресора, а також надання матеріальних ресурсів незаконним збройним групам і окупаційним органам. До останнього може відноситися, наприклад, сплата податків до бюджету держави-агресора.

Актуальним у цій сфері є також Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [262], у якому визнано недійсними і такими, що не мають жодних правових наслідків, будь-які акти, видані органами, що утворені або діють у порядку, не передбаченому законами України.

Основні принципи та процедура планування відновлювальних робіт на територіях, що постраждали від російської агресії, зокрема, на деокупованих територіях, регулюються Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [253]. Закон визначає порядок планування на рівні областей і територіальних громад, враховуючи такі аспекти: детальну інформацію про пошкоджені та зруйновані об'єкти, динаміку чисельності населення (як постійного, так і тимчасово

переміщеного), а також загальну економічну та екологічну оцінку. Закон також встановлює роль органів державної влади, місцевого самоврядування і громадськості у розробці відповідних програм, а також визначає джерела фінансування відновлювальних робіт, включаючи бюджетні кошти, приватні інвестиції та міжнародну допомогу.

Зокрема, було внесено поправки до Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності» [308] та «Про засади державної регіональної політики» [264], що суттєво вплинули на процеси відновлення і розвитку в Україні, а також на подолання наслідків збройного конфлікту. Закон визначає Державний фонд регіонального розвитку як ключовий фінансовий інструмент для реалізації державної регіональної політики, а Фонд відновлення та розвитку як основне джерело фінансування відбудови країни.

Серед інших законів, прийнятих Верховною Радою під час воєнного стану, слід відзначити Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» [254], що забезпечує належне та безперервне функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Важливим у цій сфері є також Закон України «Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень» [258], яким розширено можливості органів місцевого самоврядування використовувати власні кошти.

Найбільш комплексним підзаконним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність органів виконавчої влади, є План дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад, затверджений Розпорядженням КМУ № 1219-р від 30 грудня 2022 р. [268]. План охоплює 131 напрям діяльності, відповідальність за реалізацію яких розподілена між центральними органами виконавчої влади, їх територіальними підрозділами та місцевими військовими адміністраціями. Кожен виконавець повинен щомісяця звітувати про хід виконання перед Міністерством реінтеграції.

Основні напрями діяльності органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад можна класифікувати наступним чином:

- інституційні: відновлення роботи органів місцевого самоврядування, формулювання рекомендацій щодо створення військових адміністрацій, виконання повноважень органів місцевого самоврядування головами цих адміністрацій, а також забезпечення кадрами цих органів;

- оборонні та безпекові: проведення мобілізаційних заходів, будівництво оборонних укріплень, виявлення осіб з країни-агресора, які незаконно перебувають на деокупованих територіях;

- економічні та соціальні: відновлення обігу національної валюти, розвиток мережі роздрібної торгівлі, забезпечення населення питною водою, відновлення діяльності економічних суб'єктів і створення нових робочих місць, обстеження та відновлення об'єктів соціальної інфраструктури, транспорту, електронних комунікацій та закладів громадського харчування;

- гуманітарні: відновлення використання української мови як державної, усунення комуністичної та окупаційної символіки, інвентаризація та відновлення об'єктів культурного, освітнього і медичного призначення, а також облік і підтримка особливо вразливих груп населення, таких, як діти, особи з інвалідністю тощо.

Урядом також затверджено один із необхідних для регулювання відновлення територій документів – Порядок використання коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії, прийнятий постановою КМУ від 10 лютого 2023 р. № 118 [279]. Серед іншого, у 2023 р. на базі Державного агентства автомобільних доріг України було створено Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України [273]. У той же час, продовжено законотворення для ефективного розвитку територіальних громад України, яке розпочалося ще до повномасштабної агресії Росії проти України.

Так, прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про співробітництво територіальних громад» щодо упорядкування окремих питань співробітництва територіальних громад» [256]. Відповідно до положень Закону,

громади можуть інтегрувати свої ресурси та реалізовувати спільні проєкти, орієнтуючи зусилля на підвищення якості надання публічних послуг і розвитку територій у співпраці з сусідніми громадами, що мають аналогічні інтереси. Багато громад стикаються з комплексними проблемами, що важко вирішити самотійно, такими як утилізація і переробка відходів, забезпечення ефективного централізованого водопостачання та водовідведення, ремонт та обслуговування дорожньої інфраструктури, організація громадського транспорту, функціонування пожежної охорони, а також надання медичних і освітніх послуг. Спільне виконання проєктів та координація ресурсів дозволять забезпечити мешканцям територіальних громад поліпшені умови життя, підвищену якість послуг та удосконалену комунальну інфраструктуру.

Особливості кадрової політики на деокупованих територіях врегульовано у Постанові КМУ «Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України» [307], якою передбачено створення для заповнення посад у військових адміністраціях різних рівнів на деокупованих територіях окремого кадрового резерву, відмінного від передбаченого Законом України «Про державну службу». Цією постановою затверджено Порядок реалізації цього Проєкту, а додатком до нього – Перелік напрямів роботи державних органів на деокупованих територіях України.

Іншим документом, що визначає різні аспекти кадрової політики у деокупованих територіальних громадах, є Постанова КМУ «Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів державного управління та інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях України» [66], у якій Координатором процесу підвищення кваліфікації кадрів із цього резерву визначено Міністерство економіки України, замовником – Міністерство освіти і науки України; передбачено, що навчання та підвищення кваліфікації кадрів здійснюватиметься на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бюджетна політика для деокупованих територій ґрунтується на Постанові КМУ «Про затвердження Порядку та умов надання у 2024 р. додаткової дотації з

державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації» [282] та Постанові КМУ «Про внесення змін до Порядку та умов надання у 2024 році додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації» [257]. Порядок базується на положеннях Бюджетного кодексу України та Закону України «Про державний бюджет України» на відповідний рік. Головною метою додаткових дотацій є усунення фінансових диспропорцій, спричинених збитками, завданими територіальним громадам внаслідок російської агресії, особливо на деокупованих територіях, які зазнали найбільших втрат.

Зазначені вище нормативно-правові акти щодо відновлення деокупованих територіальних громад не є вичерпними, зважаючи на динамічний розвиток суспільних відносин у цій сфері та масштабністю проблем деокупації та реінтеграції цих територій.

У відповідності до цих та інших нормативно-правових актів, необхідним є створення та реалізація правових механізмів, що регулюють процеси відновлення [205; 226, с. 118]. Цей процес означає розробку та впровадження правових інструментів і норм, що забезпечують ефективне та скоординоване відновлення та реінтеграцію деокупованих територій до загальнодержавної системи, що включає: визначення чітких процедур для оцінки завданих збитків, відновлення інфраструктури, соціальних об'єктів, забезпечення прав і свобод громадян, які постраждали внаслідок окупації; впровадження тимчасових правових режимів, таких, як військові адміністрації, для ефективного управління та підтримання правопорядку на деокупованих територіях; регулювання фінансування відновлювальних робіт, розподіл коштів з державного бюджету, міжнародних донорів, благодійних фондів, а також залучення приватних інвестицій; взаємодію з міжнародними організаціями та партнерами для залучення технічної, фінансової та експертної допомоги в процесах

відновлення та реінтеграції; встановлення механізмів моніторингу та контролю за виконанням відновлювальних програм, з метою забезпечення прозорості, ефективності та підзвітності; правові заходи щодо гарантування безпеки громадян, включаючи правове регулювання роботи правоохоронних органів, боротьбу з колабораціонізмом, тероризмом та іншими правопорушеннями.

Так, гарантування прав і свобод громадян, які постраждали внаслідок окупації, на нашу думку, передбачає створення спеціальних комісій з представниками місцевих органів влади, громадськості, експертів з різних галузей для проведення незалежної оцінки завданих збитків; запровадження електронних систем для збору та обробки даних про пошкодження та руйнування на деокупованих територіях; організацію надання безоплатної правничої допомоги для громадян, які постраждали внаслідок окупації, зокрема для відновлення втрачених документів, подання позовів про відшкодування збитків; запровадження програм соціальної підтримки, що включають психологічну допомогу, реабілітацію постраждалих, надання житлових субсидій; проведення інформаційних кампаній для інформування громадян про їхні права та можливості отримання допомоги тощо.

Серед іншого, особливо актуальною у сфері відновлення деокупованих територіальних громад є міжнародна підтримка, що передбачає технічну допомогу – організацію візитів міжнародних експертів для оцінки потреб та надання консультацій щодо відновлювальних робіт; фінансову допомогу – використання цільових фондів для фінансування конкретних напрямів відновлення, таких як інфраструктура, соціальні послуги, економічний розвиток тощо; експертну підтримку – організацію тренінгів та семінарів для місцевих спеціалістів за участю міжнародних експертів, а також встановлення програм обміну досвідом з іншими країнами, що мали подібний досвід відновлення після конфліктів.

Таким чином, правове забезпечення відновлення деокупованих територіальних громад становить систему елементів, що включає адаптацію нормативно-правової бази для врегулювання нових умов функціонування органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства на цих територіях; створення і реалізацію правових механізмів, що регулюють процеси відновлення та реінтеграції; визначення

процедур для оцінки завданих збитків, відновлення інфраструктури та соціальних об'єктів, а також гарантування прав і свобод громадян, які постраждали внаслідок окупації тощо.

У свою чергу, інституційне забезпечення відновлення деокупованих територіальних громад закладає фундамент для їх довготривалої стабільності та розвитку. Безпосередньо, таке забезпечення передбачає функціонування військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, координаційних центрів, фінансових інституцій, моніторингових та контрольних органів, а також національних та міжнародних громадських організацій.

Варто зауважити, що елементи інституційного забезпечення нерозривно пов'язані з організаційними та правовими і є ефективними тільки у комплексному застосуванні. Організаційне забезпечення передбачає створення та функціонування структур і механізмів для оперативного реагування та координації дій, сприяє швидкому та ефективному виконанню відновлювальних робіт; правове – налагоджує нормативну основу для реалізації цих дій, створюючи законодавчий супровід процесу відновлення; інституційне – спрямовано на встановлення та зміцнення інституцій, що забезпечують довготривалу стабільність і розвиток громад. Таким чином, організаційне забезпечення створює функціональну структуру, правове – її законодавчий супровід, а інституційне – стабільну інституційну основу для сталого розвитку.

Тобто, інституційне забезпечення має нерозривний зв'язок з організаційним та правовим, що були розглянуті вище, але розкриває їх з іншої сторони, оскільки перші передбачають функціональну та юридичну основу для останніх. Без належного планування та нормативно-правової бази, інституційна складова не може бути ефективною. Одночасно, інституційний аспект є механізмом реалізації правових норм на практиці.

Створення і оптимізація управлінських структур є критично важливими для відновлення деокупованих територіальних громад. Цей процес починається з ретельного аналізу управлінських механізмів, що дозволяє виявити їхні слабкі сторони і потреби в удосконаленні. На основі цього аналізу розробляються нові

органи управління або оптимізуються вже існуючі, щоб забезпечити ефективну координацію всіх етапів відновлення. Формування нових органів управління може включати створення спеціалізованих комісій або управлінь, відповідальних за різні аспекти відновлення, такі, як відбудова інфраструктури, соціальна реабілітація чи економічний розвиток. Важливо чітко визначити функції і повноваження кожного органу, що включає окреслення завдань, обов'язків, прав на прийняття рішень і управління ресурсами.

Безумовно, децентралізація, зміцнення спроможності на місцевому рівні, розвиток самоврядування та демократичних інститутів в громадах можуть на перший погляд виглядати як процеси, що потребують значного часу і є менш контрольованими порівняно з централізованим підходом до відбудови. Проте з часом ці процеси наблизять Україну до стандартів демократичного врядування, які підтримує Європейський Союз, і сприятимуть розвитку численних «низових» ініціатив [77]. Однак, певного рівня централізації уникнути неможливо, особливо на початковій стадії швидкого відновлення. Наприклад, відбудова великих інфраструктурних об'єктів або промислових потужностей може здійснюватися централізовано через урядові агенції. Відповідно, на рівні центральної влади у відновленні деокупованих територіальних громад України внаслідок воєнних дій беруть участь такі інституції, як Офіс Президента України, Міністерство економіки, Мінреінтеграції України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство розвитку громад та територій України тощо.

У 2022 р. Указом Президента України «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» від 21.04.2022 р. було створено Національну раду з питань відновлення України з наслідків війни [227]. Основними напрямками її функціонування є: розробка плану заходів щодо післявоєнної відбудови та розвитку України; промислова інфраструктура та житло; енергетична інфраструктура; зв'язок; військова інфраструктура та військово-промисловий комплекс; структурна модернізація та перезапуск економіки; заходи щодо подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, незахищених верств населення, осіб, які опинилися у складній життєвій ситуації внаслідок війни; реставрації та збереження

пам'яток культури [84, с. 111]. Іншими напрямками роботи Ради є: визначення та розробка пропозицій щодо першочергових реформ, прийняття та впровадження у воєнний та повоєнний період; підготовка стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, їх прийняття та реалізація у воєнний та повоєнний період.

Досвід створення та оптимізації управлінських структур у деокупованих територіальних громадах є у Харківській та Херсонській областях. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Управління деокупованими територіями Харківської та Херсонської областей: досвід першого року» визначено, що на деокупованих територіях згідно з указами Президента України створено військові адміністрації населених пунктів деокупованих частин Харківської та Херсонської областей [396]. У попередніх підрозділах наголошено, що Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022 на всій території України утворено 25 обласних військових адміністрацій, що функціонують як тимчасові державні органи для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення на деокупованих територіях.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військові адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців, які представляють військові формування, створені відповідно до українського законодавства, а також з представників правоохоронних органів і служб цивільного захисту [301]. Ці особи, які відряджаються на виконання завдань в інтересах оборони та безпеки держави, залишаються на службі в своїх органах без виключення зі списків особового складу. Крім того, до складу військових адміністрацій можуть входити працівники, які уклали трудові договори з обласними військовими адміністраціями (у разі їх створення) або з Генеральним штабом Збройних Сил України, якщо в області не створено обласну військову адміністрацію.

У межах характеристики функціонування управлінських структур на деокупованих територіях, вважаємо доцільним визначити кілька ключових характеристик військових адміністрацій, серед яких С. Мельник виокремлює: багатовимірність сфери їх компетенції, тимчасовий характер їх функціонування,

варіативність адміністративних повноважень в залежності від територіальних меж їх діяльності, специфіку виконуваних повноважень, а також суттєві відмінності військових адміністрацій від військово-цивільних адміністрацій [184, с. 101]. О. Рой підкреслює, що створення військових адміністрацій у населених пунктах передбачене за умов, коли сільські, селищні, міські ради або їхні виконавчі органи не можуть виконувати свої повноваження відповідно до Конституції та законів України; фактично саморозпускаються чи самоусуваються від виконання своїх обов'язків, або фактично не виконують їх, або коли їхні повноваження припиняються згідно із законом [342, с. 443]. Безумовно, запровадження військових адміністрацій забезпечує належну організацію адміністративних процесів, відновлення інфраструктури та надання необхідних послуг, а також створює умови для підтримання правопорядку та безпеки населення в звільнених громадах. Цей підхід дозволяє оперативно реагувати на потреби постраждалих територій, забезпечуючи необхідний рівень управлінської стабільності і соціальної функціональності.

Повертаючись до досвіду управління на деокупованих територіях Харківської та Херсонської областей, зазначимо, що формальні підстави для створення військових адміністрацій існували на всіх деокупованих територіях цих областей. Тривала окупація унеможливила виконання головами громад своїх повноважень, визначених ч. 4 і 5 ст. 9 Закону «Про правовий режим воєнного стану», що є критичними для оборони та підтримання громадської безпеки. Крім того, місцеві ради не могли проводити сесії з визначеною законом періодичністю.

Характерною рисою деокупованої частини Харківської області є неможливість зібрати кворум у місцевих радах базового рівня через випадки колабораціонізму та подальший виїзд депутатів за кордон [445]. Повна інформація щодо частки депутатів, які залишили країну, не була оприлюднена.

У Херсонській області раді вдалося зберегти кворум. Перший заступник голови ради Ю. Соколевський повідомив, що навіть у період окупації сесії ради проходили у форматі онлайн. Зокрема, таким чином було ухвалено заяву про неприпустимість зміни статусу Херсонської області у зв'язку з проведенням фейкового «референдуму»

щодо приєднання [439]. Після деокупації правобережної частини Херсонської області сесії облради проводяться щоквартально.

Зауважимо, що органи місцевого самоврядування на деокупованих територіях можуть не мати достатньої кількості голосів для ухвалення критично важливих рішень, що є суттєвими для функціонування громад, створення військових адміністрацій постає як найбільш доцільний та раціональний підхід для відновлення їх ефективності [216, с. 213]. Проте, у дослідженні наголошено, що функціонування місцевого самоврядування є фундаментом демократичної та правової держави, оскільки місцева влада представляє інтереси громади. Відповідно, необхідними є адаптація та узгодження українського законодавства щодо функціонування, повноважень та взаємодії як виконавчої влади, так і місцевих рад та їх виконавчих органів для подальшого їх функціонування у деокупованих територіальних громадах.

Відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його скасування управління на деокупованих територіях (областях, районах і територіальних громадах) здійснюють відповідні військові адміністрації. Протягом цього 30-денного періоду після завершення воєнного стану Верховна Рада України може, за поданням Президента України, ухвалити рішення про відновлення діяльності органів місцевого самоврядування [301]. Однак, законодавство не передбачає альтернативних механізмів для відновлення повноважень органів місцевого самоврядування до офіційного скасування воєнного стану, навіть у частковому обсязі.

Особливої уваги потребує невизначеність статусу обласних або районних рад після деокупації відповідних центрів, а також питання дострокового припинення повноважень органів місцевого самоврядування, що можуть загрожувати національній безпеці держави. Також відсутні положення щодо збереження особливого режиму управління після скасування воєнного стану, що є критичним для територій, що були під окупацією протягом тривалого періоду. Зокрема, існує ризик, що через безпекові та економічні обставини відновлення повноцінного місцевого самоврядування на цих територіях буде неможливим навіть протягом кількох років після завершення бойових дій. Крім того, може виникнути необхідність в управлінні

деокупованими територіями через міжнародні адміністрації. Це стане актуальним у разі, якщо відновлення суверенітету України над окупованими територіями та їх подальша відбудова здійснюватимуться за участю та підтримкою міжнародних організацій відповідно до міжнародних угод, укладених Україною.

У зв'язку з цим, ефективним заходом для відновлення деокупованих територіальних громад є створення перехідних адміністрацій, що можуть бути сформовані як національними органами державної влади України, так і міжнародними інститутами під егідою міжнародних організацій.

Національні перехідні адміністрації, засновані органами державної влади України, беруть на себе функції управління та координації на місцевому рівні у перехідний період після деокупації. Їхнім завданням можуть бути: забезпечення надання базових державних послуг, підтримка правопорядку, відновлення інфраструктури та життєдіяльності громад, а також інтеграція місцевих органів самоврядування у загальнодержавну систему управління. Ці адміністрації діють на основі національного законодавства та нормативно-правових актів, що регулюють їхню діяльність і повноваження.

Міжнародні перехідні адміністрації, що функціонують під керівництвом відповідних організацій, організовуються відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Такі адміністрації залучають ресурси та експертизу іноземних партнерів для відновлення постраждалих територій. Їхні функції можуть включати: надання гуманітарної допомоги, координацію міжнародної технічної та фінансової допомоги, відновлення критичної інфраструктури, підтримку процесів відновлення та захисту прав людини у деокупованих територіальних громадах. Вони можуть діяти тимчасово, до моменту, коли місцеві органи самоврядування зможуть повністю відновити свою роботу.

Запровадження таких адміністрацій може стати важливим кроком для забезпечення стабільності та безпеки на деокупованих територіях, а також для підтримки процесів відновлення та реінтеграції. Це дозволяє швидко й ефективно реагувати на потреби місцевого населення, забезпечуючи надання необхідних послуг і підтримку в умовах постконфліктної реконструкції.

Іншим спеціальним органом, створеним для координації та управління процесом відновлення територій, що були звільнені від окупації, є Координаційний штаб з питань деокупованих територій [321]. Основним завданням Штабу, згідно з Постановою КМУ «Про утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій», є координація діяльності ЦОВВ та їх взаємодія з органами місцевого самоврядування, а також забезпечення обміну інформацією, комунікація з громадськістю та залучення експертних ресурсів.

Координаційний штаб складається з наступних осіб: віце-прем'єр-міністр України, який є міністром з питань реінтеграції окупованих територій, його перший заступник, а також керівник одного з департаментів цього міністерства, ці особи виконують функції голови, заступника голови та секретаря Штабу відповідно; перші заступники або заступники всіх міністрів України, серед яких представник Міністерства внутрішніх справ обіймає посаду першого заступника голови Штабу; перші заступники або заступники керівників інших органів виконавчої влади, зокрема Національної поліції України, Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби, а також представник Національного банку України; голови або перші заступники голів військових адміністрацій шести областей, що перебували під тимчасовою окупацією частково або повністю.

Особливого значення для відновлення деокупованих територіальних громад набувають також фінансові інституції. Їх основною функцією є забезпечення належного фінансування відновлювальних робіт та підтримка економічної стабільності у деокупованих громадах, що включає управління державними коштами, міжнародними грантами та донорською допомогою, а також залучення приватних інвестицій. Вони мають забезпечити прозорість розподілу фінансових ресурсів і здійснювати контроль за їх цільовим використанням.

Сьогодні в Україні такими інституціями є наступні: Міністерство фінансів України, що відповідає за управління державними фінансами, розробку і виконання державного бюджету, а також за координацію фінансової допомоги, включаючи міжнародні гранти та донорські кошти; Державний фонд регіонального розвитку, що фінансує проєкти з розвитку регіональної інфраструктури, зокрема в деокупованих

територіях; Український фонд соціальних інвестицій, що реалізує проекти, спрямовані на розвиток соціальної інфраструктури та поліпшення умов життя у громадах, особливо в постраждалих від конфлікту регіонах; Фонд енергоефективності, що надає фінансування для проектів з підвищення енергоефективності будівель і споруд, що є важливим аспектом відновлення інфраструктури на деокупованих територіях; Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, що забезпечує фінансування програм з будівництва житла для молоді та інших категорій населення, що потребують житла, включаючи внутрішньо переміщених осіб; Державне агентство з питань відновлення та розвитку інфраструктури України, що займається координацією і реалізацією інфраструктурних проектів на деокупованих територіях; міжнародні та національні банківські установи, що можуть надавати кредити та фінансову підтримку для відновлювальних проектів.

Для відновлення деокупованих територіальних громад має значення також ефективний моніторинг і контроль. Роль відповідних органів полягає у постійному спостереженні та оцінці процесів відновлення, включаючи якість виконання робіт і дотримання встановлених стандартів. Моніторингова діяльність допомагає своєчасно виявляти проблеми і коригувати дії для досягнення ефективних результатів. Сьогодні моніторингову та контрольну діяльність у деокупованих територіальних громадах здійснюють: Рахункова палата, що контролює використанням державних фінансових ресурсів у відбудові; Мінреінтеграції України, що координує процеси реінтеграції та контролює їх виконання; Національне агентство з питань запобігання корупції, що контролює дотримання антикорупційного законодавства при реалізації відновлювальних проектів; Державна аудиторська служба України, що проводить державний фінансовий контроль за витратами на відновлення інфраструктури; Національний банк України, що наглядає за діяльністю банків і фінансових установ, залучених до фінансування відновлювальних робіт; Національна поліція України, що забезпечує громадський порядок та безпеку у процесі відновлення.

Наголосимо також, що ефективність функціонування усіх зазначених вище інституцій значно підвищується завдяки співпраці з міжнародними організаціями та

партнерами, що можуть надати технічну, фінансову та експертну допомогу. Таке співробітництво сприяє впровадженню передових практик, підвищенню прозорості та підзвітності процесів відновлення. У цьому контексті важливу роль відіграють такі партнери, як Європейський Союз, що через програми, такі, як U-LEAD з Європою, сприяє розвитку місцевого самоврядування та цифрової трансформації громад; Світовий банк, що забезпечує фінансування для інфраструктурних проєктів і розвитку соціальної інфраструктури; Міжнародний валютний фонд, що підтримує стабільність фінансової системи України; Організація Об'єднаних Націй через свої агентства, такі як ПРООН і ЮНІСЕФ, що надають допомогу у відновленні соціальних послуг і захисту прав людини; Європейський банк реконструкції та розвитку, що фінансує проєкти з відновлення інфраструктури та розвитку приватного сектора; Агентство США з міжнародного розвитку, що забезпечує підтримку для зміцнення інституційної спроможності та економічного розвитку; міжнародні благодійні та неурядові організації, такі як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Save the Children і Médecins Sans Frontières, що надають гуманітарну допомогу та підтримку соціальних ініціатив тощо.

Кожна територіальна громада в Україні наразі стикається з низкою невідкладних завдань, до яких відносяться організація евакуації осіб з небезпечних зон, де тривають бойові дії, забезпечення тимчасово переміщених осіб житлом, харчуванням та іншими необхідними для життя ресурсами тощо. У зв'язку з цим, важливо відзначити громадські ініціативи, що спрямовані на відновлення та розвиток територіальних громад в Україні з використанням інноваційних цифрових технологій. Такі ініціативи зазвичай сприяють формуванню програм відновлення для міст і сіл, які постраждали від дій Російської Федерації або стали осередками кризових ситуацій, таких як звільнені Збройними Силами України території. Яскравим прикладом є ГО «Центр логістики розвитку громад», що об'єднує команду ІТ-компаній з міста Сєвєродонецьк Луганської області [45]. Прикладом ефективної співпраці між державними установами та міжнародними організаціями у сфері розвитку та відновлення територіальних громад є також програма «Акселератор цифрової стійкості «Громада 4.0». Розроблена міжнародною організацією Social

Boost за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми «U-LEAD з Європою», ця ініціатива об'єднує експертів у галузі цифрових технологій з метою впровадження діджиталізації в процес відновлення територіальних громад [69]. Програма акцентує увагу на важливості регіональної цифрової трансформації, яка є неможливою без підготовки так званих «цифрових лідерів».

Відповідно до концепції програми, громадяни мають бути здатними розробляти і реалізовувати діджитал-проекти та цифрові сервіси, удосконалювати цифрові навички населення, а також формувати у «цифрових лідерів» розуміння національної стратегії цифровізації та сприяти обміну досвідом. Окрім того, Міністерство цифрової трансформації разом з Фондом Східна Європа та компанією Deloitte розробили індекс цифрової трансформації регіонів [95]. Цей інструмент включає п'ять основних складових: цифрова економіка, цифрова інфраструктура, розвиток цифрових навичок, цифровізація публічних послуг і цифрова трансформація в органах місцевого самоврядування. Кожен з цих компонентів містить індикатори, які у сукупності визначають рейтинг громади. Індекс є безкоштовним для використання всіма громадами України і дозволяє провести комплексну оцінку рівня діджиталізації, що може бути корисним як для мешканців і представників органів влади, так і для бізнесу, інвесторів і донорів.

Таким чином, інституційне забезпечення відновлення деокупованих територіальних громад становлять систему органів, установ та організацій, що гарантують ефективне управління, фінансування та контроль за процесами поновлення та реінтеграції цих територій, що дозволить налагодити ефективне управління, оперативне відновлення інфраструктури і соціальних послуг, а також реалізацію передових практик для стійкого розвитку і реінтеграції постраждалих територій.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки та узагальнення:

1. Поновлення деокупованих територіальних громад включає організаційне, правове та інституційне забезпечення відновлення та розвитку. Відповідно до цього, необхідно створити безпечні умови життєдіяльності, включаючи розмінування

територій, ліквідацію вибухонебезпечних предметів, відновлення правопорядку через реорганізацію правоохоронних органів та створення умов для безпечного повернення мешканців відповідних територіальних громад. По-друге, важливим є відновлення критичної інфраструктури, а також інженерних систем. По-третє, необхідною є підтримка підприємницької діяльності, зокрема, малого та середнього бізнесу через гранти та кредити, створення робочих місць, впровадження програм перепідготовки та навчання, залучення інвестицій у промисловість та аграрний сектор. По-четверте, важливим аспектом є активізація місцевого населення у процес відновлення, що передбачає інтеграцію громадян у процес прийняття рішень через громадські слухання, підтримку громадських ініціатив та волонтерських рухів, забезпечення прозорості та підзвітності органів влади, проведення інформаційних кампаній. По-п'яте, необхідно передбачити міжнародну підтримку, що включає залучення міжнародних організацій, урядів інших країн і благодійних фондів, отримання фінансової та технічної допомоги, участь у міжнародних програмах і проєктах. Відновлення деокупованих територій може також включати інші заходи, спрямовані на забезпечення різних сфер суспільного життя у деокупованих громадах.

2. Організаційне забезпечення відновлення деокупованих територіальних громад становить систему заходів, спрямованих на створення ефективної структури управління, координацію між різними учасниками процесу, оптимізацію управлінських структур та ефективне використання фінансових і матеріальних ресурсів. Системний підхід до вирішення ключових питань відновлення, таких, як оцінка завданих збитків, відновлення інфраструктури і соціальних об'єктів, гарантування прав і свобод громадян, включає розробку і реалізацію чітких планів відновлення, контроль за їх виконанням і коригування дій відповідно до потреб, що сприяє інтегрованому управлінню відновлювальними процесами, ефективному використанню ресурсів і підвищенню стійкості територій до майбутніх викликів. Розробка та реалізація планів відновлення деокупованих територіальних громад повинна супроводжуватися якісно вищим рівнем партисипації та залучення усіх верств місцевого населення: громадськості, представників бізнесу та суб'єктів підприємницької діяльності, посадових осіб органів місцевого самоврядування,

мешканців територіальних громад. У свою чергу, оптимізація надання адміністративних послуг може включати: запровадження нових видів послуг, що не були доступні у громаді раніше; організаційні зміни в адміністрації громади, що відповідатимуть новим обсягам функцій і обов'язків; працевлаштування або перекваліфікацію співробітників громади з чітким визначенням необхідного досвіду та кваліфікації для кожної посади; відновлення або розширення адміністративних приміщень громади; впровадження програм навчання та тренінгів для працівників громади тощо.

3. Правове забезпечення відновлення деокупованих територіальних громад становить систему елементів, що включає адаптацію нормативно-правової бази для врегулювання нових умов функціонування органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства на цих територіях; створення і реалізацію правових механізмів, що регулюють процеси відновлення та реінтеграції; визначення процедур для оцінки завданих збитків, відновлення інфраструктури та соціальних об'єктів, а також гарантування прав і свобод громадян, які постраждали внаслідок окупації. Важливим аспектом є впровадження тимчасових правових режимів, таких, як функціонування військових адміністрацій, для ефективного управління та підтримання правопорядку на деокупованих територіях. Проте, національне законодавство України не передбачає альтернативних механізмів для відновлення повноважень органів місцевого самоврядування до офіційного скасування воєнного стану, навіть у частковому обсязі, що не конфліктує з функціями військових адміністрацій населених пунктів. У зв'язку з цим, запропоновано створити національні та, за необхідності, міжнародні перехідні адміністрації, що гарантують швидке й ефективне реагування на потреби місцевого населення, сприяючи наданню необхідних послуг і підтримку в умовах постконфліктної реконструкції. У свою чергу, фінансування відновлювальних робіт передбачає розподіл коштів з державного бюджету, міжнародних донорів, благодійних фондів, а також залучення приватних інвестицій. Правове забезпечення безпеки громадян включає нормативне регулювання роботи правоохоронних органів, боротьбу з колабораціонізмом,

тероризмом та іншими правопорушеннями, що є критично важливим для нормалізації життя на деокупованих територіях.

4. Інституційне забезпечення відновлення деокупованих територіальних громад становлять систему органів, установ та організацій, що гарантують ефективне управління, фінансування та контроль за процесами поновлення та реінтеграції цих територій, що дозволить налагодити ефективне управління, оперативне відновлення інфраструктури і соціальних послуг, а також реалізацію передових практик для стійкого розвитку і реінтеграції постраждалих територій. Інституційне забезпечення нерозривно пов'язане з організаційним та правовим, може бути ефективними тільки у комплексному застосуванні. Безпосередньо, таке забезпечення включає функціонування військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, координаційних центрів, фінансових інституцій, моніторингових та контрольних органів, а також національних та міжнародних громадських організацій. Важливим елементом інституційного забезпечення є співпраця з міжнародними організаціями, що може створити додаткову технічну, фінансову та експертну підтримку, а також інтеграцію цифрових технологій, що включає використання електронних платформ для управління ресурсами, збору даних та моніторингу виконання планів, що підвищує ефективність та прозорість відновлення деокупованих територіальних громад.

Висновки до третього розділу

1. Безпекове середовище – сукупність динамічних суспільних відносин, що виникають, існують і трансформуються в сприятливі або небезпечні (потенційні та реальні) для громадянина, суспільства та держави явища (загрози), сформовані під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Актуальними залишаються питання забезпечення можливості держави адаптуватися до змін у безпековому середовищі. Основними напрямками у цій сфері є перманентний політичний тиск на агресора та створення міжнародної коаліції на підтримку деокупації; налагодження комунікації між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства; створення

уніфікованої Стратегії реінтеграції усіх ТОТ; широка інформаційна кампанія про механізм евакуації з ТОТ; звільнення всіх незаконно затриманих громадян Росією; удосконалення процедури екстериторіальної реєстрації речових прав на нерухоме майно, розташоване на ТОТ; отримання безоплатної правничої допомоги; розвиток об'єднаних розвідувальних спроможностей сил оборони для отримання достовірної та повної інформації про стан забезпечення прав людини і громадянина на ТОТ та порушень цих прав з метою своєчасного ухвалення рішень щодо відповідальності винних осіб у повоєнний період тощо. На ТОТ України здійснюється систематичне порушення прав людини і громадянина. До основних таких прав та засобів їх порушення віднесено: *право на життя* – вбивство як позасудова страта та ін.; *право на свободу та особисту недоторканність* – свавільний арешт та затримання, насильницьке зникнення з ТОТ; *право на свободу пересування* – насильницьке утримання на ТОТ та примусове переміщення цивільних осіб до Білорусі та РФ; *право на повагу до приватного і сімейного життя* – незаконні обшуки та вилучення майна; *право на соціальне забезпечення і здоров'я* – обмеження доступу до власних активів та заощаджень громадян для оплати медичних послуг; *право на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації* – відключення українських телевізійних каналів, насильницьке зникнення й свавільне затримання працівників ЗМІ та ін.; *право брати участь в управлінні державними справами* – недопущення громадян України до участі в управлінні державними справами безпосередньо або через вільно обраних представників, права голосувати і бути обраним тощо; *право на справедливий суд* – порушення презумпції невинуватості, права захищати себе або мати адвоката на судовий розгляд без надмірної затримки, на апеляцію або перегляд, розгляд незалежним і безстороннім судом.

2. Механізм відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя – сукупність правових норм, інституцій, процедурних правил та засобів їх реалізації, спрямованих на поновлення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та правосуддя відповідно до норм національного законодавства та принципів міжнародного права. Його ознаками є нормативно-правове забезпечення; інституційне забезпечення; законність, легітимність, процедурність, ефективність,

гарантованість міжнародна підтримка тощо. Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя має відбуватися на основі таких принципів: верховенство права; прозорість і підзвітність; гласність; інклюзивність; ефективність та результативність; професіоналізм і компетентність; належне врядування; пріоритетність інтересів суб'єктів громадянського суспільства; партнерська взаємодія; соціальна стабільність територіальних громад; легітимність органів державної влади та місцевого самоврядування; стабільність та розвиток; міжсекторальна співпраця; доступність тощо. Відновлення роботи органів публічної влади на деокупованих територіях передбачає проведення стабілізаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням діяльності районних військових адміністрацій, створенням резерву державних службовців для роботи на деокупованих територіях, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням їх діяльності; заходи для відновлення правосуддя включають реформування судової системи, підготовку кадрів у сфері правосуддя, забезпечення доступу до юридичної допомоги та створення сприятливого середовища для незалежного суддівства. Для ефективного відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях важливо забезпечити легітимність та легальність їх функціонування, удосконалити процедури відновлення та визначити компетентні органи; залучити міжнародних партнерів для фінансування та консультування, перевірити кваліфікацію працівників правової системи, забезпечити їх незалежність від політичного впливу. Важливо провести інформаційну кампанію, залучити громадськість та забезпечити прозорість діяльності органів влади.

3. Поновлення деокупованих територіальних громад включає організаційне, правове та інституційне забезпечення. Ці елементи нерозривно пов'язані та ефективні лише у комплексному застосуванні. *Організаційне забезпечення* – система заходів, спрямованих на створення ефективної структури управління, координацію між різними учасниками процесу, оптимізацію управлінських структур та ефективне використання фінансових і матеріальних ресурсів. Оптимізація надання адміністративних послуг може включати: запровадження нових видів послуг, що не були доступні у громаді раніше; організаційні зміни в адміністрації громади, що відповідатимуть новим обсягам функцій і обов'язків; працевлаштування або

перекваліфікацію працівників громади з чітким визначенням необхідного досвіду та кваліфікації для кожної посади; відновлення адміністративних приміщень громади; впровадження програм навчання та тренінгів для працівників громади тощо. *Правове забезпечення* – система елементів, що включає адаптацію нормативно-правової бази для врегулювання нових умов функціонування органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства на цих територіях; створення і реалізацію правових механізмів, що регулюють процеси відновлення та реінтеграції; визначення процедур для оцінки завданих збитків, відновлення інфраструктури та соціальних об'єктів, а також гарантування прав громадян, які постраждали внаслідок окупації. Запропоновано створити національні та, за необхідності, міжнародні перехідні адміністрації, що гарантують ефективне реагування на потреби місцевого населення, сприяючи наданню необхідних послуг і підтримку. *Інституційне забезпечення* – система органів, установ та організацій, що гарантують ефективне управління, фінансування та контроль за процесами поновлення та реінтеграції цих територій, що дозволить налагодити ефективне управління, оперативне відновлення інфраструктури і соціальних послуг, а також реалізацію передових практик для стійкого розвитку і реінтеграції постраждалих територій. Таке забезпечення включає функціонування військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, координаційних центрів, фінансових інституцій, моніторингових та контрольних органів, а також національних та міжнародних громадських організацій. Важливим елементом інституційного забезпечення є співпраця з міжнародними організаціями, що може створити додаткову технічну, фінансову та експертну підтримку, а також інтеграцію цифрових технологій.

ВИСНОВКИ

1. Механізм реінтеграції ТОТ України є багатограним явищем, що включає низку елементів та має наукове й практичне значення. Механізм реінтеграції ТОТ України має міжгалузевий та міждисциплінарний характер. Дослідження наукових, аналітичних та інших джерел надає підстави констатувати, що механізм реінтеграції ТОТ України не став предметом комплексного вивчення ані у межах юриспруденції, ані в рамках інших суспільних наук. Розроблення цілісної наукової концепції механізму реінтеграції ТОТ України та встановлення її сутності і змісту, удосконалення її складових з метою розроблення унікальної національної моделі, враховуючи зарубіжний досвід, виступає первинним державотворчим завданням України та всього її народу. Уявлення про місце тематики механізму реінтеграції ТОТ України у системі знань загальнотеоретичної юриспруденції узагальнено на таких рівнях: предметний (забезпечення формування єдиного теоретичного підґрунтя та взаємозв'язку наукового пошуку); методологічний (розвиток та вдосконалення сучасної системи методології правничої науки); системоутворюючий (розширення системи юридичних знань новими висновками та положеннями у взаємодії з іншими науками, зокрема суспільними); освітній (формування знання у різних категорій населення про механізм реінтеграції ТОТ України та дотичні до нього явища). У дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України запропоновано виокремлення таких основних наукових підходів: 1) синергетика традиційних та новаційних підходів у юридичній науці та інших суспільних науках; 2) закономірності розвитку знань про механізм реінтеграції ТОТ у теоретичній юридичній науці; 3) застосування досліджень окремих вітчизняних та зарубіжних наукових напрямів та шкіл.

2. Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України виробляє певні наукові, ціннісні орієнтири у цьому процесі, що може бути закладено у подальші державні концепції, стратегії реінтеграції ТОТ України. Методологія дослідження механізму реінтеграції ТОТ України – сукупність логічно взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, методів та принципів пізнання, застосування яких спрямовано на удосконалення існуючого та здобуття нового знання, отримання

достовірних результатів та реалізацію прикладних завдань у сфері реінтеграції ТОТ України. Принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є система поглядів/установок, що розкривають ставлення вченого до певних явищ та процесів. Основними науковими принципами дослідження механізму реінтеграції ТОТ України є принцип детермінізму, принцип конкретності, принцип об'єктивності, принцип історизму, принцип комплексності, принцип розвитку, принцип єдності теорії та практики, принцип всебічності, принцип несуперечливості, термінологічний принцип. Розгляд обраної проблематики дозволив систематизувати комплекс сучасних методологічних проблем щодо дослідження механізму реінтеграції ТОТ України, розв'язання яких сприятиме удосконаленню наукової концепції: проблеми та напрями дослідження механізму реінтеграції ТОТ України як політико-правового явища; завдання юриспруденції у розробці підходів до раціонального вибору способів й ефективне впровадження елементів механізму реінтеграції ТОТ України; методологічна природа у пізнанні взаємовпливу і взаємодії складових механізму реінтеграції ТОТ України; методологічні особливості перетворення елементів механізму реінтеграції ТОТ України в умовах загальної невизначеності; використання міждисциплінарного підходу та методологічного плюралізму у дослідженні механізму реінтеграції ТОТ України.

3. Реінтеграційний досвід зарубіжних країн (Косово, Боснія та Герцеговина, Македонія, Хорватія тощо) свідчить про необхідність залучення міжнародних організацій (тимчасові адміністрації), розробки гуманітарних програм, визначення адаптивних інструментів із захисту основних прав людини, гармонізації національних нормативно-правових актів із міжнародними документами з питань реінтеграції, рецепції окремих положень законодавства країн-членів РЄ та ЄС під час реінтеграції ТОТ України. Реінтеграція ТОТ є процесом, що має три основні компонента: державна політика, суб'єкти (виконавці), засоби (інструменти) реінтеграції. Успішність реінтеграції ТОТ, ефективність вольових дій з боку вищих органів державної влади, з чого і складається відповідна політика, залежить від належного правового врегулювання взаємовідносин між відповідальними суб'єктами, що застосовують відповідні засоби, у тому числі спираючись на

зарубіжний досвід. Розробка та впровадження державної програми реінтеграції ТОТ вимагає залучення більш широкого кола суб'єктів, зокрема представників наукової спільноти, громадянського сектору, міжнародних правозахисних організацій. Для уніфікації їх діяльності пропонується створити відповідний майданчик, взявши за приклад Кримську платформу. Наявність єдиного центру з акумуляції відповідних законотворчих та організаційних ініціатив, включаючи успішний зарубіжний досвід з реінтеграції, дозволить зробити програму реінтеграції ТОТ дієвою та адаптивною під конкретну ситуацію. Реінтеграція ТОТ включає територіальний контекст (повернення територій) та індивідуальний контекст (повернення людей). Територіальний контекст передбачає здійснення реінтеграційних заходів військово-дипломатичним шляхом, а для повернення людей на деокуповані території слід залучати соціально-гуманітарний інструментарій. Застосування гуманітарних засобів є важливим заходом, оскільки індивідуальний контекст реінтеграції передбачає повернення до соціально-гуманітарного простору України людей, які мешкали на окупованих територія, або які в силу обставин були вимушені здійснити внутрішнє переміщення чи мігрувати за кордон. Дослідження реінтеграційних програм окремих країн світу (Хорватія, Молдова, Грузія та ін.) дозволило виявити, що така політика неодмінно містила потужний гуманітарний компонент. Україна також намагається відповідати гуманітарним запитам, однак відсутність системної роботи у цьому напрямі гальмує процес реінтеграції. Залучення представників громадянського сектору до реалізації реінтеграційних заходів поки не надає належного ефекту, оскільки полягає лише у формальному їх включенні до відповідних груп і комісій. В умовах обмеженості ресурсів та доступу до окупованих територій, важливими залишаються такі засоби, як розповсюдження патріотичної інформації та створення соціальних передумов реінтеграції для представників громад, які опинилися під окупацією.

4. Механізм реінтеграції ТОТ України є комплексною, міжгалузеву, складною системою взаємопов'язаних нормативно-правових, інституційних та процедурно-функціональних елементів, що спрямована на досягнення інтегрованості (політичної, економічної, соціальної, інформаційної та ін.) деокупованих територій в складі

Української держави. Його ознаки: є системним утворенням, що складається з низки елементів; має конкретну кінцеву мету, завдання, функції; характеризується правовою регламентованістю, єдністю складових та упорядкованістю; має комплексний, міжгалузевий, публічно-правовий характер, включає в себе політичні, правові, соціальні, економічні та інші засоби; передбачає послідовні стадії юридичної діяльності уповноважених суб'єктів; має регламентовані внутрішні та зовнішні зв'язки між складовими, застосовує різноманітні методи, засоби і способи функціонування; йому притаманна стабільність та динамічність, безперервний процес трансформації; темпоральні рамки дії механізму можливо окреслити початковим та кінцевим моментом; базується на засадничих, фундаментальних ідеях та цінностях – принципах; забезпечується загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями. До структури механізму реінтеграції ТОТ віднесено нормативно-правову, інституційну (система суб'єктів) та організаційно-функціональну (мета, завдання, функції, процедури, засоби, методи, способи, гарантії) складові. Функції механізму реінтеграції ТОТ: відновлювальна, регулятивна, організаційно-управлінська, координаційна, інформаційна, комунікаційна, стабілізаційна, функція забезпечення безпеки та правопорядку, функція забезпечення прав і свобод людини і громадянина, компенсаційна, фінансово-економічна, гуманітарна, контрольна, функція міжнародного співробітництва.

5. Правове забезпечення механізму реінтеграції ТОТ України визначене такими нормативно-правовими актами, як: Конституція України; міжнародні акти, ратифіковані в установленому порядку; закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Документи, що закріплюють правові засади механізму реінтеграції ТОТ України поділено на три умовні групи: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус ТОТ України; 2) нормативно-правові акти, що визначають політику та регулюють процес реінтеграції ТОТ України; 3) нормативно-правові акти, що встановлюють правовий статус суб'єктів механізму, які проводять реінтеграцію. Правові засади механізму реінтеграції ТОТ України остаточно не сформовані, але їх кінцеве оформлення об'єктивно можливе після деокупації. Національна правова рамка є ключовою у регулюванні реінтеграції ТОТ України, а також відповідного

механізму. Політику реінтеграції ТОТ України та її процесуальні аспекти визначають переважно підзаконні нормативно-правові акти. Необхідне ухвалення Національної стратегії реінтеграції деокупованих територій України та Стратегії інформаційної політики щодо деокупованих територій України.

6. Інституційна складова механізму реінтеграції ТОТ України визначається як система суб'єктів (інституцій), що в єдності реалізують мету та завдання функціонування досліджуваного механізму. До інституційної системи механізму реінтеграції ТОТ України входять органи загальної та спеціальної компетенції, але їх повноваження частково не узгоджені та не конкретизовані. Суб'єктів механізму реінтеграції ТОТ України класифіковано за такими критеріями: 1) *за характером компетенції*: суб'єкти загальної компетенції (ВРУ, Президент України, КМУ, обласні військові державні адміністрації, ОМС та ін.), суб'єкти спеціальної компетенції (Мінреінтеграції України, Міністерство розвитку громад та територій України, Координаційний штаб з питань деокупованих територій); 2) *за галуззю права*: суб'єкти публічного права (держава, державні органи, місцеве самоврядування та ін.), суб'єкти приватного права (фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи приватного права); 3) *за сферами діяльності, в яких спеціалізуються суб'єкти*: економіка та фінанси, соціальне забезпечення, безпека та правопорядок, відновлення інфраструктури, освіта та ін.; 4) *за типом зв'язків з державою*: міжнародні інституції, державні інституції, інституції громадянського суспільства; 5) *за підставами участі у процесі реінтеграції*: зобов'язані суб'єкти (профільні державні органи, установи, організації, підприємства), уповноважені суб'єкти (не профільні державні інституції за згодою, інституції громадянського суспільства, фізичні та юридичні особи); 6) *за часом функціонування*: постійно діючі та тимчасові інституції; 7) *за формами реалізації діяльності*: законодавчі, виконавчо-розпорядчі, судові, контрольні, правоохоронні, правозахисні, координаційні, дорадчі та ін.; 8) *за територією функціонування*: загальнодержавні (ВРУ, Президент України, КМУ, Мінреінтеграції України тощо), місцеві (обласні військові адміністрації, ОМС).

7. Безпекове середовище – сукупність динамічних суспільних відносин, що виникають, існують і трансформуються в сприятливі або небезпечні (потенційні та

реальні) для громадянина, суспільства та держави явища (загрози), сформовані під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Актуальними залишаються питання забезпечення можливості держави адаптуватися до змін у безпековому середовищі. Основними напрямками у цій сфері є перманентний політичний тиск на агресора та створення міжнародної коаліції на підтримку деокупації; налагодження комунікації між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства; створення уніфікованої Стратегії реінтеграції усіх ТОТ; широка інформаційна кампанія про механізм евакуації з ТОТ; звільнення всіх незаконно затриманих громадян Росією; удосконалення процедури екстериторіальної реєстрації речових прав на нерухоме майно, розташоване на ТОТ; отримання безоплатної правничої допомоги; розвиток об'єднаних розвідувальних спроможностей сил оборони для отримання достовірної та повної інформації про стан забезпечення прав людини і громадянина на ТОТ та порушень цих прав з метою своєчасного ухвалення рішень щодо відповідальності винних осіб у повоєнний період тощо. На ТОТ України здійснюється систематичне порушення прав людини і громадянина. До основних таких прав та засобів їх порушення віднесено: *право на життя* – вбивство як позасудова страта та ін.; *право на свободу та особисту недоторканність* – свавільний арешт та затримання, насильницьке зникнення з ТОТ; *право на свободу пересування* – насильницьке утримання на ТОТ та примусове переміщення цивільних осіб до Білорусі та РФ; *право на повагу до приватного і сімейного життя* – незаконні обшуки та вилучення майна; *право на соціальне забезпечення і здоров'я* – обмеження доступу до власних активів та заощаджень громадян для оплати медичних послуг; *право на свободу вираження думок і свободу засобів масової інформації* – відключення українських телевізійних каналів, насильницьке зникнення й свавільне затримання працівників ЗМІ та ін.; *право брати участь в управлінні державними справами* – недопущення громадян України до участі в управлінні державними справами безпосередньо або через вільно обраних представників, права голосувати і бути обраним тощо; *право на справедливий суд* – порушення презумпції невинуватості, права захищати себе або мати адвоката на судовий розгляд без надмірної затримки, на апеляцію або перегляд, розгляд незалежним і безстороннім судом.

8. Механізм відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя – сукупність правових норм, інституцій, процедурних правил та засобів їх реалізації, спрямованих на поновлення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та правосуддя відповідно до норм національного законодавства та принципів міжнародного права. Його ознаками є нормативно-правове забезпечення; інституційне забезпечення; законність, легітимність, процедурність, ефективність, гарантованість міжнародна підтримка тощо. Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя має відбуватися на основі таких принципів: верховенство права; прозорість і підзвітність; гласність; інклюзивність; ефективність та результативність; професіоналізм і компетентність; належне врядування; пріоритетність інтересів суб'єктів громадянського суспільства; партнерська взаємодія; соціальна стабільність територіальних громад; легітимність органів державної влади та місцевого самоврядування; стабільність та розвиток; міжсекторальна співпраця; доступність тощо. Відновлення роботи органів публічної влади на деокупованих територіях передбачає проведення стабілізаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням діяльності районних військових адміністрацій, створенням резерву державних службовців для роботи на деокупованих територіях, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням їх діяльності; заходи для відновлення правосуддя включають реформування судової системи, підготовку кадрів у сфері правосуддя, забезпечення доступу до юридичної допомоги та створення сприятливого середовища для незалежного суддівства. Для ефективного відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях важливо забезпечити легітимність та легальність їх функціонування, удосконалити процедури відновлення та визначити компетентні органи; залучити міжнародних партнерів для фінансування та консультування, перевірити кваліфікацію працівників правової системи, забезпечити їх незалежність від політичного впливу. Важливо провести інформаційну кампанію, залучити громадськість та забезпечити прозорість діяльності органів влади.

9. Поновлення деокупованих територіальних громад включає організаційне, правове та інституційне забезпечення. Ці елементи нерозривно пов'язані та ефективні лише у комплексному застосуванні. *Організаційне забезпечення* – система заходів,

спрямованих на створення ефективної структури управління, координацію між різними учасниками процесу, оптимізацію управлінських структур та ефективне використання фінансових і матеріальних ресурсів. Оптимізація надання адміністративних послуг може включати: запровадження нових видів послуг, що не були доступні у громаді раніше; організаційні зміни в адміністрації громади, що відповідатимуть новим обсягам функцій і обов'язків; працевлаштування або перекваліфікацію працівників громади з чітким визначенням необхідного досвіду та кваліфікації для кожної посади; відновлення адміністративних приміщень громади; впровадження програм навчання та тренінгів для працівників громади тощо. *Правове забезпечення* – система елементів, що включає адаптацію нормативно-правової бази для врегулювання нових умов функціонування органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства на цих територіях; створення і реалізацію правових механізмів, що регулюють процеси відновлення та реінтеграції; визначення процедур для оцінки завданих збитків, відновлення інфраструктури та соціальних об'єктів, а також гарантування прав громадян, які постраждали внаслідок окупації. Запропоновано створити національні та, за необхідності, міжнародні перехідні адміністрації, що гарантують ефективне реагування на потреби місцевого населення, сприяючи наданню необхідних послуг і підтримку. *Інституційне забезпечення* – система органів, установ та організацій, що гарантують ефективне управління, фінансування та контроль за процесами поновлення та реінтеграції цих територій, що дозволить налагодити ефективне управління, оперативне відновлення інфраструктури і соціальних послуг, а також реалізацію передових практик для стійкого розвитку і реінтеграції постраждалих територій. Таке забезпечення включає функціонування військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, координаційних центрів, фінансових інституцій, моніторингових та контрольних органів, а також національних та міжнародних громадських організацій. Важливим елементом інституційного забезпечення є співпраця з міжнародними організаціями, що може створити додаткову технічну, фінансову та експертну підтримку, а також інтеграцію цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Міжнародний документ від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
2. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування). *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/ad_analiz-zagroz_14072023.pdf.
3. Андреев Д. В., Булаєв В. П. Організаційні принципи участі інформаційних служб МВС у процесах деокупації окремих регіонів України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 203-211.
4. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О. О. Рафальський (кер. авт. кол.), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (наук. ред.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.
5. Арістова І. В. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини в умовах розвитку інформаційного суспільства: теоретико-методологічні засади. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві : матеріали наук.-практ. конф. (1 квітня 2016 р., м. Київ) / Упорядн. : В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв*. Київ : НДШ НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, НТУУ «КПІ» Вид-во «Політехніка», 2016. С. 9-13.
6. Бабін Б. В. Міжнародно-правові аспекти реінтеграції територій. *Право України*. 2020. № 12. С. 63-73.
7. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
8. Баймуратов М., Кофман Б. Роль органів місцевого самоврядування у повоєнному відновленні територіальних громад. *II Маріупольський конституційний форум «Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції» : зб. матеріалів і тез (м. Київ, 6 жовтня 2023 р.)*. Київ :

ВАІТЕ, 2023. С. 29-38.

9. Балусєва О. В., Келембет О. С. Інструменти реалізації державної політики відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_4_3.

10. Бандура О. Гносеологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2. С. 25-33.

11. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві: монографія. Київ : НАВСУ, 2000. 200 с.

12. Барінова Д. Відновлення та розвиток деокупованих територіальних громад: реальність та перспективи. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3834546-vidnovlenna-ta-rozvitok-deokupovanih-teritorialnih-gromad-realnist-ta-perspektivi.html>.

13. Батюк О. В. Нормативно-правові та організаційні засади деокупації Автономної Республіки Крим. *Честь і закон*. 2022. № 3. С. 55-60.

14. Безоплатна правнича допомога для внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/bezoplatna-pravova-dopomoga-dlya-vnutrishnoperemishhenyh-osib-na-poltavshhyni/>.

15. Безпечна громада: зміцнення потенціалу громади заради створення безпечного середовища. 2019. URL: <https://cop.org.ua/ua/korysni-materialy/broshura-bezpechna-gromada-zm-tsnennya-potents-alu-gromadi-zaradi-stvorennya-bezpechnogo-seredovishcha>.

16. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4 : І-М. 840 с.

17. Блохін П. В. Стратегічно-програмні заходи державної політики миробудівництва. *Актуальні наукові погляди на економічний розвиток країни: теорії та пропозиції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 травня 2021 р.)* / відп. за вип. д.е.н., проф. С. О. Якубовський. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2021. С.16-19.

18. Блохін П. В. Інституційно-правові аспекти політики реінтеграції

тимчасово окупованих територій в контексті економічної безпеки держави. *Implementation of modern science and practices: Abstracts of The XXV International Science Conference* (May 11-14, 2021, Varna, Bulgaria). 2021. С. 113-115.

19. Богданович В. Ю., Ілляшов О. А., Комаров В. С., Олексіюк В. В. Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2021. № 2. С. 33-39.

20. Богданович В. Ю., Сиротенко А. М., Вовчанський В. І., Прима А. М. Нові «лабіринти» безпекового середовища та їх вплив на забезпечення воєнної безпеки держави. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2019. № 2. С. 9-15.

21. Бойко І. В. Деякі аспекти правового регулювання деокупації Донбасу. *Наука і правоохорона*. 2020. № 1. С. 52-62.

22. Бойко-Бузиль Ю. Правові та психологічні основи поняття «реінтеграція учасників бойових дій». *Вісник Львівського університету. Серія : Психологічні науки*. 2021. Вип. 9. С. 28-34.

23. Бочарніков В.П., Свешніков С.В. Безпекове середовище 2030 : монографія. Київ : «Майстер Книг», 2019. 76 с.

24. Бочарова Н.В. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини: до питання про зміст та структуру поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 11-13.

25. Братунь К.О. Безпековий вимір міждержавних українсько-російських відносин: дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2021. 244 с.

26. Бугайчук К. Л. Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і Безпека*. 2023. № 2. С. 111-120.

27. Бугайчук К. Л. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: концептуальне розуміння, класифікація, особливості застосування. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 9-22.

28. Бугайчук К.Л. Сутність терміну «безпекове середовище» в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *The 4th International scientific and practical conference «Actual problems of modern science» (January 31 – February 3, 2023)*.

Boston, USA. International Science Group. 2023. Pp. 114-118.

29. Васильєв П.С. Територіальна підсудність справ під час воєнного стану на території України у 2022 році. URL: https://protocol.ua/ua/teritorialna_pidsudnist_sprav_pid_chas_voennogo_stanu_na_teritorii_ukraini_u_2022_rot_si_1/.

30. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL: <http://slovopedia.org.ua/93/53408/971669.html>.

31. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

32. Верменич Я. Регіональний фактор у формуванні глобального безпекового середовища: концепти та тенденції. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023 Вип. 32. С. 45-65.

33. Відбулася презентація проєкту Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій : Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/2024/04/10/vidbulasya-prezentacziya-proyektu-strategiyi-vidnovlennya-derzhavnoyi-vlady-ta-reintegracziyi-naselennya-deokupovanyh-terytorij/>.

34. Відновлення інститутів публічної влади на деокупованих територіях у 2014–2023 роках: аналіз досвіду та потреб громад : звіт в рамках проєкту «Громадянське суспільство для післявоєнного відновлення України та готовності до ЄС». *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2023. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/Zvit-LZI-vidnovlennya-deokupovanih-gromad.pdf>.

35. Вільчинська С. Проєкт методології нового типу (підхід філософської антропології). *Університетська кафедра*. 2018. № 7. С. 93-98.

36. Войтович І. І. Методологія та методи дослідження корупційної злочинності у сфері воєнної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. С. 196-202.

37. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.

38. Волобуєв А. Ф. Особливості механізму вчинення сексуального насильства

на тимчасово окупованих територіях та його розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 1. С. 39-51.

39. Гай-Нижник П. П. Основні засади стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. *Гілея*. 2017. Вип. 119. С. 335-350.

40. Герасимчук Т. Ф. Національна стійкість як детермінанта європейської інтеграції України. *Науковий журнал «ПОЛІТИКУС»*. 2022. Вип. 4. С. 18-28.

41. Гетьман І. В. Трансформації у правовій доктрині: плюралізм методологій, концепція правового спілкування, правова герменевтика. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 24-31.

42. Гетьманцева Н. Д. Правове регулювання трудових відносин в сучасних умовах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2015. 481 с.

43. Голик Ю. Ю. Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади: теоретико-правова характеристика : дис. д-ра філос. (спец. – 081 Право). Дніпро, 2023. 274 с.

44. Голікова Є. О Юридичний механізм реалізації трудових прав працівників: поняття та мета. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (2). С. 130-132.

45. Головна сторінка ГО «Центр логістики розвитку громад». URL: <https://www.lccd.org.ua/>.

46. Головня О. М. Ключові аспекти реалізації євроінтеграційного вибору України в умовах мінливого безпекового середовища. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 3. С. 60-77.

47. Голоядова Т. О. Поняття та види функцій адміністративної відповідальності. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/258/app-37_Goloyadova_T_O_%2883-92%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

48. Горюнова Є. Санкції США та ЄС проти російської федерації в контексті деокупації Криму. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2020_29_25.

49. Гречко О.О. Принцип єдності та цілісності державної території як гарантія унітарного характеру української держави. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55).

С. 12–15.

50. Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт за результатами дослідження / Київський міжнародний інститут соціології. Київ : [б.в.], 2023. 64 с.

51. Громова О. Є. Роль координаційної функції в процесі управління організацією. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 256-259.

52. Грушко М., Мануїлова К. Концепція перехідного правосуддя в умовах збройного конфлікту в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 312-316.

53. Гутник А. В., Коць Є. П. Проблемні аспекти вручення процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 271-279.

54. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків : Право, 2017. 448 с.

55. Двігун А. О. Тимчасово окуповані території: оцінка ситуації та можливі виклики після деокупації. *Економічний вісник Донбасу*. 2023. № 3. С. 138-142.

56. Дегтеренко А. Перспективи реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим шляхом забезпечення прав і свобод громадян України. *Гілея*. 2016. Вип. 115. С. 356-362.

57. Дем'янчук Ю. В., Новак Я. В., Сидоренко В. В., Добренька Н. В. Теоретико-правові основи формування сучасного безпекового середовища. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2023. № 12. С. 114-118.

58. Демиденко В. О. Вплив євроінтеграційного курсу України на європейське та національне муніципальне право в умовах сучасної гібридної війни. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1. С. 71-81.

59. Демиденко В. О. Модернізація інституту правосуб'єктності територіальної громади в умовах воєнного стану, післявоєнного розвитку України та Європи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2. С. 82-90.

60. Демиденко В. О. Роль місцевого самоврядування в реінтеграції деокупованих територій України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4.

С. 58-64.

61. Денис Монастирський презентував проєкти МВС для формування безпекового середовища в Україні, 07 жовтня 2022 року. Урядовий портал (Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-monastyrskiyi-prezentuvavproekty-mvs-dlia-formuvannia-bezpekovooho-seredovyshcha-v-ukraini>.

62. Деокупація Донбасу. План деокупації Донбасу «Механізм малих кроків». URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/projekti-mvs/deokupaciya-donbasu>.

63. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монограф. / М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак, М. І. Флейчук, В. І. Франчук. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

64. Державний портал «Діти війни»: <https://childrenofwar.gov.ua/>; Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. *Омбудсман України*. 2023. 334 с.

65. Деркач В. Г. Суб'єкт порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Вип. 48 (2). С. 87-91.

66. Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів державного управління та інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях України : постанова Кабінету Міністрів України від від 24.06.2023 р. № 649 (зі змінами і доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2023-p#Text>.

67. Джуган В.О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63-67.

68. Джура Х. Ю. Елементи механізму правового забезпечення соціальної функції держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 19-24.

69. Діджиталізація українських громад: лідери цифрової трансформації обговорили можливості та перспективи. URL: <https://decentralization.gov.ua/en/news/16255>.

70. Дмитрук С. Понятійно-категорійний апарат стратегування у сфері державного управління безпековим середовищем. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Державне управління.* 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2019_3_6.

71. Дмитрук С. Трансформація поглядів на безпекове середовище в умовах глобалізації. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Державне управління.* 2019. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2019_2_4.

72. Добробог Л. М. Комплексна екологічна галузь права в умовах глобалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. № 2. С. 14-20.

73. Добробог Л. М. Публічне і приватне право: проблеми розмежування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2015. № 2. С. 91-98.

74. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Міжнародний документ від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

75. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-26-ohchr-38th-periodic-report-ukr.pdf>.

76. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>.

77. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. 2023. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf.

78. ДП «Інформаційне агентство «РЕ-ІНФОРМ». URL: <https://minre.gov.ua/diyalnist/osnovni-zavdannya-czili-ta-napryamky-diyalnosti-strukturnykh-pidrozdiliv/dp-informacijne-agentstvo-re-inform/>.

79. Драгомерецький М. М. Міжгалузеві інститути права у правовому розвитку: дис. ... д-ра філос. за спец. 081 «Право». Одеса, 2023. 213 с.
80. Дроботов С. А. Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в Україні. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. №2(12). С. 24-29.
81. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування на сучасному етапі розвитку юридичної науки. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 48-51.
82. Дуков Д. Ф. Структура механізмів державного управління та методичний підхід до її формування. *Ефективність державного управління*. 2016. № 46/47. С. 229-236.
83. Експериментальний проект щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України. *Національне агентство України з питань державної служби*. URL: <https://nads.gov.ua/eksperymentalnyi-proekt-shchodo-stvorennia-rezervu-pratsivnykiv-derzhavnykh-orhaniv-dlia-roboty-na-deokupovanykh-terytoriiakh-ukrainy>.
84. Євсюкова О.В. Відновлення та розвиток територіальних громад в Україні: проблематика та процесуальна специфіка. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2023. № 4 (82). С. 110-118.
85. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19-20. С. 179–185.
86. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: Міжнародний документ від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
87. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
88. Жидков В. На шляху до правосуддя перехідного періоду. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/PPravosuddya_A4.pdf.
89. Житник О. М. Майбутнє безпекове середовище в контексті державного

стратегічного планування: концептуальний підхід. *Право та державне управління*. 2018. № 4. С. 144-149.

90. Журавльова Г. С. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід та Україна. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 52-56.

91. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/convKText.

92. Загальна теорія права : підруч. / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

93. Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і російської федерації, 1991–2014 : монограф. Київ : К.І.С., 2014. 959 с.

94. Зеленчук В. Кримінальна відповідальність за насильницьке переміщення українських дітей на тимчасово окупованих територіях України: геноцидальний аспект. *Migration & law*. 2024. Vol. 4, Iss. 3. С. 61-73.

95. Індекс цифрової трансформації. *Фонд Схід Європа*. 2023. URL: <https://eef.org.ua/indeks-tsyfrovoyi-transformatsiyi/>.

96. Ісаєва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика: дис. ... д-ра філос. (081 – Право). Дніпро, 2021. 217 с.

97. Калакура О. Траєкторія етнонаціональної політики України щодо деокупації та реінтеграції населення Донбасу. *Society. Document. Communication*. 2022, № 1(13), 40-63. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-40-63>.

98. Калюжна Н. Методи прогнозування еволюції безпекового середовища. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 1. С. 13-30.

99. Камінська Н. В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50-69.

100. Камінська Н. В., Демиденко В. О. Механізм деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території України: проблеми комплексного забезпечення. *Невідкладні заходи з протидії російській агресії з Криму: політичні, юридичні, економічні, управлінські та соціальні аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 4 вересня 2018 р.)*. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 65–69.

101. Канарський В.С. Політико-правовий механізм державного управління інформаційно-психологічною безпекою України: сутність, функції та повноваження. *Наукові перспективи*. 2021. № 9 (15). С. 99-110.

102. Катерина Павліченко: Стабілізаційні заходи є запорукою повернення до мирного життя на звільнених з-під окупації територіях. *Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України*. 30.05.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/news/katerina-pavlicenko-stabilizaciiniizaxodi-je-zaporukoju-povernennia-domirnogozittia-na-zvilnenix-z-pid-okupaciyi-teritoriiakh>.

103. Катеринчук К. В., Бортняк К. В. Проблеми захисту прав людини на тимчасово окупованих територіях. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2022. Т. 33(72), № 1. С. 14-18.

104. Качурінер В. Л. Вплив збройних конфліктів на стан екологічної безпеки та навколишнє середовище. *Альманах міжнародного права*. 2022. Вип. 28. С. 52-59.

105. Квятківський Ю. В. Загальний стан дотримання прав ув'язнених в Україні та стан дотримання прав ув'язнених на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1. С. 93-99.

106. Келембет О. С. Сутність і особливості формування державної політики відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій. *Менеджер*. 2017. № 1. С. 64-71.

107. Кириленко В., Кметь С. Обґрунтування необхідності вдосконалення системи контролю та надання гуманітарної допомоги в контрольних пунктах в'їзду-виїзду з тимчасово окупованими територіями Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Військові та технічні науки*. 2021.

№ 4. С. 52-70.

108. Кіпень В. П., Бондаренко С. В. Особливості комунікації з мешканцями тимчасово окупованих територій (оцінка та пошук нових моделей). ГО Донецький інститут соціальних досліджень і політичного аналізу (DISPRA). Вінниця, 2019. 92 с.

109. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : монограф. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 336 с.

110. Коваленко І.І., Бідюк П.І., Гожий О.П. Вступ до системного аналізу : навч. посібник. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2004. 148 с.

111. Ковалів М. В., Іваха В. О. Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 162-169.

112. Ковальчук А. Державний механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки: теоретико-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 136–140.

113. Коверзнев В.О., Шеремет О.С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022, № 2. С. 25-30.

114. Козьма В. В. До проблеми вироблення державної стратегії деокупації Криму. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. Вип. 7. С. 24-38.

115. Колесніченко О. Міжнародний досвід відновлення та відбудови держав і регіонів після військових конфліктів та екологічних катастроф: висновки для України. Посилення аналітичних спроможностей прийняття рішень у сфері зовнішньої політики за допомогою громадянського суспільства. 2024. URL: https://analytics.intsecurity.org/wpcontent/uploads/2024/01/Ukr_EPravda_12_Recovery.pdf.

116. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 332 с.

117. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004KText.

118. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
119. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі : монографія / Д. А. Антонюк та ін. ; за заг. ред. А. Мокія. Львів : Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долишнього НАН України, 2019. 871 с.
120. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
121. Концепція державної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-2018-%D0%BF>.
122. Копанчук В. О. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку : дис. ... д-ра наук. з держ. управл. Харків, 2020. 375 с.
123. Копанчук В. О. Оптимізація як засіб підвищення ефективності механізму забезпечення національної безпеки України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2016. Вип. 2 (5). С. 138–144.
124. Копилов Е. В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 34-36.
125. Корнієнко М. Реінтеграція тимчасово окупованих територій України: правові та політичні аспекти. 2019. С. 53–59. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/gvdpu_2019_1_8.
126. Короткий Т. Є. Лукьянченко, Н. Хендель Кримська декларація та її роль в деокупації Криму. *Україна дипломатична*. 2019. Вип. 20. С. 638-646.
127. Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра філос. (081 – Право). Дніпро, 2021. 259 с.
128. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади : монограф. Київ : Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
129. Корягіна А.М., Биндюк К.Г. Правові питання захисту прав людини в умовах окупації. 2020. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/18760/Корягіна>.

130. Костицька І. О. Особливості реалізації суверенітету держави у діяльності Верховної Ради України в умовах війни. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 березня 2023р.). Київ : ТОВ «Видавничий дім АртЕк», 2023. С. 34-36.

131. Костицький М. В. Позитивізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 16–35.

132. Костицький М. В. Про Діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.

133. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Захист державного суверенітету, територіальної цілісності і безпеки народу в епоху глобалізації (наприкладісучасних проблем в Україні). *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 березня 2023р.)*. Київ : ТОВ «Видавничий дім АртЕк», 2023. С. 2-5.

134. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 9-17.

135. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Цілісність і єдність в онтології законів буття та соціуму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1. С. 8–21.

136. Костров В. Деокупація. Як саме? *Віче*. 2015. № 23-24. С. 26-27.

137. Костюченко О. Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1 (68). С. 11-16.

138. Котенджи Е. О. Порівняльний аналіз проблем реалізації свободи слова на тимчасово окупованих територіях України до та після їх анексії Російською Федерацією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84 (1). С. 163-170.

139. Кошляк Н. Е. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод

внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика: дис. ... д-ра філос (спец. – 081 Право). Дніпро, 2023. 266 с.

140. Крайній П. І. Методологія у дослідженні громадських рад та їх адміністративно-правового статусу в Україні. *Правові новели*. 2022. № 16. С. 53-60.

141. Кресіна І. О. Складові державної політики деокупації. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 347-353.

142. Кресіна І.О., Явір В.А. Роль інформаційної політики в реінтеграції тимчасово окупованих територій. URL : <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/13d30477-7f62-408d-9c4c-a3f842ae770a/content/>.

143. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25-26, ст.131.

144. Крук С. І. Методологічні засади реалізації інституційних механізмів державного управління у сфері національної безпеки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Том 30 (69) № 1. С. 7-11.

145. Кулінська А.В. Механізм забезпечення національної безпеки України як об'єкт управління цілеспрямованого впливу. *Economics: time realities*. 2021. №1(53). С. 75-83.

146. Левадний І., Купрієнко Д., Боровик О. Наукова складова розвитку безпекового середовища держави: прикордонний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Військові та технічні науки*. 2022. № 4. С. 51-102.

147. Левадний І., Купрієнко Д., Боровик О., Білявець С. Досвід розвитку національного та регіонального прикордонного безпекового середовища провідних держав світу та оцінка доцільності його використання в Україні. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Військові та технічні науки*. 2022. № 4. С. 103-139.

148. Лекарь С. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави : автореф. дис. ... д-ра юрид наук. Харків, 2013. 37 с.

149. Леоненко Н. А., Сухачов М. Р. Державна політика забезпечення

безпекового середовища функціонування критичної інфраструктури в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління.* 2023. Вип. 2. С. 162-169.

150. Литвиненко О. В. Національна стійкість: ідея та практичні рішення (рецензія на монографію О. О. Резнікової "Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища"). *Стратегічна панорама.* 2022. № 2. С. 115-117.

151. Литвинов О.М. До проблеми визначення соціально-правового механізму протидії злочинності. *Форум права.* 2007. № 3. С.163-166. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07lomppz.pdf>.

152. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2010. 43 с.

153. Лобко В.В. Сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2022. № 6. С. 30-36.

154. Логвиненко Б. О. Адміністративно-правове забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. Вип. 2. С. 126-130.

155. Логвиненко Б. О. До проблеми реінтеграції тимчасово окупованих територій України: гуманітарний аспект. *Law. State. Technology.* 2024. Вип. 2. С. 53-57.

156. Логвиненко Б. О. Медична допомога населенню як чинник реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 84. Ч. 3. С. 139-143.

157. Логвиненко Б. О. Право на охорону здоров'я у механізмі реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2024. № 3.

158. Лоссовський І. Є. Придністровське врегулювання: внесок України та досвід для деокупації Донбасу. *Стратегічна панорама.* 2021. № 1-2. С. 48-64.

159. Лукашевич С. Ю., Груба Д. І. Місце синергетичної парадигми в методології правових і кримінологічних досліджень. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип.1. С. 1–17.

160. Луцька Г. В. Науково-практичний аналіз законопроекту про медіацію в частині забезпечення охорони та захисту прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Вип. 48(2). С. 40-43.

161. Луцька Г. В. Обмеження здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України як передумова їх охорони і захисту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (5.2). С. 22-27.

162. Луцька Г. В. Особливості цивільно-процесуального регулювання правовідносин за участю жителів тимчасово окупованих територій України як основа внутрішньої диференціації цивільного судочинства. *Право та державне управління*. 2017. № 3. С. 301-308.

163. Луцька Г. В. Судова форма захисту в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (5.2). С. 36-41.

164. Луцька Г. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення категорій «охорона» і «захист» як форм забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 1. С. 132-140.

165. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина, їх сутність (теоретичне узагальнення). *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.)*. Харків : ХНУВС, 2016. 216 с. С. 19-20.

166. Макеєв С.О. Соціологія : навч. посіб. Київ : «Українська енциклопедія», 1999. 344 с.

167. Малишко С. І. Поняття механізму реалізації юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С. 13-19.

168. Мамалига М. Чим небезпечна ідея Штайнмаєра Україні, або Як деокупувати та реінтегрувати тимчасово окуповані території? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/10/18/7229370/>.

169. Манько Д. Г. Міжгалузевість, комплексність, інтегративність як характеристики сучасного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 8-12.

170. Мартиненко О. А. Робота поліції в умовах деокупації: зарубіжний досвід та криміногенні виклики. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 159-164.

171. Маслій І.В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 228 с.

172. Матюшкова Т. П. Внутрішнє безпекове середовище в Україні: формування, забезпечення, оцінка рівня ефективності. *Національна безпека як конституційна цінність: сучасні виклики: матеріали міжн.наук.-практ. конф. Україна. 22 червня 2023 р.* 129 с.

173. Медяник І. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «безпекове середовище». *Актуальні проблеми державотворення та правозастосування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 7 груд. 2023 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 136-140.

174. Медяник І. С. Актуальні проблеми вироблення та впровадження державної політики з питань тимчасово окупованих територій. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.)* Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 367-369.

175. Медяник І. С. Безпекове середовище та виклики правового захисту на тимчасово окупованих територіях: шляхи подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спец. вип. № 2 «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». С. 308-315.

176. Медяник І. С. Зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих територій: досвід для України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16-17 черв. 2023 р.)*. Львів – Торунь

: Liha-Pres, 2023. С. 12-14.

177. Медяник І. С. Зарубіжний досвід формування в Україні моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (124). С. 298-305.

178. Медяник І. С. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: загальнофілософські підходи пізнання. *Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану : зб. тез наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2024 р.)* Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2024. С. 144-148.

179. Медяник І. С. Механізми відновлення органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України: теоретико-прикладні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 101-105.

180. Медяник І. С. Організаційно-правове забезпечення процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (17 березня 2023 р., м. Дніпро)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 536-538.

181. Медяник І. С. Плюралістичний підхід у дослідженні механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро (15 бер. 2024 р.)* ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 208-210.

182. Медяник І. С. Права людини на тимчасово окупованих територіях: основні проблеми забезпечення. *Innovative Development in the Global Science: 3rd International Scientific and Practical Conference, January 26-28, 2024, Boston, USA*. Boston : Independently Published, 2024. P. 208-212.

183. Медяник І. С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 70-75.

184. Мельник С. М. Адміністративно-правовий статус військових

адміністрацій в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 6. С. 100-104.

185. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монограф. / Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін. ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. 420 с.

186. Михальська В. В. Політика управління постконфліктними територіями. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: збірник наукових праць*, 2017. Вип. 1(13). С. 131-144.

187. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/convKText.

188. Міма І. В. Аксіологічний підхід у дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 185-190.

189. Мінакова Є. В. Політика реінтеграції тимчасово окупованих територій України та її правові основи. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 31(1). С. 826-835.

190. Мінакова Є. В. Принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України: теоретико-правові аспекти. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 460-469.

191. Мірошниченко В. План заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції Криму. Що змінилося? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/plan-zakhodiv-z-realizatsii-stratehii-deokupatsii-ta-reintehratsii-krymu-shcho-zminylosia/>.

192. Мішина Н. В. Тимчасово окуповані території: концепція здійснення місцевого самоврядування після деокупації. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 4. С. 18-21.

193. Муженко В., Цибізов А., Пекуляк Р. Метод антикризового управління в системі забезпечення національної безпеки щодо послаблення впливу негативних тенденцій безпекового середовища на процеси реалізації національних інтересів держави. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного*

університету імені Тараса Шевченка. 2023. № 80. С. 51-58.

194. Мурашко А., Ліпкан В., Наливайко Л., Ситник Г., Смолянюк В. Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку нормативно-правового регулювання державної політики у сфері національної безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 104-109.

195. Нагірний М. З. Миротворчі зусилля світової спільноти у хорватсько-сербській війні 1990-х рр. і сучасний український контекст. *Грані*. 2015. № 6 С. 180–185.

196. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І., Лосич С.В., Павліченко В.М. Особливості здійснення правоохоронної діяльності надеокупованих територіях : навч. посіб. Київ : Алерта, 2024. 242 с.

197. Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 129-136.

198. Наливайко Л. Р., Ісаєва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика: монограф. Дніпро : ДДУВС, 2023. 196 с.

199. Наливайко Л. Р., Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика: монограф. Київ : Хай-Тек Прес, 2023. 192 с.

200. Наливайко Л., Орешкова А. Теоретико-правова характеристика організаційно-правових (інституційних) гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Impact of modernity on science and practice: In The 12 th International scientific and practical conference (13-14 April, 2020)*. Edmonton, Canada 2020. 678 p. 2020. p. 497.

201. Наливайко Л. Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 535 с.

202. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 598 с., с. 137-138.

203. Наливайко Л. Р. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Цілі сталого розвитку в аспекті знищення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року)*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. 492 с. С. 22-26.

204. Наливайко Л. Р. Інституційна система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 3. С. 51-59.

205. Наливайко Л. Р. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3 (31). С. 622-635.

206. Наливайко Л.Р. Порухення суверенітету в сучасній Україні. *The 12 th International scientific and practical conference "Modern research in world science"(February 26-28, 2023)* SPC "Sci-conf. com. ua", Lviv, Ukraine. 2023. 1161 p. С. 1001.

207. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро : ДДУВС, 2019. 192 с.

208. Наставна Г. В. Роль антрополого-комунікативного підходу у пізнанні людиноцентризму в праві. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 217-220.

209. Овчаренко О. В., Дубницький В. І., Федулова С. О. Формування структури комплексного механізму забезпечення економічної безпеки регіону. *Наука, технології, інновації*. 2020. № 4. С. 56-67.

210. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монограф. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр навч. літ., 2000. 472 с.

211. Омельчук І. В. Плюралістичний підхід у філософії та методології наукового пізнання : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2017. 224 с.

212. Оніщенко Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна

поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003–2011. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності, 2005. С. 487–488.

213. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Термінологічна визначеність як складова державно-правового розвитку: питання уніфікації. *International scientific journal «Grail of Science»*. № 24 (February, 2023). С. 164-174.

214. Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 191-195.

215. Очколяс Д. В. Теоретична юридична наука як доктринальна основа правової ідеології: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 21 с.

216. Павлович-Сенета Я. П., Лепіш Н. Я. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. С. 209-214.

217. Палій Г. О. Досвід Балканських країн з реінтеграції територій. *Стратегічна панорама*. 2020. № 1-2. С. 64-73.

218. Палій Г. О. Заходи інформаційної політики щодо сприяння реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей: аналітична записка. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/zahody-informatsiynoi-polityky.pdf>.

219. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2015. 97 с.

220. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України : аналіт. доп. ; за заг. ред. К. А. Кононенка. Київ : НІСД, 2013. 53 с.

221. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монограф. Київ : НІСД, 2019. 560 с.

222. Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затверджений наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 22 грудня 2022 року № 309 (із змінами відповідно наказу № 79 від 22 березня 2024 року). URL:

https://minre.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/10_perelik_nakaz_79_vid_22_bereznia_2024.pdf.

223. Переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни Росії проти України: аналітична доповідь / кол. авт.: С. Герасимчук, Я. Матійчик, М. Хилько та ін. Київ : Міжнародний фонд «Відродження». 2020. 173 с.

224. Перун Т. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 268 с.

225. Пилип В. В. Форми взаємодії інститутів громадянського суспільства з сектором безпеки та оборони у контексті реалізації правоохоронної функції. *Правова держава*. 2023. № 51. С. 77-86.

226. Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 77. С. 117-123.

227. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>.

228. Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим : Указ Президента України від 17 жовтня 2019 р. № 758/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758/2019#Text>.

229. План відновлення та розвитку Бериславської міської територіальної громади на період 2023-2027 років : Проект. URL: https://miskrada.kherson.ua/wpcontent/uploads/2023/05/proekt_planu_vidnovlenny_ta_rozvitku_hersonskoyi_miskoyi_teritorialnoyi.pdf.

230. Плетньов М. В., Вахлакова В. В. Попередня оцінка спроможності громад та районів Луганської області після деокупації. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4. С. 13-17.

231. Погрібний С., Кріцак І., Денищук Д. Необхідність розроблення концепції безпекового середовища на прикладі МВС України: нормативно-кримінологічні та духовно-ціннісні аспекти. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 95-103.

232. Позиційний документ щодо інституційного забезпечення політики

безпечної реінтеграції на Сході України / за заг. ред. В. Лупація, О. Саакяна, Ю. Тищенко. Київ : ФОР «Харченко В.О.», 2020. 28 с.

233. Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України: досягнення та виклики: аналітичний звіт / А. Осипчук, А. Суслів, С. Шулімов, В. Усачова, М. Яковлев / Школи політичної аналітики НАУКМА. Київ, [б.в.]. 2021. 52 с.

234. Половинкіна Р. Ю. Правовий статус громадянина на тимчасово окупованих територіях України. *Право та державне управління*. 2023 р. № 1. С. 22-26., с. 24.

235. Попит на судову послугу після деокупації Херсона та Херсонської області перевершив очікування» – голова Херсонського апеляційного суду Олександр Коровайко. 2024. *Судова влада України: офіційний веб-сайт*. URL: <https://court.gov.ua/press/interview/1578196/>.

236. Поплавська О. М. Соціальна безпека: нові виміри в сучасному глобальному середовищі. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 2. С. 21-29.

237. Посилення спроможності територіальних громад: досягнення «U-LEAD з Європою». URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/363/1.pdf>.

238. Права внутрішньо переміщених осіб: навчальний посібник / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін. ; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача ; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина. Ужгород : РІК-У, 2017. 436 с.

239. Правосуддя на Сході України в умовах збройної агресії російської федерації : Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України (2016-2017 рр.). 2018. 170 с.

240. Практикум з Конституційного права: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 800 с.

241. Практикум з теорії держави і права: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 500 с.

242. Практикум із публічного права: практика тлумачення і застосування: навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. 3-є вид. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 260 с.

243. Практичний посібник із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції / ООН. [б.в.], 2014. 248 с.

244. Предмети відання Комітету з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин. URL: https://kompravlud.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/pred_vidan/72608.html.

245. Президент України: офіційний веб-сайт. URL: <https://president.gov.ua/news/spilne-komyunike-pro-osnovi-miru-91581>.

246. Присяжнюк А. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави. *Форум права*. 2011. № 1. С. 808–813.

247. Присяжнюк Ю., Масненко В. Деокупація тимчасово окупованих територій України як наукова проблема та практична модель для реалізації. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія : Історія*. 2023. № 13/55. С. 259-275.

248. Приходченко Л. Л. Організаційно-правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретик методологічні засади. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 1. С. 59-65.

249. Приходченко Л. Л. Структура механізму державного управління: взаємозв'язок компонентів та фактори впливу на ефективність. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. Вип. 2. С. 108-110.

250. Пріоритетні кроки української держави після деокупації Криму: аналітичний звіт. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/priorityetni-kroky-ukrayinskoji-derzhavy-pislya-deokupatsiyi-krumu/>.

251. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

252. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03 лютого 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 87.

253. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності : Закон України від 12.05.2022 № 2254-IX. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text>.

254. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>.

255. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX (зі змінами і доповн.). 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

256. Про внесення змін до Закону України «Про співробітництво територіальних громад» щодо упорядкування окремих питань співробітництва територіальних громад : Закон України від 12.01.2023 № 2867-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2867-20#Text>.

257. Про внесення змін до Порядку та умов надання у 2024 році додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2024 р. № 425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-2024-п#Text>.

258. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень : Закон України від 09.07.2022 № 2390-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2390-20#Text>.

259. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

260. Про державний кордон України : Закон України від 04 листопада 1991 р.

Відомості Верховної Ради України. 1992. № 2. Ст. 5.

261. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

262. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

263. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01 липня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.

264. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 90.

265. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

266. Про затвердження Змін до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією : наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 21.11.2023 року № 318. URL: <https://minre.gov.ua/2023/11/27/pro-zatverdzhennya-zmin-do-pereliku-terytorij-na-yakuh-vedutsya-velysya-bojovi-diyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-rosijskoju-federacziyeu-8/>.

267. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією : наказ Мінреінтеграції № 309 від 22 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>.

268. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text>.

269. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. №

1171-p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-1171r>.

270. Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-2018-%D1%80#Text>.

271. Про затвердження Плану першочергових дій зі стабілізації ситуації на деокупованих територіях Луганської області та їх реінтеграції : Розпорядження голови обласної держадміністрації – начальника обласної військової адміністрації від 21 вересня 2023 року № 206. URL: http://loga.gov.ua/sites/default/files/golova-acts/206_1_0.pdf.

272. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 137-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2024-rik-137r-160224>.

273. Про затвердження Положення про Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України : постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 439 (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2014-%D0%BF#Text>.

274. Про затвердження Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня 2020 р. № 371). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>.

275. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1400). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1400-2022-%D0%BF#Text>.

276. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.

277. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 731. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-п#Text>.

278. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

279. Про затвердження Порядку використання коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії : постанова Кабінету Міністрів України від 10.02.2023 р. № 118 (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2023-п#Text>.

280. Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text>.

281. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 р. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>.

282. Про затвердження Порядку та умов надання у 2024 році додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1477 (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1477-2022-п#Text>.

283. Про затвердження Стратегії інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>.

284. Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України в сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Постанова Верховної Ради України від 23 серпня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3333-IX#Text>

285. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 39. Ст. 2009.

286. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 637 (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-п#Text>.

287. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

288. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.

289. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23 лютого 2023 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 60. Ст. 191.

290. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

291. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квітня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.

292. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

293. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. *Відомості*

Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

294. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 16 вересня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 45. Ст. 2043.

295. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.

296. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01 2018 р №2268-VIII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 37.

297. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-IX#Text>.

298. Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції: Постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 486. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2023-%D0%BF#Text>.

299. Про порядок виплати пенсії та надання соціальних послуг громадянам України, які проживають на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2014-%D0%BF#Text>

300. Про порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-п#Text>.

301. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

302. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 179.

303. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12 липня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280

304. Про Представництво – Сайт Представництва Президента України в АР Крим у Сімферополі. URL: <https://ppu.gov.ua/who-we-are/>.

305. Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим : Закон України від 02 березня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. Ст. 158

306. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

307. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України : постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2023 р. № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2023-%D0%BF#Text>.

308. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст.343.

309. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 24 березня 2021 р. №117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>.

310. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

311. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

312. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт

позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26 січня 2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 14. Ст. 32

313. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12 серпня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 43. Ст. 2030.

314. Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 р. № 117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/%20documents/1172021-37533>.

315. Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р., затверджено Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

316. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.

317. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text>

318. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-%D1%80#Text>.

319. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 539-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-%D1%80#Text>.

320. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02 вересня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2040.

321. Про утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2022 р. № 1021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2022-%D0%BF#Text>.

322. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

323. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

324. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посібник / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський та ін. ; за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 272 с.

325. Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

326. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо особливостей відновлення публічної влади в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» від 04 березня 2024 р. №11064. URL: <https://itd.rada.gov.ua/f3d1c337-2691-444e-af90-2d257574c746>.

327. Проект Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України : затв. Указом Президента України від 29.06.2021. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021>.

328. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.

329. Рабінович П. М. Верховенство права з позицій європейсько-міжнародного та українсько-конституційного судочинства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 3 (53). С. 12-20.

330. Радовецька Л. В. Суб'єкти забезпечення державної безпеки України:

теоретикоправові аспекти : автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 24 с.

331. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монограф. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

332. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *Стратегічна панорама*. 2022. № Спец. вип. С. 45-53.

333. Резнікова О. О. Концептуальні підходи до розробки системи раннього попередження як механізму забезпечення національної стійкості. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2019. № 23. С. 196–202.

334. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення: розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/ 9-22. URL: https://oda.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/rozp_6_VC_13_03_22.pdf.

335. Рехтман Є. Г. Комунікація як інструмент реінтеграції Донбасу. *Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції : матеріали Міжнар. круглого столу (м. Київ, 27 жовт. 2016 р.)*. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 118-121.

336. Резнік О. Сутність та структура адміністративно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 2. С. 69-72.

337. Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2019. № 1. С. 96-106.

338. Рибікова Г. В. Деякі питання методології наукових досліджень правової експертизи нормативно-правових актів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2020. № 4. С. 47-51.

339. Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 230 с.

340. Росенко В.І. Еволюція економічної ролі держави *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 6(17). С. 294- 299.

341. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ: Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/.

342. Рой О.В. Військові адміністрації як суб'єкти владних повноважень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. С. 441-446.

343. Росола У. В., Росола А. П. Глобальні та національні аспекти забезпечення продовольчої безпеки в умовах нестабільного середовища. *Економіка та управління АПК*. 2023. № 2. С. 57-64.

344. Ростовська К. В., Гришина Н. В. Визначення стану методологічного забезпечення дослідження державної антикорупційної політики в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 513-517.

345. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках. *Освіта регіону*. 2011. Вип. 4. С. 111-119.

346. Рудницька Р.М., Сидорчук О.Г., Стельмах О.М. Механізми державного управління: сутність і зміст. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 28 с.

347. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монограф. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

348. Садовський В., Дацюк А., Марутян Р., Ніцович Р. Як визначати пріоритети державної безпекової політики?: policy paper. *Європейський інформаційно-дослідницький центр*. 2016. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/YAk-vyznachaty-priorytety-derzhavnoyi-bezpekovoyi-polityky-Policy-Paper.pdf>.

349. Самофасилітація безпеки у громаді: методичний посібник для громад. 2021. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/самофасилітація-безпеки-у-громаді>.

350. Санченко А. Є. Основні міжнародні стандарти справедливого забезпечення права внутрішньо переміщених осіб на реституцію житла і майна. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5 С. 450-455.

351. Свєшніков С. В., Бочарніков В. П., Дергільова О. В. Інтереси провідних воєнно-політичних сил як головні детермінанти розвитку безпекового середовища в

контексті безпеки України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2020. № 3. С. 14-23.

352. Селіхов Д. А. Інституційна складова механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 5(5). С. 203-213.

353. Селіхов Д. А. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: окремі напрями та їх шляхи реалізації. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія : Юридичні науки*. № 2(70) (2024). С. 42-46.

354. Селіхов Д. А. Теоретико-правова характеристика поняття «реінтеграція тимчасово окупованих територій». *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 25-30.

355. Семчинський К. В. Уроки Шрі-Ланки для України: деокупація, реінтеграція та розбудова миру. *Регіональні студії*. 2021. № 25. С. 11-15.

356. Семчинський К. В. Хорватські уроки для України: деокупація, реінтеграція та розбудова миру. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. № 6. С. 56-66.

357. Сенишин О., Пелех І. Проблеми та перспективи розвитку громадських організацій в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2023. № 65. С. 157-166.

358. Сенчук І .І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. 2019. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/93.pdf.

359. Сербіна А. Перехідне правосуддя після збройного конфлікту: як примирити людей після деокупації? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/perekhidne-pravosuddia-pislia-zbroynoho-konfliktu-iaak-prymuryty-liudey-pislia-deokupatsii/>.

360. Сердюк І. А. Акт безпосередньої реалізації норм права: поняття, особливості та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 22-29.

361. Сердюк І. А. Методологія дослідження правових актів: поняття та її

структура. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 110-123.

362. Ситуація з правами людини в Криму за 7 років окупації. URL: <https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2021/06/human-rightssituation-crimea-2014-2020-ua.pdf>.

363. Сівак В. М. Методологія дослідження форми правління. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 6. С. 185-190.

364. Сірко Л. П. Гендерно-правова експертиза: теоретико-правова характеристика: дис. ... д-ра філос. (спец. 081 – право). Дніпро, 2022. 216 с.

365. Скобельська О. Р. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: поняття та види. *Нове українське право*. 2023. № 5. С. 53-59.

366. Скобельська О.Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 94-99.

367. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/реінтеграція>.

368. Сокурєнко В. В. Публічне адміністрування сферою оборони України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 526 с.

369. Соловійов Є. В. Нормативно-правове й інституційне забезпечення механізмів публічного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції. *Electronic scientific publication «Public Administration and National Security»*. № 5 (13), 2020. С. 58-67.

370. Стабілізаційні заходи на звільнених територіях: Верещук пояснила що це й для чого // 24 канал : офіц. сайт. 18.09.2022. URL: https://24tv.ua/stabilizatsiyni-zahodi-vereshhuk-royasnilashho-tse-dlya-chogo_n2160267.

371. Ставичний П. І. Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнародних відносин як внутрішньодержавна інституція захисту громадянських прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 33-38.

372. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монограф. Київ: КНЕУ, 2008. 312 с.
373. Степико М. Т. Гуманітарна реінтеграція окупованих територій Криму та Донбасу. *Стратегічні пріоритети. Серія : Філософія*. 2016. № 1. С. 68-74.
374. Степико М. Т. Реінтеграція окупованих територій Донбасу та Криму: проблеми та шляхи їх вирішення. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 444-453.
375. Стець О. М., Павліченко Є. В., Мельник О. М. Теоретико-методологічні засади конституційного механізму забезпечення прав і свобод людини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С.26-32., с. 29.
376. Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека — всеохоплююча оборона» : затв. Указом Президента України від 25 березня 2021 року № № 121/2021. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
377. Суздальова О. С. Еколого-економічний аспект відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій. *Менеджер*. 2018. № 1. С. 81-88.
378. Сучасні механізми захисту прав людини : кол. монограф. / М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
379. Сьомін С. В. Припинення і постконфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/separ_konfl-66377.pdf.
380. Тараненко М. М., Ярош І. С., Балінська В. О. Правове регулювання статусу тимчасово окупованих територій та вплив діяльності інститутів громадянського суспільства в умовах реінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 59 (1). С. 79-82.
381. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12-18.
382. Тематичний звіт Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні «Свобода пересування через адміністративний кордон із Кримом». 21 червня 2015 р.

URL: <http://www.osce.org/ukraine-smm/165691>.

383. Теорія держави і права в схемах та таблицях: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Прес, 2020. 296 с.

384. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / О.В. Зайчук та ін. ; ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

385. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.

386. Теплюк М. О. Введення закону в дію: теоретико-правові проблеми законодавчого регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 40 с.

387. Тимчасовий Бойовий статут механізованих військ Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина І. Бригада : наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 09.03.2021 № 152. Сили територіальної оборони Збройних сил України. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wpcontent/uploads/2022/12/TBS_Mech_trops_1_2021.pdf.

388. Тимчасово окуповані громади Запорізької області об'єднують зусилля для відновлення та стратегічного розвитку. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17230>.

389. Ткачова О. К. Специфіка інституціоналізації в сфері управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua>.

390. Трофименко А. В. Деокупація та реінтеграція: досвід Хорватії для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2020. Вип. 27. С. 142-150.

391. Трофименко А. Нормативно-правові засади протидії російській інформаційній агресії в Україні. *Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Дев'ятої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (24 травня 2019 р.)* / під заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 191-199.

392. Трофименко В. А. Сучасна юридична герменевтика як механізм

тлумачення принципів і цінностей у праві. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2012. №3 (13). С. 43-52.

393. Трофименко М. В. Реінтеграція тимчасово окупованих територій через діяльність українських університетів (на прикладі Маріупольського державного університету). *Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів XXIII підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ, м. Маріуполь, 5 лют. 2021 р.* ; за заг. ред. М. В. Трофименка. Маріуполь : МДУ, 2021. С. 9–11.

394. Україна зацікавлена у досвіді Хорватії щодо мирної реінтеграції окупованих територій. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zacikavlena-u-dosvidi-horvatiyi-shodo-mirnoyi-reint-71925/>.

395. Україна: Захист цивільних осіб у збройному конфлікті, оновлення, грудень 2023. Звіт Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-01/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28December%2023%29_UKR.pdf.

396. Управління деокупованими територіями Харківської та Херсонської областей: досвід першого року : аналіт. доп. ; ред. В. Г. Потапенко. Київ : НІСД, 2023. 48 с.

397. Уряд затвердив план дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій. URL: <https://decentralization.ua/en/news/15963?page=12>.

398. Уряд затвердив порядки з питань відновлення та розвитку регіонів і громад. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyv-poriadky-z-pytan-vidnovlennia-ta-rozvytku-rehioniv-i-hromad>.

399. Устименко О. В. Запровадження міжнародної тимчасової адміністрації на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей як частина миротворчої стратегії для України – один із громадських проєктів реінтеграції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2018. № 4. С. 59-64.

400. Ущаповський Ю. В. Методологічний потенціал інституційних досліджень у сучасній економічній науці. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2. С. 26-31.
401. Федоркін Д. В. Комунікаційна функція держави: теоретико-правовий аналіз. *Альманах права*. 2015. № 6. С. 356- 363.
402. Федорчак О. В. Класифікація механізмів державного управління. *Демократичне врядування*. 2008. № 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf.
403. Федчишин С.А. Деякі проблеми кадрового забезпечення органів державної влади на деокупованих територіях України: контекст державної служби. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2022. Вип. 43. С. 39-51.
404. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб: монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с.
405. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
406. Франчук В. І. Теоретико-методологічні та управлінські засади розвитку безпекового середовища. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2023. Вип. 2. С. 63-73.
407. Франчук В., Пригунов П., Мельник С. та ін. Безпекове середовище: теоретико-методологічні засади. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 3 (50). P. 247-255.
408. Харитонов Є. О. Цивілізаційний підхід у дослідженні приватного права як європейського концепту. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 19. С. 6-12.
409. Хелбінг Д. Плюралістичний підхід до моделювання складних систем. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2014. Вип. 1. С. 76-86.
410. Ходєєва Н. В. Методологія дослідження права на інформацію про стан свого здоров'я. *Форум права*. 2017. № 2. С. 136-143. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/651b20cb-6b38-4ce2-89cb->

2b8a3fd20563/content.

411. Цейтліна А. О. Вироблення державної комунікативної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. Серія: Державне управління*. 2021. № 1. С. 53-59.

412. Цейтліна А. О. Комунікативна та комунікаційна політика в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 6. С. 82-89.

413. Циганов О. Г. Оптимальні моделі врегулювання збройного конфлікту та реінтеграції тимчасово окупованих територій на Донбасі. *Наука і правоохорона*. 2020. № 1. С. 186-193.

414. Циганов О. Г. Реінтеграційні заходи на деокупованих територіях України як один з головних напрямів забезпечення її безпекового середовища. *Актуальні питання забезпечення безпекового середовища в Україні : зб. тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 квіт. 2024 р.) / упоряд.: М. Г. Вербенський, В. О. Рядінська, А. І. Хальота, В. А. Мацько*. Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С. 130-133.

415. Циганов О. Г., Мацько А. С. Реінтеграція окупованих територій: українські реалії та зарубіжний досвід : монограф. Вінниця : Твори, 2020. 456 с.

416. Цимбрівський Т.С. Історія становлення принципу непорушності кордонів у міжнародному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. № 2. С. 1-11.

417. Циц С.В. Загальнотеоретичний аналіз координаційної функції місцевих державних адміністрацій. *Статистика України*. 2012. № 4. С. 99-103. С. 101.

418. Цюрупа М. Діалектика миротворчих, правових та воєнно-політичних аспектів проблеми деокупації Донбасу *Українознавчий альманах*. 2018. Вип. 23. С. 155-160.

419. Чернобук В. В. Захист прав дитини на тимчасово окупованих територіях України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 38-42.

420. Чмиленко Ф. О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни

«Методологія та організація наукових досліджень». Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2014. 48 с.

421. Чумаш Т. Доступ беженцев, лиц, ищущих убежища и ВПЛ к социально-экономическим правам в Молдове / КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 13/144. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/62770/Explanatory%20Notes_2013-144.pdf?sequence=1.

422. Чупрій Л. В., Савчук С. О. Стан та перспективи деокупації та реінтеграції Криму в контексті подолання сучасних викликів. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України*. 2018. Вип. 2. С. 41-59.

423. Шай Р. Аналіз ризиків глобалізаційних процесів для безпекового середовища України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. Т. 8, № 2. С. 103-107.

424. Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57-69.

425. Шарлея Р., Каспрук І. Оптимізація публічних послуг та інфраструктури у територіальних громадах України: методичний посібник для органів місцевого самоврядування. 2023. 206 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/923/Посібник_Оптимізація_публічних_послуг_та_інфраструктури__1_.pdf.

426. Швець К. А. Світові моделі управління постконфліктними територіями. Досвід для України. *Політичне життя*. 2022. №2. С. 61-69.

427. Швидкий Я. Ю. Інституційне забезпечення національної безпеки органами протидії корупції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5-6. С. 188-192.

428. Шемаєва Л. Г., Касперович Ю. В., Гладких Д. М. Фінансові інструменти прискорення реінтеграції окупованих територій Донбасу. *Стратегічна панорама*. 2018. № 1. С. 65-76.

429. Шершель О. Методологічні підходи в дослідженні обмежень прав людини.

Філософські та методологічні проблеми права. 2023. № 2 (26). С. 136–143.

430. Шишка Р. Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03. *Вісник Київського університету права*. 2016. № 4. С. 150-152.

431. Шмельова Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика). *Право України*. 1994. № 10. С. 50-51.

432. Шульгін В., Пашинський В. Особливості реалізації «деокупаційного законодавства» України в умовах проведення операції об'єднаних сил. *Social development & Security*. 2019. Vol. 9, Iss. 4. С. 3-20.

433. Шутяк С. Розроблення програми комплексного відновлення території громад : методичні рекомендації. Благодійний фонд «Право на захист». URL: <https://r2p.org.ua/storage/page/3836/ba4baaf24f354befb551fc2f0041b50338c91ace.pdf>.

434. Щербанюк О. В., Сінькевич О. В. Деокупація та реінтеграція Криму: вплив правозахисних неурядових організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 79 (2). С. 375-380.

435. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 рік URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>.

436. Щур Н., Семенець-Орлова І., Майстренко К. Політика реінтеграції населення тимчасово окупованих територій (безпековий кейс та механізми протидії контрабанді у прифронтових територіях України). *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 6(66). С. 86-91.

437. Щуров І. В. Концепція формування інституціонального середовища управління енергетичною безпекою. *Проблеми економіки*. 2022. № 4. С. 194-200.

438. Юксель Г. Реінтеграція медійного простору Криму після деокупації: виклики, ризики, перспективи (експертний звіт). *Пресознавство*. 2023. Вип. 3. С. 181-200.

439. Юрій Соболевський, перший заступник голови Херсонської облради: «На ТОТ досі немає мобілізації, бо ворог відчуває настрій херсонців». *Суспільне*.

30.08.2023.

URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubricregions/3754793-urij-sobolevskij-persij-zastupnik-golovi-hersonskoi-oblradi.html>.

440. Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт : монограф. Київ : Логос, 2018. 468 с.
441. Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Держава і право. Серія : Політичні науки*. 2017. Вип. 77. С. 67-79.
442. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437-444.
443. Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціювання у політиці України. *S.P.A.C.E.* № 6/2017. С. 64-67.
444. Явір В. Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донбасу: передумови та перспективи. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип. 7. С. 121-128.
445. Як працюють органи місцевого самоврядування в умовах російської агресії – Віталій Безгін. *Суспільне радіо*. «Сьогодні. Ввечері». 22.10.2023. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=99820>.
446. Яковенко М. О. Організація діяльності органів досудового розслідування в умовах реалізації стратегії відновлення цілісності України та деокупації Донбасу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2. С. 320-329.
447. Яновицька А. В. Проблеми реалізації права власності на майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території. *Крим – це Україна: стратегія деокупації та реінтеграції: матеріали Міжнародного науково-практичного круглого столу (м. Одеса, 24 лют. 2023 р.)*. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 306-310.
448. Ярмол Л.В. Юридичний механізм забезпечення прав людини в Україні: стан і напрями удосконалення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. С. 5-10.
449. Ясечко С. В. Синергетичний підхід при дослідженнях в приватному праві. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування): матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ : НДІ

приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 106-109.

450. Aggression against Ukraine. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/293/36/PDF/N2229336.pdf?OpenElement>.

451. Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. Russian Federation). Order. 16 march 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>.

452. Aslund A. Kremlin aggression in Ukraine: the price tag. 2018. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/kremlin-aggression-in-ukraine-the-price-tag/>.

453. Bonomi N., Bergonzini S. What role can Stability Policing play in total defence and building resilience? *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*. 2022. № 3. Pp. 87–97. DOI: <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2022-3-006>.

454. Boulègue M., Lutsevych O., Marin A. Civil Society Under Russia's Threat: Building Resilience in Ukraine, Belarus and Moldova. *Russia and Eurasia Programme*. November, 2018. 45 p.

455. Civil Society Under Russia's Threat: Building Resilience in Ukraine, Belarus and Moldova. Chatham House. 2018. 44 p.

456. De Magistris G. NATO Stability Policing: a new model of peacekeeping. *The CoESPU Magazine*. 2020. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32048/Coespumagazine3.20.1>.

457. European University Institute. (2011). Return Migration and Development Platform. URL: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata.

458. González Peña, Andrea Del Pilar. Exploring the impact of the disarmament, demobilisation and reintegration process on post-conflict peace. PhD, 2018, University of Essex. URL: <https://repository.essex.ac.uk/22364>.

459. Iverson J. M. The function of Jus Post Bellum in international law. Institute of Public Law, Leiden University, 2017. URL: <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/55949>, c. 339.

460. Kasunić S. Pragmatic peace: the UNTAES peacekeeping mission as an example for peaceful reintegration of occupied multiethnic territories. *The Global Campus Europe – EMA Awarded Theses*. 2017/2018. 109 p.

461. Klein J. P. ‘The United Nations Transitional Administration in Eastern Slavonia (UNTAES)’ (2003) 97 *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 205, 205ff. URL: <http://www.jstor.org/stable/25659853>.

462. Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. P. 334-349.

463. Lachowski T. The Reintegration of Donbas Through Reconstruction and Accountability. An International Law Perspective. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict pp 145–183. DOI: 10.1007/978-3-030-41765-9_6.

464. Layne Ch. *The Peace of Illusions: American grand strategy from 1940 to the present*. Cornell University Press, 2006.

465. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. 11(2). P. 55-79.

466. Nalyvaiko L. Access to education in temporarily occupied territories. *Education and science in Ukraine in the period of today’s global challenges: Collective monograph*. California, USA: «GS Publishing Services», 2024. P. 122-134.

467. Nalyvaiko L. Rights and freedoms of the man and the citizen on temporary occupied territories: major violations and protection mechanisms. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2023. Special Issue № 1. Pp. 14-20.

468. Nicolis G. *Exploring complexity: An introduction*. New York: W.H. Freeman, 1989. 313 p.

469. Rabinovych M. The Domestic Dimension of Defining Uncontrolled Territories and Its Value for Conflict Transformation in Moldova, Georgia, and Ukraine. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict pp 107–143. DOI: 10.1007/978-3-030-41765-9_5.

470. Ratner S. R. Foreign Occupation and International Territorial Administration: The Challenges of Convergence. *European Journal of International Law*, Volume 16, Issue 4, September 2005, Pages 695–719. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chi138>

471. Resolution 1037 (1996). Adopted by the Security Council at its 3619th meeting, on 15 January 1996. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/007/55/PDF/N9600755.pdf?OpenElement>.

472. Roll, Kate Christopher. Inventing the veteran, imagining the state: post-conflict reintegration and state consolidation in Timor-Leste, 1999-2002. PhD, 2014, University of Oxford. URL: <http://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:04cf1693-38e7-4ea8-9625-f9fbd63ab539>.

473. Ruggie, John Gerard. “Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations.” *International Organization*, vol. 47, no. 1, 1993, pp. 139-174

474. Shimir A. H. Demobilization, Disarmament and Reintegration (DDR): A New DDR Approach for Iraq. MA, International Development Studies (International Studies), 2021, Ohio University. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ohiou161901724484828.

475. Smoljan Je. Socio-economic Aspects of Peacebuilding: UNTAES and the Reintegration of Eastern Slavonia, 1996-2000. Michaelmas, 2004. 296 p.

476. UNHCR’s Centre for Documentation and Research (CDR). (1997.) Reintegration in the Transition from War to Peace. URL: www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf.

477. United Nations Disarmament, Demobilization and Reintegration Resource Centre, UN DDR. (2014). Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. URL: <https://www.unddr.org/uploads/documents/Operational%20Guide.pdf>.

478. United Nations Economic and Social Council, ‘Report on the Situation of Human Rights in the Republic of Croatia Submitted by Ms. Elisabeth Rehn, Special Rapporteur: Republic of Croatia’ (Pursuant to Commission Resolution 1997/57, New York 31 October 1997) E/CN.4/1998/14 para 51. URL: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=E/CN.4/1998/14&Lang=E>

479. United Nations Transitional administration in Eastern Slavonia, Baranja and

Western Sirmium. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/untaes_p.htm.

480. UNPROFOR [Krsticevic D. United Nations Protection Force (UNPROFOR) in Croatia. [Electronic resource] / D. Krsticevic. Mode of access : <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a345006.pdf>.

481. What is Stability Policing // NATO Stability Policing Centre of Excellence. URL: <https://www.nspcoe.org/about-us/about-stability-policing>.

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

5. Медяник І. С. Зарубіжний досвід формування в Україні моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (124). С. 298-305. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-298-305.pdf
6. Медяник І. С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 70-75. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288575>
7. Медяник І. С. Безпекове середовище та виклики правового захисту на тимчасово окупованих територіях: шляхи подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2 «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». С. 308-315. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/sp2/NV_spec_2-2023-308-315.pdf
8. Медяник І. С. Механізми відновлення органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України: теоретико-прикладні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 101-105. URL: <https://app-journal.in.ua/2024-5>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Медяник І. С. Актуальні проблеми вироблення та впровадження державної політики з питань тимчасово окупованих територій. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28 лютого 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 367-369.

10. Медяник І. С. Організаційно-правове забезпечення процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 17 березня 2023 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 536-538.

11. Медяник І. С. Зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих територій: досвід для України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 червня 2023 р., м. Київ. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 12-14.

12. Медяник І. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «безпекове середовище». *Актуальні проблеми державотворення та правозастосування*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 7 груд. 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 136-140.

13. Медяник І. С. Права людини на тимчасово окупованих територіях: основні проблеми забезпечення. *Innovative Development in the Global Science: 3rd International Scientific and Practical Conference, January 26-28, 2024, Boston, USA*. Boston: Independently Published, 2024. P. 208-212.

14. Медяник І. С. Плюралістичний підхід у дослідженні механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.; у 2-х ч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 208-210.

15. Медяник І. С. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: загальнофілософські підходи пізнання. *Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану*: збірник тез наук.-практ. конф., м. Харків, 15 квітня 2024 р. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2024. С. 144-148.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
кандидат технічних наук, доцент

Ігор МАГДАЛІНА

13 . 4 . 2024 року

АКТ № 211/2024

впровадження у наукову діяльність
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
результатів дисертаційного дослідження

13 . 11 2024 року

м. Дніпро

Про впровадження у наукову діяльність
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ основних результатів
дисертації Медяник Інни Сергіївни на
тему «Механізм реінтеграції тимчасово
окупованих територій України:
теоретико-правова характеристика» на
здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 Право

Комісія у складі:

- голови: начальника відділу організації наукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата історичних наук, доцента Прошина Д.В.
- членів комісії:
- завідуючого кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини, доктора юридичних наук, професора Боняк В.О.
  - завідуючого Науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Дрок І.С.

склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження, підготовлені аспірантом кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ Медяник Інною Сергіївною на тему «Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: теоретико-правова характеристика», мають цінність для науково-дослідної діяльності

Дніпровського державного університету внутрішніх справ. У дисертації охарактеризовано зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих та напями його імплементації в Україні; проаналізовано нормативно-правову основу механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України; визначено основні напрями формування безпекового середовища та забезпечення прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях; розкрито поняття, ознаки механізму відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя й принципи їх діяльності; визначено основні напрями відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України; проаналізовано організаційне, правове та інституційне забезпечення відновлення та розвитку деокупованих територіальних громад. Також наукове значення результатів дослідження полягає у тому, що у роботі визначено положення про успішність реінтеграції тимчасово окупованих територій, ефективність вольових дій з боку вищих органів державної влади, з чого і складається відповідна політика, залежить від належного правового врегулювання взаємовідносин між відповідальними суб'єктами, які застосовують відповідні засоби, у тому числі спираючись на зарубіжний досвід. Розробка та впровадження державної програми реінтеграції тимчасово окупованих територій вимагає залучення більш ширшого кола суб'єктів, зокрема представників наукової спільноти, громадянського сектору, міжнародних правозахисних організацій. В результатах дослідження вказується, що відновлення роботи органів публічної влади на деокупованих територіях передбачає проведення стабілізаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням діяльності районних військових адміністрацій, створенням резерву державних службовців для роботи на деокупованих територіях, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням їх діяльності; заходи для відновлення правосуддя включають реформування судової системи, підготовку кадрів у сфері правосуддя, забезпечення доступу до юридичної допомоги та створення сприятливого середовища для незалежного суддівства.

Комісія дійшла висновку, що положення дисертації можуть бути використані при проведенні досліджень механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій та при розробці рекомендації для органів публічної влади у процесі реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а також можуть використовуватися у подальшій науково-дослідній діяльності науково-педагогічних і наукових працівників та здобувачів вищої освіти Університету.

Голова комісії:

Денис ПРОШИН

Члени комісії:

Валентина БОНЯК

Ірина ДРОК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова

Дніпропетровського окружного
адміністративного суду

В.В. ГОРБАЛІНСЬКИЙ

2024

АКТ

про впровадження у діяльність

Дніпропетровського окружного адміністративного суду
результатів дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 Право на тему: «Механізм реінтеграції тимчасово
окупованих територій України: теоретико-правова характеристика»
аспіранта Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Медяник Інни Сергіївни

Уклала комісія у складі:

Голови: Заступника Голови Дніпропетровського окружного адміністративного суду Коренева Андрія Олексійовича, кандидата юридичних наук

членів комісії: судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду Ількова Василя Васильовича, доктора юридичних наук, професора

судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду Кучми Костянтина Сергійовича, кандидата юридичних наук

Склали цей акт про те, що пропозиції та висновки, сформульовані у дисертаційній роботі Медяник Інни Сергіївни на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право на тему «Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: теоретико-правова характеристика» можуть бути використані як теоретичний матеріал для удосконалення

діяльності органів судової влади в умовах реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Практичне значення має висновок у дисертації про те, що відновлення роботи органів судової влади є основою для створення безпечного середовища, сприяння соціальній стабільності та економічному зростанню. Важливим аспектом є також інтеграція деокупованих територій у загальнодержавну систему управління, що сприятиме зміцненню національної єдності та територіальної цілісності України. Відновлення роботи органів публічної влади та правосуддя може бути об'єднане у певний механізм, оскільки це дозволить забезпечити координацію та спрямування зусиль у напрямі ефективного відновлення демократичних інституцій у повоєнний період. Характерними ознаками механізму відновлення роботи органів судової влади автором визначені такі: нормативно-правове забезпечення, інституційне забезпечення, легітимність, партнерство, процедурність, ефективність, гарантованість, міжнародна підтримка тощо.

Цінним у дисертації є положенням про те, що відновлення роботи системи правосуддя на деокупованих територіях передбачає проведення реформ та заходів, спрямованих на відновлення дієвості та незалежності судової системи. Це може включати реорганізацію судових органів, надання їм необхідних ресурсів та підтримки для виконання їхніх функцій, а також забезпечення незалежності суддів та забезпечення доступу до судової системи для всіх громадян без обмежень. Для відновлення функціонування правосуддя на деокупованих територіях необхідним є запровадження концепції правосуддя перехідного періоду.

Дисертаційні положення, висновки і рекомендації, що мають концептуальний характер, можуть бути використані у нормотворчій сфері як теоретична основа для вдосконалення правових норм, що регулюють питання діяльності органів судової влади в умовах реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Голова комісії

Члени комісії:

Андрій КОРЕНЕВ

Василь ІЛЬКОВ

Костянтин КУЧМА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова Дніпропетровської
обласної ради

М.В. ЛУКАШУК
24 жовтня 2024

АКТ

про впровадження у діяльність

Дніпропетровської обласної ради результатів дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право
на тему «Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України:
теоретико-правова характеристика» аспіранта Дніпровського державного
університету внутрішніх справ Медяник Інни Сергіївни

Комісія у складі:

голови: заступника голови Дніпропетровської обласної ради по
виконавчому апарату,
доктора філософії в галузі права
СОКОЛОВА Андрія Олексійовича

членів комісії: заступника керуючого справами – начальника відділу з
питань кадрового менеджменту та служби в органах
місцевого самоврядування виконавчого апарату
Дніпропетровської обласної ради,
кандидата наук з державного управління
САВЧЕНКО-СВАТКО Олени Миколаївни

начальника управління з питань культури та спорту
виконавчого апарату Дніпропетровської обласної ради,
кандидата наук з державного управління
ГИРЕНКО Лілії Анатоліївни

склала цей акт про те, що пропозиції та висновки, сформульовані у
дисертаційній роботі Медяник Інни Сергіївни на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 Право на тему «Механізм реінтеграції

тимчасово окупованих територій України: теоретико-правова характеристика» можуть бути використані як теоретичний матеріал для нормотворчої, організаційної та іншої діяльності органів місцевого самоврядування в умовах реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Авторкою цілком слушно визначається, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування відіграють вирішальну роль у нормалізації життя на деокупованих територіях. Вони відповідають за надання адміністративних послуг, відновлення правопорядку, регулювання економічної діяльності тощо. Відновлення їхньої роботи потребує не лише фізичної реконструкції інфраструктури, але й відновлення кадрового потенціалу, запровадження ефективних управлінських практик та забезпечення належного фінансування.

Цінним є положення про те, що важливо забезпечити прозорість та демократизм у процесі відновлення. Це передбачає активне залучення громадськості, консультації з місцевими жителями та відкритість у прийнятті рішень. Дієвими у цьому аспекті можуть бути такі запропоновані науковцем заходи: організація публічних консультацій з мешканцями територіальної громади та представниками громадськості для обговорення планів і стратегій відновлення деокупованих територій, що дозволить залучити їх до процесу прийняття рішень на місцевому рівні; забезпечення широкої доступності інформації про процеси відновлення та прийняття рішень через публікацію звітів, протоколів засідань тощо; співпраця з громадськими та іншими неурядовими організаціями для відстеження процесу відновлення, надання консультацій та виявлення потреб мешканців територіальної громади; опублікування інформації про витрати та джерела фінансування проєктів відновлення для забезпечення прозорості та відповідальності в управлінні бюджетними коштами.

Практичне значення має положення у дисертації про те, що процес відновлення повинен передбачати поступовий підхід, що дозволяє ефективно реагувати на складність ситуації на деокупованих територіях, і починається з найбільш критичних або стратегічно важливих областей. Основні аспекти такого підходу включають: визначення найбільш критичних або стратегічних секторів, що потребують негайного відновлення; планування і поетапне впровадження заходів з відновлення з урахуванням пріоритетних потреб та можливостей; зосередження уваги на областях, що мають стратегічне значення для відновлення функцій держави та місцевого самоврядування, а також стабілізації ситуації у державі тощо.

До того ж, дисертаційні положення, висновки і рекомендації, викладені у наукових роботах Інни МЕДЯНИК:

1. Медяник І. С. Зарубіжний досвід формування в Україні моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3

(124). С. 298-305.

2. Медяник І. С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 70-75.

3. Медяник І. С. Безпекове середовище та виклики правового захисту на тимчасово окупованих територіях: шляхи подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2 «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». С. 308-315.

4. Медяник І. С. Механізми відновлення органів публічної влади та правосуддя на деокупованих територіях України: теоретико-прикладні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 101-105.

5. Медяник І. С. Актуальні проблеми вироблення та впровадження державної політики з питань тимчасово окупованих територій. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 28 лютого 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 367-369.

6. Медяник І. С. Організаційно-правове забезпечення процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.*, 17 березня 2023 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 536-538.

7. Медяник І. С. Зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих територій: досвід для України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 16-17 червня 2023 р., м. Київ. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 12-14.

8. Медяник І. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «безпекове середовище». *Актуальні проблеми державотворення та правозастосування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Дніпро, 7 груд. 2023 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 136-140.

9. Медяник І. С. Права людини на тимчасово окупованих територіях: основні проблеми забезпечення. *Innovative Development in the Global Science: 3rd International Scientific and Practical Conference, January 26-28, 2024, Boston, USA*. Boston: Independently Published, 2024. P. 208-212.

10. Медяник І. С. Плюралістичний підхід у дослідженні механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.; у 2-х ч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 208-210.

11. Медяник І. С. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: загальнофілософські підходи пізнання. *Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану: збірник тез наук.-практ. конф.*, м. Харків, 15 квітня 2024 р. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2024. С. 144-148.

мають концептуальний характер, можуть бути використані у нормотворчій сфері як теоретична основа для вдосконалення правових норм, що регулюють питання ролі органів місцевого самоврядування в умовах реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Голова комісії

А.О. СОКОЛОВ

Члени комісії:

О.М. САВЧЕНКО-СВАТКО

Л.А. ГИРЕНКО